

ცხუმ-აფხაზეთის მეცნიერებათა აკადემია
ისტორიის ინსტიტუტი

ცირა ჯანაშია

თავადური მენტალობის საკითხი
XVII საუკუნის საქართველოში
იოსებ თბილელის „დიდმოურავიანის“
მიხედვით

თბილისი
2024

მონოგრაფია თავადური მენტალობის შესწავლის პირველ მცდელობას წარმოადგენს სამეცნიერო ლიტერატურაში.

გამოკვლევაში თბილისის მიტროპოლიტ იოსებ თბილელის (სააკაძე) ისტორიული პოემის „დიდმოურავიანის“ და სხვა ქართული წერილობითი წყაროების ანალიზის საფუძველზე მოცემულია XVII საუკუნის საქართველოში ქართული თავადური მენტალობის სხვადასხვა საკითხების კვლევა: როგორცაა სამშობლოსადმი სიყვარული, მეფის ხელისუფლების უზენაესობის აღიარება და მისდამი ერთგულება, პირადი ინტერესების პრიორიტეტულობა, რელიგიის, სწავლა-განათლების და აღზრდის როლის გავლენა ინდივიდის ჩამოყალიბებაში. ასევე განხილულია იოსებ თბილელის ბიოგრაფიის ზოგიერთი დეტალი, მისი როგორც სასულიერო პირის მენტალური შეხედულებები, სათავადოს რაობა და საგვარეულოების კვლევა ქართულ ისტორიოგრაფიაში, არაგვის საერისთაოს ისტორია XVI-XVII საუკუნეთა მიჯნაზე.

ნაშრომი განკუთვნილია ისტორიით დაინტერესებული სპეციალისტების, სტუდენტებისა და მკითხველთა ფართო წრისათვის.

რედაქტორები:

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
აკადემიკოსი როინ მეტრეველი
ისტორიისა და თეოლოგიის მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი სერგო ვარდოსანიძე

© ცირა ჯანაშია. 2024

გამომცემლობა „მერიდიანი“

ISBN 978-9941-34-512-8

**Tskhum-Abkhazian Academy of Sciences
Institute of History**

Cira Janashia

**The issue of Tavaduri (Noblemen)
mentality in the XVII century Georgia
according to Ioseb Tbileli's "Didmouraviani"**

**Tbilisi
2024**

The monography is the first attempt to study Tavaduri mentality in scientific literature.

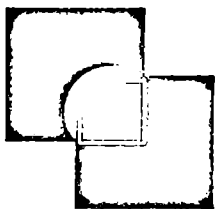
Based on the analysis of the historical poem "Didmouraviani" by the metropolitan of Tbilisi Ioseb Tbileli (Saakadze) and other Georgian written sources, the research provides a study of various issues of the Georgian Tavaduri mentality in the XVII century Georgia: such as love for the motherland, recognition of the supremacy of the king's authority and loyalty to it, prioritization of personal interests, religion, education and the influence of the role of upbringing in the formation of an individual. Also here are discussed some details of Ioseb Tbileli's biography, his mental views as a clergyman, the importance of Satavado and the study of lineages in Georgian historiography, the history of Aragvi Saeristao at the turn of the XVI and XVI centuries.

The work is intended for a wide group of specialists, students and readers interested in history.

Editors:

Doctor of Historical Sciences,
Academician Roin Metreveli
Doctor of Historical and Teological Sciences,
Professor Sergo Vardosanidze

© Cira Janashia. 2024
Publishing "Meridiani"
ISBN 978-9941-34-512-8

წიგნი გამოიცა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით (SP-23-762).

This work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SP-23-762).

პროექტის ხელმძღვანელი:

ისტორიის დოქტორი ცირა ჯანაშია

პროექტის კოორდინატორი:

ისტორიის დოქტორი ქეთევან მანია

შინაარსი

შესავალი	7-12
თავი პირველი. საკვლევი პრობლემის-მენტალობის საკითხის წყაროები და ისტორიოგრაფია	13-39
§.1. წყაროების მიმოხილვა	14-29
§.2. მენტალობის საკითხი თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში	30-39
თავი მეორე. საგვარეულოების კვლევის საკითხი ქართულ ისტორიოგრაფიაში	40-139
§.1. ნიკოლოზ ბერძენიშვილი – სათავადოს მკვლევარი..	40-50
§.2. ცალკეული სათავადოების შესწავლა ქართულ ისტორიოგრაფიაში (ორი თვალსაზრისი ამ საკითხის შესახებ)	50-131
§.3. არაგვის საერისთაო XVI-XVII საუკუნეთა მიჯნაზე .	132-139
თავი მესამე. თავადური მენტალობის საკითხი XVII საუკუნის საქართველოში იოსებ თბილელის „დიდმოურავიანის“ მიხედვით	140-200
§.1. იოსებ თბილელის ბიოგრაფიის ერთი დეტალის დაზუსტებისათვის	141-160
§.2. იოსებ თბილელის მენტალური შეხედულებები.....	161-173
§.3. რელიგიის საკითხი თავადურ მენტალობაში	174-189
§.4. აღზრდის ზოგიერთი საკითხი XVII ს-ის საქართველოში (იოსებ თბილელის „დიდმოურავიანის“ მიხედვით) ..	190-200
დასკვნა	201-213
დამოწმებული ლიტერატურა	214-227
რეზიუმე ინგლისურ ენაზე,	
თარგმანი თამრიკო ყურაშვილისა	228-252

შესავალი

თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში მენტალობის კვლევა აქტუალურ პრობლემას წარმოადგენს. ზოგადად ჯგუფებში თუ ინდივიდებში ყალიბდება სულიერი ფასეულობები, რწმენა და ტრადიციები, რაც საბოლოო ჯამში ქმნის საზოგადოების მენტალიტეტს. აქ კარგად ჩანს საზოგადოების ტრადიციები, ჩვევები, რომელიც ამა თუ იმ ერის სულიერ და კულტურულ თვითშეგნებაში აისახება.

აკად. ივანე ჯავახიშვილი წერდა: „თავდაპირველად საჭიროა მოკლედ მაინც მოვიხსენიოთ, თუ რა ფილოსოფიური შეხედულება სუფევდა მაშინდელის ქართულის განათლებულის საზოგადოებაში, მსოფლიოსა და ადამიანის – ბუნებისა და თვისებების შესახებ. საშუალო საუკუნეებში ქართველების წარმოდგენით მსოფლიო ორ ნაწილად იყო გაყოფილი „ხილულ და უხილავ სოფლად“, პირველს ეკუთვნოდა ყველაფერი, რაც კი „საცნაურთა გრძნობადითა და ბუნებათა“ მფლობელი იყო. მეორე, რაც-კი „ზესთა ძალთა ბუნებაჲ“ ჰქონდა. ამ ორსავე სოფლის ყოველსავე აგებულებისა ბუნებისა შემაერთებელი მას ჰქონდა საცნაური ბუნების მქონე სხეული, უხილავი ზესთასოფლის ძალთა ბუნებრივი სული. ამგვარად, იგი იყო ვითარცა პატარა მსოფლიო“ (ჯავახიშვილი 1928:131).

მენტალობა ერის ნიშან-თვისების, იდენტობის განმსაზღვრელია. აღნიშნულიდან გამომდინარე, ქართული ფეოდალური ურთიერთობის შესწავლა წარმოუდგენელია მენტალობის გარეშე. ქართული ფეოდალური ურთიერთობები კარგად არის

შესწავლილი სამეცნიერო ლიტერატურაში სოციალური თვალსაზრისით, მაგრამ მას აკლია ის ხიბლი, რომელიც შემოგვთავაზა დასავლეთის მედიევისტურმა სკოლამ.

დასავლეთის მედიევისტური სკოლის კვლევები შესანიშნავადაა წარმოდგენილი აკად. რ. მეტრეველის შრომებში: 1. „კლიოს მფარველობის ქვეშ“ (მეტრეველი 1990:7-17), 2. „მცირე განსჯა ჟაკ ლე-გოფის წიგნის „წარმოსახვითის“ შუასაუკუნეობრივი სამყაროს წაკითხვის შემდეგ“ (მეტრეველი 2009:331-348), რომელიც ჩვენი ნაშრომის გზამკვლევი გახდა. საკითხით ჩვენი დაინტერესება ასევე განაპირობა დასავლეთის მედიევისტური სკოლის წარმომადგენლის და ანალების დამაარსებლის მარკ ბლოკის „ისტორიის აპოლოგიის“ გაცნობამ (ბლოკი 2014).

წინამდებარე ნაშრომი ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში გვიანი შუა საუკუნეების შეუსწავლელი პრობლემის თავადური მენტალიტეტის გააზრების პირველ ცდას წარმოადგენს. გამოკვლევაში ვეხებით გვიანი შუა საუკუნეების საზოგადოების მენტალიტეტს, მაგრამ გვერდი ვერ ავუარეთ ქართულ წერილობით წყაროებში მოცემული სხვა პერიოდის მასალის განხილვასაც, რადგან ქართველთა სააზროვნო სისტემა (მენტალობა) მთლიანად შუა საუკუნეებში (ე.ი.ეპოქაში) თითქმის ერთნაირ ასპექტში გვხვდება მეტ-ნაკლები რაოდენობით და ხარისხით. საკვლევი საკითხის შესახებ სამეცნიერო ნაშრომების არ არსებობამ, შესასწავლი საკითხი რთული, მაგრამ მეტად საინტერესო გახდა. სწორედ ამიტომაც კვლევის პროცესში უმნიშვნელოვანესი აღმოჩნდა ქართული წერილობითი წყაროები.

ნაშრომი შედგება შესავლის სამი თავისა და დასკვნისაგან. ერთვის ვრცელი ინგლისური რეზიუმე და დამოწმებული ლიტერატურა:

პირველ თავში, საკვლევი – პრობლემის მენტალობის საკითხის წყაროები და ისტორიოგრაფია, წარმოდგენილი გვაქვს წერილობითი წყაროების და ისტორიოგრაფიის ანალიზი. ჩვენი კვლევისთვის ძირითადი წერილობითი წყაროებია:

1. XVII საუკუნის ისტორიკოსის ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია (1926), 2022 წელს გამოიცა ფარსადან გორგიჯანიძის „საქართველოს ცხოვრება“ სრული ვერსია ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ.ალასანიამ (გორგიჯანიძე 2022).

2. არჩილის (XVIII) საქართველოს ზნეობანი (არჩილი 1936) და გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთაველისა (არჩილი 1937).

3. XVIII საუკუნის ქართველი ისტორიკოსების ნაშრომები: „ახალი ქართლის ცხოვრება“ (ბერი ეგნატაშვილი 1959) და „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ (ვახუშტი ბატონიშვილი. ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, 1973).

ნაშრომში ასევე, განხილული გვაქვს სხვა ქართული წერილობითი წყაროები: „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“ (ჯუანშერი 1955); „ცხოვრებაჲ და უწყებაჲ ბაგრატონიანთა“ (სუმბატ დავითის ძე 1990); თამარის ორი ისტორიკოსი (XII ს.): „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ (ისტორიანი... 1959), „ცხოვრება მეფეთ მეფისა თამარისი“ (ბასილი ეზოსმოდღვარი 1959); ჟამთააღმწერელი (ჟამთააღმწერელი 1959). „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“ (გიორგი მერჩულე 1986); „ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის“ (თამარაშვილი 1902); „საქართველოს სიძველენი“ (თაყაიშვილი 1909); ქართული ისტორიული საბუთები IX-XIII სს. (შოშიაშვილი 1984); „გუჯრები“ (ხახანაშვილი 1891); იურიდიული სამართლის ძეგლები: ქართული სამართლის ძეგლები (დოლიძე 1970,1972), „ხელმწიფის კარის გარიგება“

(გამოვიყენეთ ორი გამოცემა: (თაყაიშვილი 1920); (სურგულაძე 1970); ახალი აღთქმა (ახალი აღთქმა 1963); ფსალმუნი და ლოცვანი (ფსალმუნი და ლოცვანი 2016); იოანე ბატონიშვილი კალმასობა (იოანე ბატონიშვილი 1948).

აგრეთვე ვიყენებთ უცხოური წერილობითი წყაროებს:

1. XVI-XVII საუკუნის თურქი ისტორიკოსის იბრაჰიმ ფეჩევის „წყაროები საქართველოს და კავკასიის შესახებ“ (იბრაჰიმ ფეჩევი 1964); 2. ს.ბელოკუროვის „Сношения России с Кавказом“ (Белокуров 1889); 3. XVII საუკუნის სომეხი ისტორიკოსის არაქელ თავრიზეცის „ისტორიათა წიგნი“ გამოყენებული გვაქვს ორი გამოცემა (თავრიზეცი 1974; Даврижец 1973 (სომხურიდან რუსულად ნათარგმნი ხალრალიანის მიერ).

ჩვენი კვლევისთვის საინტერესო აღმოჩნდა ნ. ვაჩნაძის მონოგრაფია „სააზროვნო სისტემა და ქართული საზოგადოების ზნეობრივი იდეალი (V-Xსს.)“ (ვაჩნაძე 1998), ასევე: რ. ლაბაძის ნაშრომი „ცოდვა და შიში შუა საუკუნეებში ქართული მენტალური მოდელის ორი ასპექტი“ (ლაბაძე 2006).

როგორც ცნობილია, იოსებ თბილელი, ისევე როგორც მისი პოემის მთავარი გმირი, „დიდი მოურავი“ გიორგი, სააკაძეთა საგვარეულოს წარმომადგენლები იყვნენ. ამან განაპირობა, განგვეხილა სათავადოს წარმოშობის მიზეზები, ქართულ ისტორიოგრაფიაში ფეოდალური საგვარეულოების კვლევის მხრივ არსებული განსხვავებული თვალსაზრისები და გამოგვეკვეტა კვლევის ქრონოლოგიური ჩარჩო. ამ მასალის საფუძველზე შევისწავლეთ არაგვის საერისთაოს და ერისთავთა ერთი ისტორიული მონაკვეთი, რომელსაც მივუძღვნით სპეციალური ნაშრომი „არაგვის საერისთაო XVI-XVII საუკუნეთა მიჯნაზე“ (ც.ჯანაშია 2002: 157-165).

მეორე თავში წარმოდგენილია საგვარეულოების საკითხი თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში, სადაც მოცემულია სამი ქვეთავი: 1. ნიკოლოზ ბერძენიშვილი – სათავადოს მკვლევარი, 2. ცალკეული სათავადოების შესწავლა ქართულ ისტორიოგრაფიაში (ორი თვალსაზრისი ამ საკითხის შესახებ), 3. არაგვის საერისთაო XVI-XVII საუკუნეების მიჯნაზე.

საგვარეულოების შესწავლას ქართულ ისტორიოგრაფიაში არაერთი სპეციალური ნაშრომი მიეძღვნა. სათავადოს მეცნიერული განმარტება მოგვცა აკად. ნ. ბერძენიშვილმა და საერთოდ, სათავადოების კვლევას მანვე ჩაუყარა მეცნიერული საფუძველი, ეს ხაზი შემდგომში გააგრძელა მისმა არაერთმა მოწაფემ. დაგროვილია საკმაოდ სოლიდური მასალა, სადაც წარმოდგენილია თითოეული საგვარეულოს წარმოშობის წინაპირობა, განვითარებისა და დამცრობის ისტორია. აღნიშნულ ნაშრომებში არ გვხვდება მენტალობის ანალიზი, საკითხი შესწავლილია მხოლოდ სოციალ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ კრილში. ამდენად, ჩვენი ნაშრომი არის ამ მიმართულებით შესწავლის პირველი მცდელობა. მნიშვნელოვანი სიახლე გვაქვს წარმოდგენილი არაგვის საერისთაოს ანალიზში მენტალური ხაზითაც: ერთი მხრივ, იკვეთება არაგვის საერისთაოს სწრაფვა დამოუკიდებლობისაკენ; მეორე მხრივ, ქართული და უცხოური წერილობითი წყაროების ანალიზით დაზუსტდა არაგვის საერისთაოს კახეთის მეფის ყმობაში გადასვლის თარიღი. ამ საკითხთან დაკავშირებით ჩვენი შეხედულებები გამოთქმული გვაქვს ადრინდელ ნაშრომში (ც.ჯანაშია 2002:157-165).

მესამე თავი ეძღვნება პოემაში დასმული ქართული თავადური მენტალობის კვლევის სხვადასხვა საკითხებს, როგორცაა: სამშობლოსადმი სიყვარული, მეფის ხელისუფ-

ლების უზენაესობის აღიარება და მისდამი ერთგულება, პირადი ინტერესების პრიორიტეტულობა, რელიგიის, სწავლა-განათლების და აღზრდის როლის გავლენა ინდივიდის ჩამოყალიბებაში. აღნიშნული საკითხების კვლევა წარმოდგენილი გვაქვს აღორძინების ხანის პოეტის და საზოგადო მოღვაწის, თბილისის მიტროპოლიტ იოსებ თბილელის ისტორიული პოემის „დიდმოურავიანის“ და სხვა ქართული წერილობითი წყაროების ანალიზის საფუძველზე, ამავე თავში არის მცდელობა იოსებ თბილელის ბიოგრაფიის ზოგიერთი დეტალის დაზუსტების და მისი როგორც სასულიერო პირის, მენტალური შეხედულებების წარმოდგენა.

წიგნზე მუშაობისას გაწეული პროფესიული რჩევებისა და შენიშვნებისთვის დიდი მადლობა უნდა მოვახსენო რედაქტორებს – საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის პრეზიდენტს, აკად. როინ მეტრეველს და ისტორიისა და თეოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორს, პროფესორ სერგო ვარდოსანიძეს.

თავი პირველი. საკვლევი პრობლემის – მენტალობის საკითხის წყაროები და ისტორიოგრაფია

§.1. წყაროების მიმოხილვა

მონოგრაფიაზე მუშაობისას გამოვიყენეთ ქართული და უცხოური წერილობითი წყაროები. ქართული წყაროებიდან ჩვენი კვლევისთვის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს ვახტანგ VI-ის (1703-1724) მიერ შეკრებილი „სწავლულ კაცთა კომისიის“ (ბერი ეგნატაშვილით სათავეში) დაწერილი XIV-XVII საუკუნეების ისტორია „ქართლის ცხოვრების“ და ვახუშტი ბატონიშვილის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“. „სწავლულ კაცთა კომისიის“ ნაშრომს გარკვეული ხარვეზები გააჩნდა, რაზეც მიუთითებდა XVIII საუკუნის ქართული ისტორიოგრაფიის გამორჩეული წარმომადგენელი ვახუშტი ბატონიშვილი თავის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“-ში (ჯავახიშვილი 1977ბ:325). ვახუშტის ნაშრომი შეიცავს საქართველოს ისტორიას დასაბამიდან XVIII საუკუნის პირველ ნახევრამდე. მისი საისტორიო შრომა ორი ნაწილისაგან შედგება, პირველი ნაწილი „ქართლის ცხოვრების“ დამუშავება და შევსებაა, ხოლო მეორე ნაწილი კი საქართველოს ისტორიის იმავე ხანას ეხება, რომლის ისტორია ვახტანგ VI-ის მიერ შეკრებილმა სწავლულმა კაცებმა შეადგინეს (ჯავახიშვილი 1977 ბ: 328).

როგორც ბერი ეგნატაშვილი (XVIII ს), ასევე ვახუშტი ბატონიშვილი (XVIII ს), ორივე შეეხება გიორგი სააკაძის პიროვნებას და ორივეს აქვს ტენდენციური დამოკიდებულება, რომლის მიზეზის ახსნას ქვემოთ შევეცდებით.

თავის დროზე აკად. ივანე ჯავახიშვილი წერდა: „სამწუხაროა, რომ ჩვენში სრულებით შეგნებული არა აქვთ, არცა

ჰქონდათ, რომ თვითეული ძველი საისტორიო თხზულების განხილვის დროს მკვლევარს მარტო ავტორის თანამედროვეობა კი არ უნდა ჰქონდეს გათვალისწინებული, არამედ მისი პიროვნებაც, განათლება, აზროვნობა და მედასეობა მისი წყაროების თვისება, ჟამთააღმწერლის წერის წესი და მეთოდები. საისტორიო ნაწარმოების ქრონოლოგიური განხილვა მხოლოდ თანამედროვეობის მხრივ მეტად მარტივი საშუალებაა იმიტომ, რომ მათიანე და ჟამთააღმწერელი შეიძლება თანამედროვეც იყოს, მაგრამ თუ ამასთანავე მოთხრობილის თანადადმხუდარი არ არის, ან თუ მისი მოამბე სარწმუნო თანადადმხუდური და თვითმხილველი არ იყო, მის მოთხრობას დიდი ფასი და მნიშვნელობა არა აქვს“ (ჯავახიშვილი 1977ა: 26).

აკად. ივ.ჯავახიშვილის შეფასებით საისტორიო თხზულების სანდოობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პირობაა „თვითმხილველი“ და „თვითმხილველთაგან“ მოსმენილი ამბავი: „ყოველი განათლებული ისტორიკოსი მოვალე იყო, რომ მოთხრობის უეჭველობაზე უნდა ეზრუნა და სანდო წყაროებით ესარგებლა, შესაფერისადაც ჰქონოდა დასაბუთებული. ქართულ საისტორიო მწერლობაში განსაკუთრებული ყურადღება იყო მიქცეული და ნათლად ჰქონდათ გათვალისწინებული, თუ რა მნიშვნელობა აქვს საისტორიო მოთხრობას უეჭველობისთვის, როდესაც მოთხრობელი თვით აღმწერლის „თუალთახილული“ ან „თვალთახილული“, „ხილული“, იყო როცა ისტორიკოსი ან მისი მოამბე ნაამბოობის „თვალთახილველი“, თვალთახილველნი“, „თვითმხილველნი“ ანუ „მნახავი“ და სწორედ იმ აღწერილი შემთხვევის „თანადადმხომილი“ ანუ „თანადადმხუდარი“ გამოდგებოდა“ (ჯავახიშვილი 1977ა: 31–32).

ქართულ ისტორიოგრაფიაში არაქელ თავრიზეცის ნაშრომი „ისტორიათა წიგნი“ სანდო წყაროდ არის მიჩნეული. არაქელ თავრიზეცი დაიბადა XVI საუკუნის დამლევს აზერბაიჯანის სატახტო ქალაქ თავრიზში, სომხები ამ ქალაქს „დავრიუს“ უწოდებდნენ. აქედან წარმოდგა არაქელის ზედსახელი „დავრიჟეცი“ (თავრიზეცი 1974: 6).

როგორც სომეხ ისტორიკოსთა უმრავლესობა, არაქელ თავრიზეციც სასულიერო პირი იყო. ცხოვრების დიდი ნაწილი მან ეჩმიაძინის სამშოში გაატარა, სადაც სწავლობდა კათალიკოს ფილიპოს აღბეკეტან (1633-1655). მან მიიღო „ვარდაპეტის“ ანუ „მომღვრის“ წოდება. სიცოცხლეშივე უწოდებდნენ მას „არაქელ ისტორიკოსს“ (Даврижец: 1973:16).

არაქელ თავრიზეცი კათალიკოსის დავალებით ხშირად მოგზაურობდა სხვადასხვა ქვეყნებში და ქალაქებში, ძირითადად სომხებით დასახლებულ ადგილებში. გარდა იმისა, რაც კათალიკოსისგან ჰქონდა დავალებული, ის ერთდროულად თავისი „ისტორიათა წიგნისთვის“ აგროვებდა მასალებს, ხელნაწერებს, ისმენდა და იწერდა ნაამბობს, მან იმოგზაურა როგორც აღმოსავლეთში, ასევე დასავლეთში, საბერძნეთში, ისპაჰანში, ამასიაში და მრავალ ქალაქში. შრომის სირთულის გამო თავდაპირველად უარი უთქვამს არაქელს პატრიარქისთვის, მაგრამ პატრიარქის მკაცრი გაფრთხილების შემდეგ არაქელმა 1651 წელს დაიწყო მუშაობა ამ წიგნზე. კათალიკოს ფილიპოსის გარდაცვალების გამო [1655 წლის 25 მარტი] არაქელმა შეწყვიტა შრომაზე მუშაობა და მხოლოდ 3 წლის შემდეგ ახალი კათალიკოსის ჰაკოფ ჯუგაეცის დავალებით 1658 წელს გააგრძელა თავის „ისტორიათა წიგნზე“ მუშაობა, დაამთავრა 1662 წელს. ცხრა წლის განმავლობაში მუშაობდა არაქელი ამ წიგნზე,

სადაც გადმოსცა იმდროინდელი მდგომარეობა, მაგრამ არ დაუსრულებია. მისი დავალებით გადამწერები ხელნაწერებს ამზადებდნენ და ასე ავრცელებდნენ (Даврижец 1973:18).

არაქელ თავრიზეცი გარდაიცვალა 1670 წელს. მისი სურვილისამებრ დაკრძალულია ემიაძინის მონასტრის სამმო აკლდამაში. ის იყო პირველი სომეხი ისტორიკოსი, რომელმაც თავის სიცოცხლეში იხილა ბეჭდური სახით გამოცემული საკუთარი ნაშრომი. 1669 წელს არაქელ თავრიზეცის „ისტორიათა წიგნი“ გამოიცა ამსტერდამში (Даврижец 1973: 18).

„ისტორიათა წიგნში“ არაქელი განიხილავს როგორც თავისი ქვეყნის ასევე, მეზობელი ქვეყნების-თურქეთის, აზერბაიჯანის, საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკურ მდგომარეობასაც (Даврижец 1973:23).

არაქელ თავრიზეცის ისტორიაში უხვადაა მოტანილი ცნობები საქართველოს, კონკრეტულად, ქართლისა და კახეთის სამეფოების შესახებ. თავისი ნაშრომის მე-9-12 თავებს ის საგანგებოდ უთმობს საქართველოს და ვრცლად აღწერს იმ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ მდგომარეობას, რომელიც შეიქმნა ქართლ-კახეთში შაჰ-აბას I (1587-1629) დაპყრობითი ომების შედეგად. ისტორიკოსი უმთავრესად ეყრდნობა თავისი თვალთ ნანახს, ყურით მოსმენილს. არაქელის ინფორმატორებს შორის იყვნენ, როგორც ქრისტიანები, ისე სხვა რელიგიის მიმდევრები. XVI საუკუნის დამლევს და XVII საუკუნის დამდეგის მოვლენების გადმოცემისას არაქელი, ჩანს, სარგებლობდა წინარე ხანის ისტორიკოსთა თხზულებებითაც: „კერძოდ, ამაზე, უნდა მიუთითებდეს ის გარემოებაც, რომ არაქელ თავრიზელს მიუკვლევია და თავის საისტორიო ნაწარმოებში (54-ე თავი) შეუტანია XVI საუკუნის მეორე ნახევრის სომეხი ავტორის ჰოვანეს წარეცის მცი-

რე საისტორიო ნაწარმოებები „ავლანთა ქვეყნის ისტორია“, რომელიც 1590 წელს იქნა დასრულებული“ (თავრიზეცი 1974: 6–7).

„სპარსეთის ხელმწიფედ ყოფნის დროს გაძლიერდა შაჰ-თამაზი და თავისი ძალაუფლება განავრცო სხვა ხალხებზეც, რომლებიც მისი ქვეყნის მეზობლად ცხოვრობდნენ. გაძლიერდა აგრეთვე ქართველებზეც და მათ მეფეებს მძევლები გამოართვა: თბილისის მეფეს დიდ სიმონ ხანს ასული და ძმა“ (თავრიზეცი 1974: 12).

ცნობილი ფაქტია, რომ დავითი, შემდეგში დაუდ-ხანად წოდებული, თვითონ ეახლა შაჰ-თამაზ I ყაზვინში, 1561 წლის 25 დეკემბერს და თავისი სამსახური შესთავაზა. ვახუშტი ბატონიშვილი მოგვითხრობს: „ხოლო იხილა რა, ძმამან მეფის სვიმონისამ, დავით, სპარსთაგან ძლევა ესე, წარვიდა სპარსეთად, რამეთუ იყო კაცი ხორცთმოყვარე, მეძავ-განმცხრომელ და იქმნა გამცემელ ქვეყნისა და მივიდა წინაშე ყეენისა. ამას პატივსცა შას-თამაზ და ჰყო მაჰმადიანად, უწოდა დაუთხან და მედ თვისად უხმობდა, მისცა ჯილდო 500 თუმანი, (2000) ხალათა, კაბა, სარტყელი და ტყავი სამურითა, ოქროქსოვილნი, თაჯი (გვირგვინი) ხრმალი, საბუხარი მარგალიტისა, ცხენი აღკაზმული ოქროთი, ყოველნი მოოჭვილნი თვლებითა, სურა და თაჯი ოქროსი (რომელი შემდგომად დაიდვა და მოსცემდნენ მეფეთა ქართლისათა), წარმოავლინა მეფედ ქართლისად სპითა დიდითა შემოვიდა ტფილისს და აქუნდა შემწედ განჯის ხანიცა... ხოლო დაუთხან დაიპყრა ქართლი. არამედ ვიეთნიმე მთავარნი განდგნენ და არა მორჩილებდნენ. და დაჯდა დაუთხან ქვეშის ციხესა“ (ვახუშტი ბატონიშვილი 1973: 407–409).

დაახლოებით იგივეს გვიმეორებს ბერი ეგნატაშვილიც (ბერი ეგნატაშვილი 1959: 337). რაც შეეხება ასულის მძევლად

მიცემას, ცნობილია მხოლოდ არაქელთან. ქართველი ისტორიკოსები არ მალავენ სხვა შემთხვევაში მძევლად მიცემის ფაქტს, ამიტომ მათი ცნობა უფრო სარწმუნო უნდა იყოს, ვიდრე არაქელ თავრიზეცის (ც.ჯანაშია 2016:126).

არაქელ თავრიზეცი კახეთის სამეფო კარზე მომხდარი ამბების გადმოცემისას არსებულ ვითარებას ზუსტად ვერ აღწერს: „ზემოთხსენებულმა კახეთის მეფე ალექსანდრემ თავისი სურვილით მისცა მეფობა თავის ძეს დავითს და დავითი განაგებდა სამეფოს. ალექსანდრეს მეორე ვაჟი გიორგი ამის გამო შურით აღივსო და მოკლა თავისი ძმა დავითი, რათა თვითონ გამხდარიყო მეფე. მათი მამა ალექსანდრე ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო. მან არ დაანება მეფობა გიორგის, თვითონ დაიჭირა ტახტი და თვითონვე მეფობდა“ (თავრიზეცი 1974: 14).

სინამდვილეში ალექსანდრემ თავისი ნებით კი არ გადასცა ტახტი დავითს, არამედ ამ უკანასკნელმა წაართვა მამას მეფობა. მართალია, რომ გიორგი ბატონიშვილი ძმას ტახტს ეცილებოდა, მაგრამ მას არ მოუკლავს ბატონიშვილი დავითი. ის ბუნებრივი სიკვდილით გარდაიცვალა. არაქელ თავრიზეცმა არ იცის, რომ ალექსანდრე II-ს (1574-1605) დავითის, გიორგის, კონსტანტინეს გარდა ჰყავდა სხვა შვილებიც (ც.ჯანაშია 2016:126).

ბერი ეგნატაშვილის მიხედვით: „ხოლო კახსა ბატონსა ალექსანდრეს ესუა ასული ამილახორისა და ესხნეს ხუთ ძე დავით, ერეკლე, გიორგი, კონსტანტინე, როსტომ, ასული ესე ნესტან-დარეჯან მიათხოვა დადიანსა მანუჩარს, ძესა მამიასასა, ზითვითა დიდითა. ხოლო ძე მისი ერეკლე გაუარშივდა ალექსანდრეს და წარვიდა სტამბოლს“ (ბერი ეგნატაშვილი 1959: 370).

არაქელს არანაირი ინფორმაცია არა აქვს ისეთ მნიშვნელოვანი პრობლემის შესახებ, როგორიც იყო შირვანის საკითხი.

როგორც ცნობილია, 1578 წელს ოსმალეთმა დაარღვია ამასიის ზავი და დაიწყო ირანის წინააღმდეგ შეტევა. ოსმალეთმა ისარგებლა რა შაჰ-თამაზ-I მემკვიდრეებს შორის ატეხილი ბრძოლებით, კავკასიის მიმართულებით დამრა ჯარები მუსტაფა ლალა-ფაშას სარდლობით. ოსმალეთი მიზნად ისახავდა დაეკავებინა მთელი ამიერკავკასია. სამცხის დაპყრობის შემდეგ მუსტაფა ლალა-ფაშა იმერეთში გადავიდა, სადაც იგი იმერლებმა დაამარცხეს. ფაშამ აქ გაჩერება მიზანშეუწონლად ჩათვალა და შირვანისკენ დაიძრა. კახეთის მეფე ალექსანდრე II (1574-1605) მას სართიქალასთან შეეგება, გაიმართა მოლაპარაკება, რომლის დროსაც გამოჩნდა ალექსანდრეს დიდი დიპლომატიური ნიჭი. ალექსანდრემ, მართალია, თავი ოსმალეთის მორჩილად სცნო, მაგრამ ქრისტიანობა შეინარჩუნა. ოსმალებმა მასვე მიანდეს შაჰის დაპყრობა, სადაც მმართველად შაჰის ნდობით აღჭურვილი მისი მეტოქე მმა გამაჰმადიანებული იესე (ისა-ხანი) იჯდა, როგორც, სიმონ მეფის ძმა დავითი (დაუდ-ხანი) ეახლა შაჰს, ისე ალექსანდრეს ძმა იესეც (ისა-ხანი) ეახლა შაჰს და თავისი ერთგულება გამოუცხადა (მას ისა-ხანი უწოდეს). ალექსანდრე თვითონ იყო დაინტერესებული იესეს თავიდან მოშორებით, რომელიც კახეთის ტახტზე თავის მეტოქედ მიაჩნდა. ალექსანდრემ შაჰი დაიკავა, ისა-ხანი გააძევა და შაჰის მმართველად თავისი შვილი ერეკლე ბატონიშვილი დასვა. კახეთის მეფეთა ტრადიციულმა პოლიტიკამ თავისი სასურველი შედეგი გამოიღო (ოღონდ ძალიან მცირე ხნით), ქვეყანა არა თუ გადაურჩა ოსმალთაგან დაპყრობას და დარბევას, არამედ ფორმალური ყმობის აღიარებით იგი გაძლიერდა და მისი გავლენა მეზობელ შაქზეც გავრცელდა (ასათიანი, ჯამბურია 2008:163–165).

წმინდა დიდმოწამე ქეთევან დედოფალთან მიმართებაშიც უზუსტობაა არაქელ თავრიზეცის – „ისტორიათა წიგნში“: „თეიმურაზის დედა შაჰ-აბასმა სპარსეთის შუაგულში, შირაზში გაგზავნა იმამ-ყული-ხანთან და იქ ჰყავდათ საპყრობილეში. ამგვარად, შაჰ-აბასის ბრძანებით შეიპყრეს თეიმურაზის დედა, რომელსაც მარიამი ერქვა“ (თავრიზეცი 1974: 41). თავის დროზე კ. კუციაშვილი აღნიშნა, რომ საუბარი იყო ქეთევან დედოფალზე (თავრიზეცი 1974:71).

ჩვენის მხრივ დავამატებთ იმას, რომ სახელი „მარიამი“ – ქეთევანის ნაცვლად არაქელ თავრიზეცს ალბათ სხვისგან აქვს გაგონილი, იმ პირისგან, რომელიც სრულებით არ იცნობდა წმინდა მოწამე ქეთევან დედოფალს, თორემ სხვა ახსნა არ შეიძლება მოეძებნოს ამ ფაქტს, რადგან საქართველოსთვის, ქრისტიანობისთვის თავდადებული ქართველი დედოფლის წამება არა მარტო ქრისტიანულმა სამყარომ შეიტყო, არამედ იმდროინდელმა მსოფლიომ (ც. ჯანაშია 2016: 127). ამასთან, ქეთევან დედოფალს „მარიამი“ რომ რქმევოდა, პირველ რიგში დაფიქსირებული იქნებოდა მისივე ვაჟის თეიმურაზ I-ის (1605-1648) პოემაში „წამება ქეთევან დედოფლისა“¹ (თეიმურაზ პირველი 1934). ასევე, სახელი „მარიამი“ არ გვხვდება ქართულ წერილობით წყაროებში: ბერი ეგნატაშვილთან (XVIII ს.), ვახუშტი ბატონიშვილთან (XVIII ს.) და ფარსადან გორგიჯანიძესთან (XVIII ს.), არც საქართველოს მართლმადიდებლური სამოციქულო ეკლესია იხსენიებს წმიდა ქეთევან დედოფალს მარიამის სახელით (XVII ს.).

¹ განხორციელდა თეიმურაზ პირველის პოემის „წამება ქეთევან დედოფლისა“ ტექსტის ხელახალი გამოცემა შესავლით და კომენტარებით თ. ქართველიშვილის მიერ (მეფე თეიმურაზი 2017).

არაქელ თავრიზეცს აქვს დაუზუსტებელი ინფორმაცია გიორგი სააკაძის პიროვნების შესახებაც. არაქელი ბრალს სდებს სააკაძეს იმაში, რომ მან შემოიყვანა შაჰ-აბას-I (1587-1629) საქართველოში და ურჩია მას, რომ საქართველოს დაპყრობა ზამთარში უფრო გაადვილდებოდა. „შაჰმა ჰკითხა მოურავს: „აი, უკვე განვლო დიდმა დრომ, როდისღა წაგვიყვან საქართველოში? მოურავმა უპასუხა: ცოტა კიდე მოითმინე, რადგანაც ჯერ დრო არაა. მე თვითონ გაგახსენებ იქ წასვლას.“ მოურავი იმიტომ ამბობდა, ჯერ დრო არ არისო, რომ ზაფხული გასულიყო, ზამთარი დამდგარიყო, ტყეში ხეებს ფოთლები გასცვენოდა, რომ სპარსელთა ჯარს გაადვილებოდა ცხენებით სიარული და შესვლა ქართველთა ქვეყანაში“ (თავრიზეცი 1974:22).

„შაჰმა უთხრა გიორგი სააკაძეს „ყველა ჩემს მეინახეთ უპირველეს დიდებულთა შორის შენ იქნები“, მოურავის რჩევით მოიცადეს დეკემბრის თვემდე, დიდ დღესასწაულამდე, როდესაც დადგა ზამთარი, სიცივეები გაძლიერდა, მოსულმა თოვლმა დაფარა მთის მწვერვალები და გასაქცევი გზები. სიმაგრეებში მყოფი ხალხი სიცივისაგან შეწუხდა. ხეებს ფოთლები გასცვივდა და ყველა ადგილი ხელისგულივით გამოჩნდა. მაშინ მოურავმა უთხრა შაჰს: „აი ახლა გავემართოთ ქართველთა ქვეყნისაკენ, რადგან დადგა ჟამი [წასვლისა] წამოვიდნენ ქალაქ განმაკიდან და მიაღწიეს კახეთის საზღვრებს, რომელიც არის თეიმურაზის ქვეყანა. კახეთის გზა ხეობებში გადიოდა“ (თავრიზეცი 1974: 25).

„სპარსელთა ლაშქარი კი განლაგდა ხევის წინ გაშლილ ადგილზე, სპარსელებმა, რომელთაც დაინახეს, რომ ხევის გასასვლელი ქართველებმა დაიკავეს, დაიბნენ. შაჰმა კვლავ მოიხმო მოურავი და სიკვდილით დაემუქრა, მაგრამ მოურავმა თვითონ არ იცოდა, რა ექნა, ორი დღის შემდეგ მან უთხრა შაჰს,

მე ვიცი აქედან ორი დღის სავალზე ერთ ადგილას გზა, მაგრამ გაუვალი ტყე რომ ადვილად გასასვლელი გახდეს, საჭიროა ნაჯახები და სხვადასხვა იარაღი, რომ ტყე გავკაფოთ. შაჰმა უბრძანა თავის მეზრძოლებს, აეღოთ საჭირო იარაღები და წასულიყვნ გზის გასაკაფად. მათ გაკაფეს ძნელად გასასვლელი გზა. შაჰმა ბრძანება გასცა, არ დაეშალათ კარვები, აქლემების სადგომები, რათა ეჭვი არ აეღოთ, მხოლოდ ჯარის ნაწილი საბრძოლო მასალებით და ცხენებით უჩუმრად მისულიყვნენ კახეთში. ახალგაჭრილი გზით შემოვიდნენ თეიმურაზის ქვეყანაში, გადაწვეს სოფლები, დასახლებული ადგილები და სასტიკად გაუსწორდნენ მოსახლეობას. „ლუარსაბმა და თეიმურაზმა არ იცოდნენ მომხდარის შესახებ, რადგან ხევის გადმოსასვლელს იცავდნენ“ (Давридзе 1973: 116-117).

ამ ცნობაში ლაპარაკია, არა იმაზე, როდის აჯობებდა ლაშქრობა, ამას ურჩევს თითქოს გ. სააკაძე და არა იმას, რომ საერთოდ უნდა ელაშქრა თუ არა შაჰს საქართველოში. ვფიქრობთ, ასეთი ხერხი (ზამთარში ლაშქრობა) სხვა დამპყრობლებსაც აქვთ გამოყენებული, მაგალითად, თემურ-ლენგს (ც.ჯანაშია 2016:128).

1399 წლის ბოლოს თეიმური ამიერკავკასიაში შემოვიდა და საქართველოსკენ დაიძრა. თემურ-ლენგის ლაშქარი ტყიანი გზით ჰერეთში შეიჭრა. ჯარისკაცები ცულებით იკაფავდნენ გზას. 20 დღის განმავლობაში განუწყვეტლივ თოვდა. თემურის მოლაშქრეები ძარცვავდნენ და ანადგურებდნენ ყველაფერს. ჩეხავდნენ ხეხილს, ვენახებს, კაკლის ხეებს. ბოლოს დიდთოვლობაში, საქონლის საკვების სიმცირის გამო, იძულებულნი გახდნენ შეეწყვიტათ ლაშქრობა და უკან დაბრუნებულიყვნენ (ასათიანი, ჯამბურია 2008: 92-93).

ასე, რომ შაჰ-აბასს წესით ეს უნდა სცოდნოდა, აქედან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ ამ საკითხში გიორგი სააკაძის რჩევა მას არ დასჭირდებოდა. ამ ცნობამ ასახვა მოგვიანებით ჰპოვა ქართულ ისტორიოგრაფიაში (ც.ჯანაშია 2016:128-129).

ა) ბერი ეგნატაშვილის მიხედვით: „პირველად თურმე ერჩივა მოურავს შააბაზ ყაენისათვის ესრეთ, ვითარმედ: ქართლში ზამთარ მიდიო, ხიზანი მთაში ვერ შევაო და რაც გინდა იქო, თუმცა მთაში შევიდენო, თოვლი და სიცივე ამოსწყვეტსო. და ესმინა შააბაზ სიტყვა მოურავისა და მოვიდა თუესა იანვარსა ხუთსა ქრისტეს აქეთ ჩქად (1624) და აღიღო ციხე თორღისა. შააბაზ გამოიღო ყოველივე საგანძური კახეთისა“ (ბერი ეგნატაშვილი 1959: 392-393).

ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით: „არამედ შემდგომად მოვიდა განჯას ამისა უგრძნეულად შააბაზ შესვლად კახეთს, რამეთუ ეახლა მოურავი და ეუწყა ყეენისთვის შესვლა ქართლს უმჯობეს არს ზამთარს, ვინაითაგან ვერ წავლენ ხიზანნი მთათა შინა და ხელთ იგდებ ყოველთა“ (ვახუშტი ბატონიშვილი 1973:425).

დასახელებულ ისტორიკოსთა მოსაზრებები ტენდენციურია, იმიტომ, რომ საქართველოს მიმართ შაჰ-აბასს (1587-1629) გარკვეული ანგარიშები ამოძრავებდა, კერძოდ, კახეთის დამორჩილებით, ამოგდებით იგი მთელი აღმოსავლეთ საქართველოს ირანის სახანოდ გადაქცევას ფიქრობდა, ჯერ ერთი, შაჰ-აბასი არ იყო ის პოლიტიკოსი, რომელიც სხვისი ჭკუით ივლიდა, მეორეც, კარგად ესმოდა, თუ რუსეთი ფეხს მოიკიდებდა საქართველოში, მაშინ ირანი მთელს ამიერკავკასიას დაკარგავდა. ხოლო თეიმურაზ I (1606-1648) იმ პოლიტიკას

ადგა, რასაც თავის დროზე მისი პაპა ალექსანდრე II (1574-1605) ატარებდა.

იმ ძნელბედობის ჟამს, 1616 წლის თებერვალში, თეიმურაზ I-მა რუსეთში წერილები გაგზავნა. „ის მოსკოვის წინაშე აყენებდა საკითხს, კვლავ აღდგენილიყო ძველი მფარველობითი კავშირი კახეთსა და რუსეთს შორის, რომელიც გაფორმებულ იქნა მისი პაპის ალექსანდრე II-ის დროს. თეიმურაზი სთხოვდა რუსეთის მეფეს, თავისი მეგობრული ურთიერთობა გამოეყენებინა ირანთან და მოეთხოვა შაჰისგან, რომ ამ უკანასკნელს ხელი აეღო კახეთის განადგურების განზრახვაზე, ხოლო თეიმურაზი კვლავ მეფედ დაეტოვებინა. 1619 წლის მარტში მოსკოვში ჩავიდა თეიმურაზ I-ის (1606-1648) ელჩი ხარიტონ კუმურდოელი, რომელმაც მეფე მიხეილ თევდორეს ძეს გადასცა დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავართა და თეიმურაზ I-ის წერილები. მეფე თეიმურაზი აუწყებდა კახეთში დატრიალებულ საშინელებას, სთხოვდა შაჰ-აბასის მიერ დატყვევებული დედის, ქეთევანის და შვილების, ლევანის და ალექსანდრეს ბედ-იღბალში ჩარევას. 1621 წლის გაზაფხულზე მოსკოვში ჩასულ ირანის ელჩ ბულატ-ბეგს პრინციპულად დაუსვეს საქართველოს საკითხი (ასათიანი 1983: 65–67).

ამრიგად, კახეთის რუსეთთან დაკავშირება აღიზიანებდა ირანის შაჰს და მისი მოქმედებაც ამით იყო განპირობებული ქართული სამეფო-სამთავროების მიმართ და არა გიორგი სააკაძის რჩევითა და თხოვნით. „მოურავი ყოველთვის ცდილობდა ლუარსაბისთვის სამაგიერო გადაეხადა, ამიტომ საბაზად მისი ჩასვლის მიზეზზე დაუწყო ლაპარაკი შაჰ-აბასს“ (Давридзе 1973:110).

ბრალდება გიორგი სააკაძეზე იმის შესახებ, რომ მან დაასმინა ლუარსაბ მეფე შაჰ-აბასთან, წერილობით, პირველად, XVII საუკუნის ისტორიკოსთან არაქელ თავრიზეცთან არის დაფიქსირებული (საქართველოს რესპუბლიკა 1998). რაში გამოიხატა „დასმენა“, არცერთი ისტორიკოსი არ განმარტავს ამას, შაჰ-აბასის პიროვნული თვისებებიდან გამომდინარე იგი თავად იყო ბოროტების სათავე და ინსპირატორიც. მისი შეფასება შესანიშნავად აქვს მოცემული აკად.ივ.ჯავახიშვილს:

„ოსმალთა ძლევამოსილობას და საქართველოში ნაგარდობას, სპარსეთის შაჰმა აბას I-მა მოუღო ბოლო. ის დაუძინებელი იყო ოსმალეთის. თავისი მამაცობით სახელმწიფოებრივი ნიჭით მან სპარსეთი იმდენად გააძლიერა და მის კულტურულ აყვავებას ისე შეუწყო ხელი, რომ სპარსეთის ოდინდელი ძლიერებას და ბრწყინვალეობის სახელი კვლავ გამოაცოცხლა. დიდი სახელმწიფოს მოღვაწის უტყუარ ნიჭთან ერთად, მას თანდაყოლილი ჰქონდა პირადი ხასიათის ისეთი თვისებები, რომლებიც მას ხშირად ადამიანურ სახეს უკარგავდნენ და კაცურ ქცევას ავიწყებდნენ, შაჰ-აბასი მცირე რამის გამოც ისეთ თავშეუკავებელ მრისხანებას იჩენდა ხოლმე, ისეთი, ხშირად უაზრო სისხლისღვრა, შემადრწუნებელი ვერაგობა და შურისძიება იცოდა თავის მახლობელთა წრეშიც, რომ უნებლიეთ მისი გონებრივი ნორმალურობის შესახებ ეჭვი იბადება.

საშინელი იყო შაჰ-აბასის მეფობა საქართველოსთვის და ქართველი ერისთვისაც, მისი მთელი პოლიტიკა ვერაგობითა და გაუმიძღრობით იყო აღსავსე, ჭორობისა და ჯაშუშობის ქსელის მოტრფიალე ის თავის გარშემო ისეთ ჯოჯოხეთურ მუხანათობისა, ინტრიგებისა და ეჭვიანობის ბუდეს ქმნიდა, რომ მას ხშირად თვითონაც საშუალება აღარ ჰქონდა სიმართლე

შეეტყო და დაგებული მახიდან თავი დაედწია. შაჰ-აბასი საქართველოს იმიტომ გადაემტერა, რომ ქართველებმა მაჰმადიან სახელმწიფოების მმლავრობის გამო თავიანთი გაჭირვებული მდგომარეობა ვითარცა ერთმორწმუნე სახელმწიფოს, რუსეთის სამეფოს აცნობეს. დახმარებაც სთხოვეს, მაგრამ ამის გარდა შინაური მტრებისა და შინაგამცემელთა სისინსაც დიდ ყურადღებას აქცევდა ამბების მოყვარული შაჰი“ (ჯავახიშვილი 1953: 1-2).

ჩვენთვის საინტერესოა, ბერი ეგნატაშვილის – „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მესამე ნაწილი: „ცხოვრებანი მეფისა ალექსანდრესი და ძისა მისისა მეფისა კონსტანტინესი და შემდგომი... ვიდრე მეფისა როსტომისამდე“. ეს ხანა, როგორც წერენ, ძველთა კაცთა სპარსთა ცხოვრების და ქორონიკონთა გუჯართაგან არის გადმოცემული (ჯავახიშვილი 1977ა: 26). ვფიქრობთ, არც ის არის გამორიცხული, რომ მათ გამოყენებული ჰქონოდათ სომეხი ისტორიკოსის არაქელ თავრიზეცის, ისტორიათა წიგნი“. დაშვებული უზუსტობის გამომწვევ მიზეზად შეიძლება მივიჩნიოთ ისიც, რომ ნაშრომის შექმნა მოხდა რამდენიმე ათეული წლის შემდეგ (არაქელ თავრიზეცის ნაშრომში საქართველოს შესახებ ამბების თხრობა 1622 წლით სრულდება). რაც შეეხება ცნობებს გიორგი სააკაძის შესახებ, არაქელი ეყრდნობა მოსმენილ ამბებს, რომლებიც, როგორც ზემოთ ავლნიშნეთ, ზოგ შემთხვევაში სიზუსტით არ გამოირჩევა. ეს შემდეგ დაფიქსირდა ქართულ წერილობით წყაროებში პირველად ბერი ეგნატაშვილთან (XVIII სს), მოგვიანებით ვახუშტი ბატონიშვილთან (XVIII სს).

შესაძლოა არაქელ თავრიზეცის ცნობები იმ წყაროებიდან მომდინარეობდეს, ვისაც ეყრდნობა ბერი ეგნატაშვილი და ვახუშტი ბატონიშვილი, ანუ სამივეს ერთი წყარო ჰქონოდა.

ვფიქრობთ, რომ არაქელ თავრიზეცის შრომაში დაფიქსირებული უზუსტობანი არაკვალიფიციურ ანუ საქმეში ნაკლებად ჩახედულ, იმ მოვლენების ზერელედ მცოდნე ინფორმატორთა მიერ მიწოდებული ცნობების შედეგია. ეს უნდა აიხსნას რამდენიმე მიზეზით: ა) მისი პირველწყარო ანუ „მოამბეები“ თვითონ არიან ამ საქმის ნაკლებად მცოდნე. ბ) ადვილი შესაძლებელია ისიც, რომ ეს „მოამბეები“ აღნიშნული მოვლენის „მხილველნი“ და „თანამედროვენი“ ნაკლებად იყვნენ (ც.ჯანაშია 2016:125-130).

მოგვიანებით, ვ.ოთარაშვილი თითქმის იმავე აზრს გამოთქვამს გიორგი სააკაძის მიმართ არაქელ თავრიზეცის ბრალდებების შესახებ, ასევე ქართველი ისტორიკოსების ბერი ეგნატაშვილის და ვახუშტი ბატონიშვილის ტენდენციურობის თაობაზე (ოთარაშვილი 2021: 121-122; 127; 156-157).

გიორგი სააკაძის შესახებ ცნობებს ვხვდებით ფარსადან გორგიჯანიძის „ისტორია“-ში. ვფიქრობთ, რომ მასაც გარკვეულწილად ტენდენციური ცნობები აქვს გ.სააკაძის პიროვნების მიმართ. ფარსადანი გვარად გორგისჯანიძე, სავარაუდოდ, უნდა ყოფილიყო გორელი ვაჭრის ოჯახიდან. თბილისის ციხის ალყის დროს ღალატში შემჩნეულ იქნა გორელი ვაჭარი გიორგი გორგისჯანაშვილი, რომელიც შეიპყრეს და მიჰგვარეს გიორგი სააკაძეს, რომ არა ქუთათელი ეპისკოპოსი, რომლის თხოვნით გაანთავისუფლა გიორგი სააკაძემ, ის ალბათ სასჯელს ვერ ასცდებოდა.

ჩვენი აზრით, ზემოთ აღნიშნულიდან უნდა მომდინარეობდეს ფარსადან გორგიჯანიძის² ტენდენციური დამოკი-

²აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ არსებობს მოსაზრება ფარსადან გორგიჯანიძის სომხურ წარმომავლობის შესახებ (ფარსადან გორგიჯანიძე 2022: 23-24).

დებულება გიორგი სააკაძის მიმართ. ჩვენთვის მისაღებია ს.კაკაბაძის ვარაუდი, ფარსადან გორგიჯანიძის გიორგი გორგიჯანაშვილთან ნათესაური კავშირის შესახებ. იგი აღნიშნავს: „შესაძლებელია, რომ გიორგი გორგისჯანისძე იყოს ფარსადანის მამა“, მაგრამ აქედან წარმოდგება ფარსადანის წოდება „გორგისჯანისძე“. თუმცა გაუგებარია, რას ნიშნავს ეს წინადადება, თუ ფარსადანს მამა გორგისჯანისძე ჰყავდა, ბუნებრივია, თვითონაც ამ გვარისა იქნებოდა; რა შუაშია აქ „წოდება“, ეს წოდება არაა, თუ გვარს გულისხმობს ს.კაკაბაძე (ფარსადან გორგისჯანისძე 1926: IX).

ეპოქის წარმოდგენა შეუძლებელია მეფე-პოეტის არჩილის მხატვრული შემოქმედების გარეშე. არჩილი იყო ქართლის მეფის ვახტანგ V შაჰნავაზის (1658-1676) ძე. არჩილს მიუღია საკმაოდ კარგი განათლება, როგორც საერო, ისე სასულიერო, ამზადებდნენ მეფობისთვის. სამხედრო ფეოდალური სწავლა-აღზრდის საფუძვლად სარაინდო ზნეობა ითვლებოდა, ამიტომ განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა მოზარდის გაწაფვას სამხედრო ჩვევებში. ასე იზრდებოდნენ შაჰნავაზის შვილები, მათ შორის, არჩილიც (არჩილი 1937: 5).

არჩილ მეფემ თავის პოემაში „გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთაველისა“ გადმოგვცა თეიმურაზ I-ის თავგადასავალი. XVII ს-ის ისტორიული მოვლენების ფონზე ახალი თვალთახედვით გასაანალიზებელია ქართული საზოგადოებისთვის მისი კონცეფციები, რაც მოცემული აქვს გაბაასება „თეიმურაზისა და რუსთაველისა“-ში და „საქართველოს ზნეობანში“ (მაგ. ზნეობრივი აღზრდის და სხვა საკითხები). საკუთრივ ქართული მენტალობის ზოგიერთი ასპექტის კვლევისას წიგნზე მუშაობისას გვერდი ვერ ავუარეთ მის შემოქმედებას.

XVI-XVII სს. ისტორიოგრაფიის თვალსაჩინო წარმომადგენელია თურქი ისტორიკოსი იბრაჰიმ ფეჩევი (1574-1650). ი.ფეჩევი ახალგაზრდობიდანვე იჩენდა ინტერესს ისტორიისადმი. მან სიცოცხლის ბოლო წლებში დაწერა თავისი ორტომიანი „ისტორია“, (მოიცავს 1520-1640 წწ.). ფეჩევი უშუალო მონაწილეობას იღებდა ოსმალთა მიერ წარმოებულ სხვადასხვა ლაშქრობებში. ფეჩევი აღგვიწერს გ.სააკაძის ოსმალთა ბანაკში გამოცხადებას და ჰაზიფ ახმედ ფაშასთან მის შეხვედრას. ფეჩევი ამ დროსათვის ჰაზიფ ფაშას ამაღლაში იყო და პირადად ესწრებოდა საქართველოდან გადმოსულების შეხვედრას მთავარსარდალთან და მონაწილეობას ღებულობდა მათ შორის წარმოებულ მოლაპარაკებებში. ფეჩევი გამოხატავს თავის სიმპატიებს დიდი მოურავისადმი (იბრაჰიმ ფეჩევი 1964:15).

§.2. მენტალობის საკითხი თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში.

მენტალობა ფართო მასშტაბის შემეცნებაა, ამიტომაც საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური თუ პოლიტიკური ფაქტორების შეწავლასთან ერთად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება სააზროვნო სისტემის ანალიზს, ვინაიდან ადამიანის, საზოგადოების მოქმედებებზე – მრისხანებაზე, აფეთქებაზე, სასოწარკვეთაზე, მოულოდნელ ცვლილებებზე, დამოკიდებულია ხშირ შემთხვევაში ქვეყნის პოლიტიკური მდგომარეობის განვითარება.

„ისტორიკოსი არ ფიქრობს მხოლოდ „ადამიანურობაზე“. გარემო, რომელშიც მისი აზრი ბუნებრივად სუნთქავს – არის განგრძნობითობის კატეგორია. ისტორიკოსი მაინც გადაწყვეტს ყოველივე სწორედ აღწეროს მას შემდეგ, რაც ზუსტად დააფიქსირებს ამ მომენტს ბედის სიმრუდეზე, რომელიც წარმოაჩენს ერთის მხრივ ადამიანს, როგორც ამ მოვლენის გმირს და მეორე მხრივ, ამ კრიზისისთვის კლიმატის შემქმნელ ცივილიზაციას“ (ბლოკი 2014: 165).

რეალობაში ისტორიკოსი იძულებულია, გამოარჩიოს განსაკუთრებული ნიშა თავისი საქმიანობისთვის. საქმიანობა საზოგადოებისა, რომელიც საჭიროების მიხედვით ქმნის საცხოვრებელ ნიადაგს, არის უაღრესად ისტორიული ფაქტი და ამას თითოეული ინსტიტუტურად გრძნობს.

მ.ბლოკის თვალსაზრისით: „ისტორიის საგანი არის ადამიანი, უკეთესია, თუ ვიტყვით ადამიანები. ერთი შეხედვით მშრალი დოკუმენტების დამაარსებელთაგან გარეგნულად სრულიად განსხვავებული ინსტიტუციის მიღმა ისტორიას სწორედ ადამიანების დანახვა სურს. კარგი ისტორიკოსი ლეგენდის

კაციჭამიას ჰგავს – იცის, რომ მისი მსხვერპლი იქ არის, სადაც ადამიანის სუნი სცემს. ადამიანური ფაქტები თავისი არსით მეტად დელიკატურ ფენომენს წარმოადგენს, რომელთა კარგად გასაგებად და გადმოსაცემად ძალიან დახვეწილი ენაა საჭირო“.

მისივე აზრით: „ისტორიული ფენომენის სრული ახსნა არასოდეს ხდება იმ მომენტის შესწავლის გარეშე, რომელშიც მას ადგილი ჰქონდა. წარსულის არცოდნა მხოლოდ აწყმოს გაგებას კი არ უშლის ხელს, დღევანდელ საქმიანობასაც აფერხებს, უფრო მეტიც იმისთვის, რომ საზოგადოება როგორიც არ უნდა იყოს იგი, მთლიანად იქნეს გამოკვლეული და დეტალურად უახლესი წარსულის გათვალისწინებით, საკმარისი არ არის ცივილიზაცი-აზე სრულყოფილად მორგებული სტრუქტურა. საჭიროა, რომ თაობებს შორის ურთიერთობა დამყარდეს. ადამიანი ძალიან შეიცვალა გონებრივადაც, მისი გონებრივი ატმოსფერო სიღრმისეულად გარდაიქმნა, არანაკლებ შეიცვალა მისი ჰიგიენა, კვება, თუმცა რაღაც უნდა არსებობდეს ადამიანის ბუნებასა და ადამიანთა საზოგადოებაში ისეთი, რაც მუდმივია, ურომლისოდაც თვით ადამიანთა სახელები და საზოგადოებათა სახელწოდებები არაფრის მთქმელი იქნებოდა.

თუ გვჯერა, გავუგებთ ამ ადამიანებს, თუკი შევისწავლით მათ რეაქციებს დროის ერთი მონაკვეთის კონკრეტულ შემთხვევაში. ეს მცდელობა იმის გასაგებადაც კი იქნებოდა საკმარისი, თუ რას წარმოადგენდნენ ეს ადამიანები მოცემულ მომენტში. როდესაც მეცნიერი დაკვირვების შედეგად განმარტავს, რომ მისი ამოცანა შესრულდა, ხოლო მოსამართლეს განაჩენი რჩება გამოსატანი და თუ მას პირადი სიმპატიები მაინც გაუჩნდება და მაინც კანონის მიხედვით გამოიტანს განაჩენს, თავს მიუკერძოებლად ჩათვლის. დიდი ხნიდან ისტორიკოსი მიწისქვეშა სამეფოს

ერთგვარი მოსამართლეა“ (ბლოკი 2014: 161-178).

დასავლეთის ისტორიკოსები თავიანთ მიღწევებს იდეალიზებულად კი არ წარმოგვიდგენენ, არამედ, პირიქით, კრიტიკულად განიხილავენ და სოციალური ისტორიის კვლევას ზოგჯერ „კრიზისში“ მყოფად მიიჩნევენ.

აკად. რ.მეტრეველის თვალსაზრისი ტერმინ „კრიზისში“ ჩადებული შინაარსთან დაკავშირებით არსებითად განსხვავდება ჩვენი ისტორიოგრაფების მიერ ადრე კრიზისად მიჩნეული ცნებისაგან. „როცა საზოგადოება თვლემს, ისტორიკოსი უნდა ფხიზლობდეს“ – მისი აზრით, ჟ.ლე-გოფის ეს სიტყვები მედიევისტიკის დიდ ამოცანაზე მიუთითებს. ამასთან ერთად, ისტორიკოსმა ყველა სხვა რეალობას უნდა დაუპირისპიროს მენტალური წარმოდგენების რეალობა. სწორედ, მენტალური ანალიზის შერწყმას მატერიალური კულტურის ისტორიის ანალიზთან შეუძლია გამოიყვანოს ისტორია ეპისტომოლოგიური კრიზისიდან.

მეცნიერის აზრით: „ისტორიული ცოდნის ეპისტომოლოგიური პრობლემები არანაკლებ აქტუალურია ჩვენი ისტორიოგრაფიისათვის. ათეული წლების მანძილზე პიროვნების დეპერსონალიზაციამ ისტორიული მეცნიერების წინაშე მძიმე პრობლემები დააყენა. ჩვენი ისტორიული მეცნიერების განვითარება მომავალში ითვალისწინებს მის გამდიდრებას პლურიდისციპლინური მიდგომებით. მის ხელთ არსებული ცალკეული ლიტერატურის და რეფერირებული მასალების საფუძველზე რ. მეტრეველი თვლის, რომ თანამედროვე დასავლურ მედიევისტიკაში შეიძლება გამოიყოს შემდეგი პრობლემები: 1. მენტალობის ისტორიის ზოგადი საკითხი. ეს მოვლენა შეისწავლება თეორიულ-შემეცნებითი თვალსაზრისით (ჟ. ლე-

გოფი, პ. ბიორკი, ჟ. სონიე). ყურადღება ექცევა იმას, თუ რაოდენ ღრმა კვალი დაამჩნია ცალკეული კონკრეტული ეპოქის კულტურამ ადამიანის პიროვნების სტრუქტურას, თუ რამდენად იყო ურთიერთ დაკავშირებული აღქმა და პიროვნების ქცევა მისი კონკრეტული ფუნქციონირების სოციალურ, წოდებრივ და მატერიალურ რეალობასთან. 2. ადამიანის ქცევის სპეციფიკა, რომელიც განპირობებულია სქესობრივ-ასაკობრივი თავისებურებებით. მამაკაცი, ქალი, ბავშვი, მოხუცები – ეს ადამიანთა პიროვნების სხვადასხვა „კლასებია“. სწორედ მათი სხვაობა-მსგავსების საკითხები, ცხოვრების თავისებურებანი შუა საუკუნეების სხვადასხვა ქვეყანაში, შეადგენს დასავლეთის მედიევისტის მნიშვნელოვან მიმართულებას. 3. რაინდობის გლობალური კვლევა. სწორედ რაინდობამ შეასრულა განსაკუთრებული როლი არა მარტო ხელისუფლებასა და პოლიტიკაში, არამედ სოციალ-პოლიტიკური თვალსაზრისითაც. რაინდობის სამყაროს სრული სურათის შესწავლით წარმოჩინდება და გაიაზრება შუა საუკუნეების ქცევის სისტემა. 4. მეთოდოლოგიის პრობლემები. აქ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება თანამედროვე მეცნიერებაში ისტორიული სინთეზის პრობლემას. არსებითი როლი აქვს ისტორიულ დემოგრაფიას, რომელიც უაღრესად დიდ როლს ასრულებს „დიდი ისტორიისათვის“ (მაგ. ოჯახი, მშვიდობა, სიკვდილიანობა, ქორწინებები და სხვა). დემოგრაფიის ფარგლებშია მოქცეული ისტორიისთვის აუცილებლად გასათვალისწინებელი პრობლე-მები: ადამიანის კვება, პროდუქტების წარმოება, ავადმყოფობები, სოციალური სისტემები და სხვა. დასავლეთის მეცნიერები სწავლობენ რა შუა საუკუნეების ადამიანს, ყურადღებას აქცევენ ზოგად მენტალურ სტრუქტურებს (იდეალები, ღირებულებები, რწმენები, ცრურწმენები), რომლე-

ბიც აერთიანებენ სხვადასხვა სოციალური კატეგორიის ხალხს“ (მეტრეველი 1990: 11–14).

ისტორიის, როგორც მოვლენათა შესახებ მეცნიერების სოციალურ-ისტორიული პროცესების, სტრუქტურებისა და ურთიერთობათა მეცნიერებად გადაქცევის ტენდენცია, რელიეფურადაა წარმოდგენილი ფრანგული „ანალების“ სკოლის ისტორიკოსთა შრომებში. სკოლა გასული საუკუნის 20-იან წლებში შეიქმნა. მის სათავეში მ.ბლოკი და ლ.ფევერი იდგნენ. „ანალების სკოლის“ დასახელებული წარმომადგენლების დახასიათებას გვთავაზობს აკად. რ.მეტრეველი, მისი თვალსაზრისით, ფ.ბროდელი ქადაგებდა ისტორიისა და საზოგადოებრივი სინთეზისაკენ სწრაფვის აუცილებლობას, სივრცითი კავშირ-ურთიერთობების განვითარების გრძელვადიან ტენდენციებს. აკად. რ.მეტრეველის დაკვირვებით ისტორიკოსები (ფ.ფიურე, ფ.აირესი, ფ.მენუელი და სხვა) ყურადღებას ამახვილებენ ისტორიული დემოგრაფიისა და ისტორიული ფსიქოლოგიის სინთეზის აუცილებლობაზე. მეცნიერის შეხედულებით, ფ.მენუელი (აშშ) ფსიქოლოგიას განიხილავს, როგორც მეცნიერების დარგს, რომელმაც შეიძლება ისტორიას სარგებელიც მოუტანოს და ვნებაც. იგი კონკრეტულად განიხილავს ისტორიული კვლევის „ფსიქოლოგიზაციის“ გარკვეულ ცდებს. მისივე აზრით, ფ.მენუელი, როგორც პროფესიონალი ისტორიკოსი, სკეპტიკურად უყურებს გადაჭარბებულ ფსიქოლოგიზმს. აკად. რ.მეტრეველი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ „ანალების“ ერთერთმა ბრწყინვალე წარმომადგენელმა, ლ.ფევერმა ჯერ კიდევ, 1941 წელს მიუთითა კვლევა-ძიების ახალი მიმართულების საჭიროებაზე, რომელიც გამოკვეთილია მისივე ნაშრომის სათაურში „როგორ აღვადგინოთ უწინდელი გრძნობისმიერი ცხოვრება. მგრძნობიარობა და

ისტორია?“ „ანალებმა“ შექმნეს „ახალი ისტორია“, რომელმაც შემდგომში წარმოშვა „მენტალიტეტის ისტორია“. ეს უკანასკნელი მიზნად ისახავდა განვლილი ეპოქების ადამიანთა მენტალური სამყაროს, კულტურული გამოცდილებების, დამოკიდებულებების, ღირებულებების, წარმოსახვების, გრძნობების შესწავლას, მაშინ, როდესაც ახალი ისტორიის ინტერესის სფეროში შედის მათი არსებობის სოციალ-ეკონომიკური საფუძვლები, მატერიალური პირობები, ჰავა და დემოგრაფია.

აკად.რ.მეტრეველი ყურადღებას ამახვილებს ჟ.ლე-გოფი-სეულ მენტალიტეტების ისტორიის გაგებაზე, რომელიც განმარტავს, ანთროპოლოგია წარმოდგენილი იყო ადრეულ „ანალებში“ მცირე ხვედრითი წონით, ეკონომიკის, სოციოლოგიისა და გეოგრაფიის საპირისპიროდ იგი გადაიქცა პრივილეგირებულად. მენტალიტეტის ისტორია და წარმოდგენები, რომლებიც „ანალების“ არსებობის პირველ ფაზაში უმნიშვნელო სახით იყო წარმოდგენილი, შემდგომში გადაიქცა ერთერთ მთავარ მიმართულებად. ხოლო სოციოლოგიისა და ანთროპოლოგიის მნიშვნელოვანი წვლილი პოლიტიკურ ისტორიაში იყო ის, რომ მათ განსაზღვრეს მისი ცენტრალური ცნებისა და კვლევის ძირითადი მიზნები, როგორცაა ცნება ხელისუფლება და მისი შემადგენელი რეალიები. პოლიტიკურმა ისტორიამ ხელისუფლების ისტორიის ხარისხში ხელახლა შეიძინა ვერბალური ღირსება, რომელიც მენტალობის შეცვლასთანაა დაკავშირებული.

აკად რ.მეტრეველის თვალსაზრისით, ჟ.ლე-გოფმა თვალი გაადევნა და ყურადღება მიაქცია, სხვადასხვა დონეზე განლაგებული დიფერენცირებული პოლიტიკური ისტორიის გამოკვეთა, რის გამოც ფ.ბროდელმა შემოიტანა “ისტორიის რიტმების ცნება“. მოკლე დროში ტრადიციული პოლიტიკური

ისტორია, რომელიც ამაღელვებელი მოვლენების აღწერას წარმოადგენდა, გადადის ახალ უფრო სიღრმისეულ – სოციალური ანალიზისა და რაოდენობრივი მეთოდების გამოყენების დონეზე, მენტალობის სამომავლო შესწავლისათვის წყაროების ბაზის შექმნაზე მეცნიერის აზრითვე: „მიუხედავად იმისა, რომ ჟ. ლე-გოფს მოცემული დრო პოლიტიკური ისტორიის დარგში გარკვეულად კრიზისში მყოფად მიაჩნია, იგი ვერ უარყოფს პოლიტიკური ისტორიის შესწავლის პერსპექტიულობას ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა მეთოდების გამოყენებით. პოლიტოლოგიას შემოაქვს თავისი ცნებები, ლექსიკა და მეთოდები. პოლიტოლოგიასთან ერთად, პოლიტიკური სოციოლოგია და პოლიტიკური ანთროპოლოგია ახალ ძალას აძლევს პოლიტიკურ ისტორიას. განახლების მიუხედავად, პოლიტიკური ისტორია, გამდიდრებული ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა მონაცემებით, არ შეიძლება ჩაითვალოს ავტონომიურად. დღეს მეცნიერების დარგებისადმი მიდგომა დისციპლინათშორისია და რომელიმე დარგის განცალკევებული წარმოდგენა შეუძლებელია.

ჟ.ლე-გოფის მაგალითზე აკად. რ.მეტრეველი შენიშნავს, რომ უდიდესი ადგილი ეთმობა ადამიანთა მენტალობის კვლევის პრობლემას, საერთოდ, ადამიანთან, მის ყოფასთან, ცხოვრებასთან, აზროვნებასთან დაკავშირებულ საკითხებს. ამასთანავე, რ. მეტრეველი არ ეთანხმება ფრანგი მეცნიერის მიერ წამოყენებულ ზოგიერთი დებულებას, მაგრამ მისი გათვალისწინება აუცილებლად მიაჩნია, განსაკუთრებით კი ის გარემოება, რომ ჟ. ლე-გოფი მედიევისტია და იგი ყველა ზემოთხსენებულ პრობლემას შუასაუკუნეების მასშტაბში იკვლევს. აუცილებელია, შუა საკუნეების ისტორიის კვლევისას ყველა იმ თავისებურების გათვალისწინება, რომელიც ამა თუ იმ ქვეყანას

გააჩნია. მეცნიერი ფიქრობს, ფეოდალური ურთიერთობის შესწავლა იმ მონაცემების გარეშე, რაც კავკასიურ, კერძოდ, ქართულ ფეოდალიზმს გააჩნია, ნაკლებლოვანია. ისტორია მეცნიერების ისეთი დარგია, რომელიც მუდმივ განვითარებაშია, იქმნება მიმართულებები, კვლევის ახალი მეთოდები. თანამედროვე საზოგადოების განვითარება სწრაფი ტემპით მიმდინარეობს, ისტორიამ უსათუოდ უნდა აუბას მას მხარი (მეტრეველი 2009: 332-348).

მენტალიტეტის კვლევის ქართულ მაგალითს წარმოადგენს ნ.ვაჩნაძის მონოგრაფიული ნაშრომი „სააზროვნო სისტემა და ქართული საზოგადოების ზნეობრივი იდეალი“ (V-X საუკუნეებში). ნაშრომში ზნეობა, როგორც ფილოსოფიური კატეგორია, გააზრებულია, როგორც მენტალიტეტის შემადგენელი და ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ფაქტორი. გამოკვლევაში ქართულ ჰაგიოგრაფიულ ტექსტებზე დაკვირვებით გამოვლენილია ქართული საზოგადოების წინაქრისტიანული აზროვნების ეტაპები (ვაჩნაძე 1998).

მენტალობის საკითხებს ეხება ისტორიკოსი რ.ლაბაძეც, რომელმაც გაანალიზა ცოდვისა და შიშის პრობლემა შუა საუკუნეების ქართულ საზოგადოებაში. აქვეა განხილული შუა საუკუნეების განკითხვის დღის ვარიაციები ქართულ იკონოგრაფიაში. მკვლევარი დასაბუთებულად მიუთითებს ვედრების, როგორც ცოდვათა მიტევება-შემწყნარებლობის მნიშვნელობას და აღნიშნავს, რომ მას გამორჩეული ნიშა უკავია შუა საუკუნეების ქართულ სააზროვნო სისტემაში (ლაბაძე 2006).

საინტერესოა, აგრეთვე, მენტალიტეტის საკითხთან დაკავშირებით ისტორიკოს ჯ. სამუშიას თვალსაზრისი, მეცნიერი განიხილავს რა ლიდერის მახასიათებლებს, იზიარებს პოლი-

ტიკურ ფსიქოლოგიაში აღიარებულ ლიდერის (უმრავლეს შემთხვევაში) „მე-ს“ კონცეფციის“ მოქმედების თვალსაზრისს, რომლისთვისაც ამოსავალია თვითშემეცნების პრინციპი ანუ, როგორ მოიაზრებს და აღიქვამს იგი საკუთარ თავს და როლს სოციუმში იმ გარემოში, რომელთანაც აქვს ურთიერთობა. ადამიანის მიერ საკუთარი თავის და ადგილის გაცნობიერებას აქვს რამდენიმე ასპექტი, ყველაზე მნიშვნელოვანი გახლავთ „მე-ს“ გააზრება და თვითშეგნების განსაკუთრებული უნარი. ლიდერის ფორმირების ადრეულ ეტაპზე ცნობიერების დონეზე მიმდინარეობს მისი გამოყოფა სოციუმისაგან ანუ ლიდერი იძენს რწმენას, თავის თავში პოულობს განმასხვავებელ ნიშან-თვისებას, რომლებიც მხოლოდ მისთვისაა დამახასიათებელი, მხოლოდ იგია ყოველივე ამის მატარებელი. ეს იწვევს მასში განსაკუთრებულობის შეგრძნების ფორმირებას. ეს განსაკუთრებულობა კი შეიძლება, მრავალმა ფაქტორმა წარმოქმნას. მისივე აზრით, შუა საუკუნეების მენტალიტეტს თუ გავითვალისწინებთ, ასეთი შეიძლებაოდა ყოფილიყო წარმომავლობა, ღვთისაგან განსაკუთრებული მისიის დაკისრების რწმენა, რელიგიური ფანატიზმი, ინტელექტი და სხვა (სამუშია 2018: 213-214).

წარსულის შემეცნებისთვის არც ერთი დარგი არ აცხადებს ისეთ პრეტენზიებს ახალ მიდგომებთან, როგორც მედიევისტკა. მედიევისტების ინტერესის ცენტრში მოექცა ადამიანი და ადამიანური ღირებულები.

ტრადიციულად ისტორიკოსი იკვლევდა და იკვლევს, პირველ რიგში, სოციალურ-პოლიტიკურ საკითხებს, რადგან ისტორიკოსი მჭიდროდაა დაკავშირებული ფაქტთან – დროსა და ადგილთან. ჩვენს თანამედროვეობაში მეცნიერების განვითარების დონე განსხვავებულ მოთხოვნებს უყენებს მკვლევრებს,

დღის წესრიგში დგება კვლევის მეთოდოლოგიური მიდგომის ცვლილება, სოციალურ-ეკონომიკური სისტემებისა და ფსიქიკური სტრუქტურების ურთიერთსინთეზის საკითხი, რომლის დროსაც გამოვლინდება მენტალური ღირებულებები.

თავი მეორე. საგვარეულოების კვლევის საკითხი ქართულ ისტორიოგრაფიაში

„დიდმოურავიანის“ ავტორი იოსებ თბილელი ისევე, როგორც პოემის მთავარი გმირი გიორგი სააკაძე, სააკაძეთა საგვარეულოს წარმომადგენლები იყვნენ. ამან განაპირობა ჩვენი ინტერესი ქართული ფეოდალური საგვარეულოების ისტორიოგრაფიული რეპრეზენტაციის მიმართ.

აღნიშნულიდან გამომდინარე წინამდებარე თავი სამი ქვეთავით არის წარმოდგენილი: 1. ნიკოლოზ ბერძენიშვილი – სათავადოს მკვლევარი, 2. ცალკეული სათავადოების შესწავლა ქართულ ისტორიოგრაფიაში (ორი თვალსაზრისი ამ საკითხის შესახებ), 3. არაგვის საერისთაო XVI-XVII საუკუნეთა მიჯნაზე.

§.1. ნიკოლოზ ბერძენიშვილი – სათავადოს მკვლევარი

სათავადოს პრობლემას პირველად შეეხო და მის დამახასიათებელ რამდენიმე ნიშანზე მიუთითა ს.კაკაბაძემ. მან სათავადოს გაჩენა დაუკავშირა ქვეყნის ფეოდალიზაციის პროცესს (ქვეყნის ფეოდალიზაციის პროცესი კი დაიწყო IV ს-დან). მისი აზრით, „სათავადო“ თავისი გენეზისით დაკავშირებულია „ბენიფიციუმთან“, რომელიც XIV საუკუნისთვის მემკვიდრეობით მფლობელობად გადაიქცა. მკვლევარის აზრით, XV საუკუნისთვის „სათავადო“ თვითკმარი ერთეულია, რომლის სათავეში დგას თავადი, რომელსაც თავის სამფლობელოში სიუზერენული უფლებები აქვს (Какабадзе 1912: 3-15).

ს.კაკაბაძის აზრით, მე-12 საუკუნეში საქართველოში პირველად ვხვდებით დასავლეთ ევროპის მსგავს ბენიფიცი-

უმს, სადაც მეფე განაგებდა სოფლებს, გლეხებს, ციხე-სიმაგრეს, თავადაზნაურებს, რომლებიც მას ექვემდებარებოდნენ. თუ, მაგალითად, მფლობელი გადავიდოდა სხვა ადგილას, ბენეფიციუმი გადადიოდა ახალი თანამდებობის პირზე. მაგ. თამარ მეფის დროს XII საუკუნეში, ამირსპასალარი თუ მანდატურთუხუცესი, მაღალი წოდების წარმომადგენელი სახელმწიფოში ერთდროულად ქართველი მეფისნაცვალია ლორე-ტაშირში და ის ასრულებდა თავის მოვალეობას, ფლობდა ციხე-სიმაგრეს ლორეში მიმდებარე სოფლებით. ს. კაკაბაძე განიხილავს 1196 წლით დათარიღებულ ხელნაწერს, რომელიც თამარის მეფობის პერიოდს ასახავს. მისი აზრით, მიწაზე საკუთრება გააჩნია ამირსპასალარ ჭიაბერს. მფლობელობის ამ სახეს, თავადთა საკუთრებას, ეწოდა სათავადო (Какабадзе 1912: 8).

ჩვენ ვიცით, რომ მიწაზე საკუთრება ყველა ფეოდალს გააჩნდა, მათ შორის, ამირსპასალარ ჭიაბერს. ამირსპასალარის საგამგებლოა ლორე-ტაშირი და შემოერთებული სომხური თემები. მხარგმელებამდე ეს ეკუთვნოდა აბულეთისძეებს და ორბელებს.

ს. კაკაბაძის თვალსაზრისით: „სიტყვა „თავადი“ აღნიშნავდა ბატონს. სიტყვა თავადი XI- XII ს.ს. არ იხმარებოდა, უფრო „აზნაური“ „დიდაზნაური“ „დიდებული“. თავადი, მისი აზრით, სიტყვა-სიტყვით რომელიმე ათეულის, ციხე-სიმაგრის „თავს“, „მეთაურს“ და, უბრალოდ, ჩინოვნიკს ნიშნავდა. მასვე მიაჩნია, რომ სათავადო შემდეგში ნიშნავდა კერძო მიწის მფლობელობას („ფლობას“), რომელიც გადაეცემოდა მემკვიდრეობით მაღალი წოდების აზნაურს. თავდაპირველად იგი არ გადაეცემოდა მემკვიდრეობით, დროთა განმავლობაში ეს წესი შეიცვალა და სათავადო გადაიქცა ევროპაში მოქმედი „ბენიფიციუმის“ მსგავსი

ე.ი. მემკვიდრეობითი. ს. კაკაბაძე იქვე გამოთქვამს თვალსაზრისს, რომ XI-XII საუკუნეებში ტერმინი „თავადი“ იხმარება მეთაურის, თავის, „ჩინოვნის“ მნიშვნელობით. სავსებით სხვა მნიშვნელობას იძენს XIV საუკუნეში სიტყვა თავადი, იძენს იგივე „დიდებულის“ ტიტულის მნიშვნელობას, რომელიც გადაეცემოდა მემკვიდრეობით (Какбадзе 1912: 9).

1913 წელს გამოდის ს. კაკაბაძის ორი ნაშრომი, პირველი: „ვინ იყო და როდის ცხოვრობდა სარგის თმოგველი“, სადაც მეცნიერი სარგის თმოგველს მეფე თამარის თანამედროვე პიროვნებად არ მიიჩნევს. ს.კაკაბაძე წერს, რომ, „ცნობილი მწერალი სარგის თმოგველი XIII საუკუნის ნახევრის მწერალია და შეუძლებელია, მისი მოღვაწეობა თამარის მეფობას მიეკუთვნოს, რადგან შესაძლებელია, ის თამარის დროს არც კი დაბადებულიყო“ (კაკაბაძე 1913ა: 12). მეორე ნაშრომი: „თმოგველთა გვარის ისტორიისათვის“, სადაც ავტორს განხილული აქვს XVI საუკუნის ორი საბუთი, რომლის საფუძველზე თვლის, რომ ფავენელისშვილები ანუ ფავლენისშვილები თმოგველთა გვარის შთამომავლები არიან. ისინი, მისი ვარაუდით დასავლეთ საქართველოში ბინადრობდნენ, ხოლო ნიქოზში მდებარე საყდარი კი მათ საგვარეულო სამარხს შეადგენს. თმოგველებს კი მხარგრძელთა საგვარეულო სახლიდან წარმომდგარად მიიჩნევს: „სარგის ვარამის ძე მხარგძელს ებოძა თამარ მეფისგან თმოგვი და ამით საფუძველი ჩაეყარა XIII საუკუნიდან თმოგველთა გვაროვნებას“ (კაკაბაძე 1913 ბ: 9-10).

1220-1224 წლამდე თმოგველების საგვარეულო მონასტერია ვანის მონასტერი, მაგრამ ს. კაკაბაძე მიიჩნევს, რომ მოგვიანებით, 1339 წლისთვის, ვანის მონასტერი თმოგველთა საგვარეულო განსასვენებელს აღარ წარმოადგენდა, XIV საუკუნის II

ნახევრიდან, კი თმოგველები „თმოგვეს აღარ ბინადრობდნენ“, დასავლეთ ქართლში არიან (კაკაბაძე 1913 ბ: 10-11).

1459 წ. ორ საბუთში მოხსენიებულია ფავნელ-უჯარმელი, რომელიც მამულს უთმობს ვირშის წმინდა მთავარანგელოზთა მონასტერს, რადგან ვირშის მონასტერი დასავლეთ ქართლში იყო, ნიქოზის ახლოს. ცხადია, XIV საუკუნეში თმოგველ-უჯარმელები იქვე ბინადრობდნენ, აქვე ვხვდებით XVI საუკუნეშიც. 1459 წელს მოხსენიებული უჯარმელის სახელი ფავნელი, ერთხელ კიდევ გვიჩვენებს, რომ ფავნელისშვილები თმოგველთა შთამომავლები არიან. გამოთქვამს თვალსაზრისს ს.კაკაბაძე. XIV საუკუნის II ნახევრიდან თმოგველნი იწოდებიან თმოგველ-უჯარმელებად. მათ უკვე დატოვებული ჰქონდათ თმოგვი. XVI საუკუნეში თმოგველ-უჯარმელები ბინადრობენ დასავლეთ ქართლს ისინი იწოდებიან თმოგველ-უჯარმელ-ფავლენიშვილებად, წერს ს.კაკაბაძე და მათ საგვარეულო განსასვენებლად ნიქოზს მიიჩნევს (კაკაბაძე 1913 ბ: 12).

შემდგომმა კვლევებმა მოგვცა ის ცნობები, რომ შემდეგ უჯარმელებიც ამოვარდნენ და თმოგველებიც, ხოლო ფავნელი-შვილები შთამომავლები არ არიან. ხდება დანათესავება. ფავლენიშვილები ფავნელთა შთამომავლები არიან.

ს.კაკაბაძეს სათავადოს წარმოქმნა პროგრესად მიაჩნია. მსგავსი თვალსაზრისი მოგვიანებით გამოთქვა ი. ანთელავამ. მკვლევარი სათავადოს განიხილავს, როგორც საკუთრების გარკვეულ ფორმას, სათავადოს წარმოშობა კი მას მიაჩნია წინმავალი ფორმების განვითარების შედეგად, სათავადოს ის არ მიიჩნევს ანომალიად, ამასთან ერთად თვლის, რომ ქვეყნის ეკონომოკური ჩამორჩენა გვიან შუა საუკუნეებში არ უნდა

იყოს დაკავშირებული სათავადოთა სისტემასთან (ანთელავა 1980: 16, 19, 47, 49).

გვიანი შუა საუკუნეების ფეოდალური ხანის საქართველოს სენიორიების (სათავადოების) საკითხი ერთ-ერთი ძირითადი საკვლევია პრობლემათაგანი იყო აკად. ნ. ბერძენიშვილის მეცნიერულ შემოქმედებაში, მანვე მოგვცა მეცნიერული განსაზღვრებაც: „სათავადო არის ცალკეული ორგანიზაცია განსაზღვრულ ტერიტორიაზე, ფეოდალური გვარის წევრები ცხოვრობენ ამ ტერიტორიის ფარგლებში ერთმანეთისგან ცალკე, შეიძლება ჰქონდეთ პირადი („საშინაო“ „ოჯახის“) საკუთრება, უძრავ-მოძრავი ქონება („საკუთარი“, „სათავისთავო“), მაგრამ მოცემული ფეოდალური გვარის ყველა წევრს გააჩნია ზოგადი საგვარეულო საკუთრებაც („სახასო“) ციხე-დარბაზები და. ა.შ. სენიორიის ანუ „სათავადოს“ საქმეს განაგებს თავადი, ის გამოდის სათავადოს სახელით მეფის წინაშე და სხვა თავადების წინაშეც. ამასთან ერთად, სათავადო სამხედრო ერთეულია, თავადს საომრად გამოჰყავს ლაშქრის განსაზღვრული რაოდენობა, რომელზეც უშუალო სარდლობას ახორციელებს თვით თავადი (Берძენიшвили 1938: 36, 38).

სათავადოების დახასიათებას ნ. ბერძენიშვილმა საკმაოდ გილი დაუთმო საქართველოს ისტორიის დამხმარე სახელმძღვანელოში. XV ს. საქართველო პოლიტიკურად დაიშალა. ნ. ბერძენიშვილის თვალსაზრისით, გარეშე მტერთა მიერ საქართველოს ხშირმა დალაშქრვამ, მისმა აოხრებამ და დიდძალი ხალხის დაღუპვამ ეს ქვეყანა ისე დაასუსტა, რომ საუკუნეთა განმავლობაში გამოკეთება ვერ შეძლო. გაპარტახებული მეურნეობის, გაკაფული ბაღ-ვენახების აღსადგენად მშვიდობიან პირობებშიც დიდი დრო და ძალა, აუარებელი მუშახელი იყო

საჭირო. შემოსევებმა კი აურაცხელი ხალხი იმსხვერპლა მოსახლეობის ამოწყვეტა იწვევდა მწარმოებელი კლასის მძაფრ შემცირებას, მფლობელი და მწარმოებელი კლასის რიცხოზობრივი შეფარდების დარღვევას (ბერძენიშვილი 1958: 260).

მწარმოებელი მოსახლეობის შემცირებამ თანდათან გაანადგურა, გააქრო მოლაშქრეთა ფენაც, მოლაშქრე, რომლის ძირითად საქმიანობას ერთ დროს მხოლოდ ლაშქრობა შეადგენდა, თანდათან იბეგრება; მას უკვე ლაშქრობაც აწევს კისრად და საგლეხო გამოსაღებიც.

მძიმედ დაბეგრულ მოლაშქრეებს უკვე აღარ შესწევთ უნარი თავიანთი იარაღ-საჭურველითა და ხარჯით მიიღონ მონაწილეობა ლაშქრობაში. ამიტომაც სამეფო ხელისუფლების დასაყრდენი მხედარ-მოლაშქრეები იფანტება, იშლება. ამის შესაბამისად იცვლება ლაშქრის ორგანიზაციის ძველი სისტემა. ჩნდება თავადსა და აზნაურზე შეწერილი ლაშქარი. ისე, რომ ლაშქარი ფაქტიურად უკვე თავადების ხელთაა. სამეფო ხელისუფლებაც იძულებულია დაემყაროს სათავადო ლაშქარს. ამან კიდევ უფრო დაასუსტა სამეფო ხელისუფლება და ქვეყნის თავდაცვითი უნარიანობა.

ამრიგად, სოციალურად ზრდა-დასრულებული ქართული ფეოდალური საზოგადოება დაიჩიხა, მას შემდგომი განვითარებისთვის საჭირო პირობები მეტისმეტად შეეზღუდა. ყველა ამის ნიადაგზე წარმოიშვა სათავადოები, ხოლო სათავადოებმა ერთიანი ფეოდალური ქვეყანა პოლიტიკურად დაშალეს. ეს იყო პროგრესის შეფერხება, ფეოდალური რეაქციის გამარჯვება, ამ რეაქციის ნაშობნი იყვნენ ყველა სათავადო სამთავრო-სამეფოები (ნ. ბერძენიშვილი 1958: 261-262).

ნ. ბერძენიშვილის თვალსაზრისით, სათავადოების წარმოქმნა საქართველოს პოლიტიკური დაშლის გაღრმავების შედეგი იყო. XIII ს-დან საქართველოს სამეფო სამთავროებად დაშლის პროცესი იწყება, ცენტრალური ხელისუფლებასა და მეფეთავერებს შორის ბრძოლა წარმოებს, ამ ბრძოლაში ფეოდალი სოციალურად და პოლიტიკურად ძლიერდება, შემდეგში ეს პროცესი უფრო ღრმავდება, თითოეული სათავადო („ფეოდალური სახლი-სენიორთა“) სრული პოლიტიკური დამოუკიდებლობისაკენ, სუვერენიტეტისაკენ, ხელმწიფობისაკენ მიისწრაფვის და ზოგიერთი მათგანი კიდევ აღწევს მიზანს.

ნ. ბერძენიშვილი სავსებით გარკვეულ და დამაჯერებელ პასუხს გვაძლევს იმაზე, თუ რა იყო მიზეზი XV ს-ში საქართველოს პოლიტიკური დაშლის, რომლის შედეგად სათავადოები აღმოცენდნენ (სოსელია 1966: 11).

მებატონეები ამავე დროს სულ უფრო და უფრო თავისუფლდებიან სამეფო ხელისუფლების მხრიდან მეთვალყურეობისაგან. სამეფო ხელისუფლება სულ უფრო და უფრო ნაკლებად ერევა ბატონისა და ყმის ურთიერთ დამოკიდებულებაში. მებატონეები საშვილიშვილოდ დაუფლებიან იმ ქვეყნებს, რომლებიც მათ ოდესღაც სამეფო ხელისუფლებისგან სამმართველოდ მიიღეს. საბოლოოდ მიუსაკუთრებიათ მათ თავისუფალი მიწის მუშებისაგან მიწა-წყალიც. ყოველივე ეს მინათვისებ-მინატაცები მებატონის მამა-პაპეულ საკუთრებასთან ერთად სათავადოს ტერიტორიას ჰქმნის. მრავალ ბატონს შეუვალობის უფლებაც მოუპოვებია, ე.ი მეფეს ასეთი ბატონის ყმები ყოველგვარი გადასახადებისგან გაუთავისუფლებია. ასეთ გადასახადებს ამიერიდან ეს ყმები შეუალობის მქონე მებატონეს უხდიან. მოპოვებულ უფლებას მებატონეები ადვილად არ თმობენ,

პირიქით, კიდევ უფრო აფართოვებენ მას. გადასახადები, ადმინისტრაცია და სამართალიც კი მეტწილად ამიერიდან მებატონეთა ხელშია.

მთელი საქართველო თანდათან ასეთი სათავადოებით მოიფინა. ერთადერთი, რაც ჯერ კიდევ აკავშირებდა ამ ნახევრად-ხელმწიფეებს მეფის ხელისუფლებასთან, ეს იყო მათი სალაშქრო მოვალეობა: თავადები მოვალე იყვნენ მათზე შეწერილი მოლაშქრეებით გამოსულიყვნენ მეფის მოწოდებაზე. მაგრამ რაც დრო გადიოდა, მით უფრო ეს ერთადერთი სახელმწიფო მოვალეობაც თავადებს ზედმეტ ტვირთად ეჩვენებოდათ. ისინი სულ უფრო და უფრო იფარგლებოდნენ თავისი სათავადოს ინტერესებით, მათ თანდათან უქრებოდათ საქვეყნო ინტერესების გაგება, სათავადოს ვიწრო ინტერესები კი ხშირად არ ეთანხმებოდა საერთო სახელმწიფოებრივს.

ყოველივე ამას ის გარემოება კვებავდა, რომ ქვეყანა დიდი ხანია ეკონომიკური დაცემის გზას ადგა. კარჩაკეტილი მეურნეობა უცილობლად ბატონობდა. ასეთ პირობებში ვერ წარმოიშვებოდა ახალი ძლიერი საზოგადოებრივი ფენა, რომლისთვისაც ქვეყნის სამეურნეო და სახელმწიფოებრივი მთლიანობა საარსებო პირობა იქნებოდა და რომელსაც მეფის ხელისუფლება ამიერიდან დაეყრდნობოდა.

კარჩაკეტილი მეურნეობისას მწარმოებელი საზოგადოება ნაკლებად გრძნობს ქვეყნის სახელმწიფოებრივი მთლიანობის ძლიერ საჭიროებას და სახელმწიფოს დაშლისკენ მიმართულ საქმიანობას გულგრილად უყურებს. ასეთ პირობებში ყოველმხრივ გაძლიერებული თავადები, რომელთა ხელში ხშირად მთელი ქვეყნებია, სრული ხელმწიფებისკენ მიისწრაფვიან. უცხო დამპყრობლებიც ასეთ თავადებს მხარს უჭერენ და მეფის

ხელისუფლებას გამდგარი თავადების დამორჩილების საშუალებას არ აძლევენ (ბერძენიშვილი, ჯავახიშვილი, ჯანაშია 1948: 302–304).

მიუხედავად ამისა, ისინი იყო ის ძალა, რომლებიც ეროვნული თავისუფლებისთვის ბრძოლაში მეფის მხარდამხარ იბრძოდნენ და არაერთი მაგალითი გვაქვს სამშობლოს სამსხვერპლოზე თავისი სიცოცხლის გაწირვისა.

საქართველოს პოლიტიკური დაშლის და სათავადოების აღმოცენების საკითხებზე ნ. ბერძენიშვილმა 1954 წლიდან უფრო მკაფიოდ ჩამოაყალიბა თავისი შეხედულება. მან ახლებურად გაიგო სათავადო, როგორც საქართველოს ისტორიის გარკვეულ საფეხურზე შექმნილი ჩიხის შედეგი და არა პროგრესისა, როგორც მანამდე ფიქრობდნენ (სოსელია 1966: 14–15).

დ.გოგოლაძე ასეთ შეფასებას აძლევს ნ. ბერძენიშვილის კონცეფციას: „აშკარად ნათელია პრინციპული განსხვავება ნ. ბერძენიშვილის კონცეფციასა და სხვების კონცეფციებს შორის, XII საუკუნის გაერთიანებული ფეოდალური საქართველოსა და მისი დახასიათებასა და შემდეგ დროინდელი სათავადოების – შუასაუკუნეების საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური სისტემის წარმოშობისა და მისი შეფასების საკითხში.

აღსანიშნავია, რომ ნ. ბერძენიშვილმა თვალი გაადევნა სათავადოების ისტორიის დასრულებასაც. მან აღნიშნა სათავადოების სისტემის რღვევის მიზეზები საქართველოში XIX ს. პირველ ნახევარში (გვიანფეოდალურ ხანაში), რუსეთთან შეერთების შემდეგ. სახელდობრ: 1. რუსეთთან შეერთების შემდეგ ქართველი თავადების მიერ ძველი ფეოდალური მემკვიდრეობითი თანამდებობების დაკარგვა, 2. ამ მემკვიდრეობითი თანამდებობებთან დაკავშირებული სოციალური გავლენისა

და მატერიალური შემოსავლის დაკარგვა, ჰ.სათავადოების მიერ სხვადასხვა სახის ფეოდალური იმუნიტეტის, მათ შორის საგადასახადო შეუვალობის დაკარგვა“.

დ. გოგოლაძეს შემდეგნაირად ესმის ნ. ბერძენიშვილის კონცეფცია: „სათავადოს სისტემის რღვევასთან დაკავშირებით ნ. ბერძენიშვილმა მოგვცა აგრეთვე ახალი დახვეწილი დებულება იმის შესახებ, რომ XIX ს. პირველ ნახევარში სათავადოების სისტემის რღვევის ზემოთ აღნიშნული მიზეზების გამო ქართველი თავადი რუს მემამულე-პომეშჩიკს ემსგავსებოდა, რომ რუსეთთან შეერთების შემდეგ „სათავადო შეუვალ ან ნახევრად შეუვალი სამფლობელო კი აღარაა, არამედ ხელმწიფის (რუსეთის იმპერატორის) ქვეშევრდომის – „პომეშჩიკის“ უბრალო მამულია“.

დ. გოგოლაძის თვალსაზრისით ნ. ბერძენიშვილის აღნიშნულ დებულებაში „მოცემულია რუსეთთან შეერთების შემდეგ რუს მებატონე-ფეოდალთან ქართველი თავადის სოციალური უნიფიკაციის არსი, უნიფიკაციისა, რის შედეგად მივიღეთ მემკვიდრეობითი თანაარსებობისა და სხვადასხვა სახის ფეოდალური იმუნიტეტის უქონელი, აზნაურებ-ჩამორთმეული მებატონე, ქართველი თავადი რუსეთის „პომეშჩიკის“ (მემამულის) ტიპისაა. საბოლოოდ კი, ქართული სათავადოთა სისტემის მოსპობა, რაც პროგრესულ (ეპოქალურ) მოვლენას წარმოადგენდა ქვეყნის სოციალ-ეკონომიკური წინსვლისა და განვითარებისთვის“ (გოგოლაძე 1976: 9-10;17-18).

თუმცა, ვერ დავეთანხმებით დ.გოგოლაძის მოსაზრებას თითქოს ნ.ბერძენიშვილი რუსეთთან შეერთების შემდგომ ქართული სათავადოთა სისტემის მოსპობას პროგრესულ მოვლენად მიიჩნევდეს. ჩვენი დაკვირვებით ნ.ბერძენიშვილის

ნაშრომში მსგავსი რამ არ ჩანს, კი, მართალია, იგი აკრიტიკებს სისტემას, მაგრამ მეტად ფრთხილად (ბერძენიშვილი 1965: 266–267, 431).

დასკვნის სახით უნდა განვაცხადოთ, დიდია ნ.ბერძენიშვილის დამსახურება ქართული სათავადოს შესწავლის საკითხში.

§.2. ცალკეული სათავადოების შესწავლა ქართულ ისტორიოგრაფიაში (ორი თვალსაზრისი ამ საკითხის შესახებ)

1938 წელს აკად. ნ.ბერძენიშვილის ნაშრომის „ნარკვევი საქართველოში ფეოდალური ურთიერთობის განვითარების ისტორიიდან“ (XIII-XVII სს) (Берძენიшвили 1938) გამოქვეყნების შემდეგ, XX საუკუნის 40-იანი წლებიდან იწყება საქართველოს ცალკეული სათავადოების შესწავლა არაერთი მეცნიერის მიერ: ნ. ასათიანმა (ასათიანი 1959: 27-56), დ. ბერძენიშვილმა (ბერძენიშვილი 1960: 95-110), ვ. გაბაშვილმა (გაბაშვილი 1958), მ. დუმბაძემ (დუმბაძე 1957), დ. გვრიტიშვილმა (გვრიტიშვილი 1942; 1955), ო. სოსელიამ (სოსელია 1944; 1947: 250-266), გ. ჯამბურამ (ჯამბურია 1955; 1970: 3-33; 2007: 121-167), ს. ჯანაშიამ (ჯანაშია 1952ა: 450-463; 1952ბ: 464-484), მ. ქიქოძემ (Кикодзе 1952; ქიქოძე 1963: 96-113), გ. მჭედლიშვილმა (მჭედლიშვილი 2019: 60-66), ლ. მუსხელიშვილმა (მუსხელიშვილი 1940: 23-46), ნ. შოშიაშვილმა (შოშიაშვილი 1966: 7-77) და სხვა.

საკვლევი თემის აქტუალობიდან გამომდინარე, ჩვენი ყურადღება მიიქცია ს. ჯანაშიას დაკვირვებებმა ვახუშტი ბატონიშვილის ნაშრომზე ქართული ფეოდალიზმის შესახებ, სადაც მეცნიერი ხაზგასმით მიუთითებს ვახუშტის დამსახურებას XV ს-ის დამლევიდან XVII ს-ის პირველი მესამედის

დამლევამდე საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ვითარების გაანალიზებაში: 1. საერისთაო ხელისუფლების დამკვიდრება ცალკეულ ფეოდალურ საგვარეულოებში. 2. თავადთა წრის ჩამოყალიბება, რაც ახალი ფეოდალური თაობის წარმოშობად მიაჩნია. 3. არსებითი ცვლილებები სამხედრო საქმის ორგანიზაციაში (ს. ჯანაშია 1952 ა:456).

ქართლის ერთერთი საგვარეულოს, ბარათაშვილთა გენეალოგიის, დადგენა შემოგვთავაზა ს.ჯანაშიამ. მისივე თვალსაზრისით, ბარათაშვილთა საგვარეულო ყველა ნიშნით მეთხუთმეტე საუკუნეში უნდა იყოს შექმნილი. მკვლევარი თვლის, რომ ბარათაშვილები ქაჩიბაძეების ჩამომავლები იყვნენ და ფიტარეთი მონასტერია მათი საგვარეულოს განსასვენებელი. ბარათაშვილთა, კერძოდ, ამ საგვარეულოსგან გამოყოფილი შტოსი, ყაფლანიშვილ-ორბელიშვილთა, „სამკვიდრო სახლად“ მიიჩნევს სოფელ ტანძიას. ს. ჯანაშიას აზრით, „ქავთარი საზოგადოდ საყვარელი სახელი იყო ბარათაშვილებში, იმდენად, რომ ამ საგვარეულოს ერთერთ მრავალრიცხოვან შტოთაგანს „ქავთარიშვილებიც“ კი შეერქვა“ (ს.ჯანაშია 1952 ბ: 464, 468-471).

ქაჩიბაძეების მიგრაციის შედეგად აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოდიან, ბაღვაშებისა და ანჩაბაძეების მსგავსად: „იმერთ-ამერეთის ყველაზე ჩრდილოეთით მდებარე გზაზე სხდებიან ანჩაბაძენი, რომელთა გვარსახელი თავისი წარმომავლობით და მერმინდელი ისტორიით (ბასაძე) „ქაჩიბაძის“ სრულ ანალოგს წარმოადგენს. ანჩაბაძისგან შექმნილად მიაჩნია მას მაჩაბელთა რეზიდენცია: „ანჩაბაძის მიხედვით იქმნება ფეოდალური რეზიდენციის სახელწოდება: „მაჩაბელი“ (ს.ჯანაშია 1952 ბ:476-478).

საამილახვროს საათავადოს ისტორიის შესწავლა წარ-

მოდგენილია მ.ქიქოძის რუსულ (Кикодзе 1952) და ქართულ (ქიქოძე 1963) ენებზე შესრულებულ ნაშრომებში, სათავადოს წარმოქმნა-ჩამოყალიბების პროცესზე დაკვირვების შედეგად მკვლევარს გაკეთებული აქვს შემდეგი დასკვნა: „სხვილოსური მამულის გაძლიერება და დაწინაურება, მისი გადაცემა ზედგენიძეთათვის წარმოადგენდა გიორგი ბრწყინვალის გარკვეულ პოლიტიკურ შედეგს, რომელიც მიმართული იყო ძლიერი დასაყრდენი ერთეულის შექმნისაკენ და ჩრდილოეთის ხაზის გაძლიერებისაკენ, ოსებისა და სხვა მოთარეშეებისგან თავის დასაცავად.

მეცნიერის თვალსაზრისით, მსგავსი სამხედრო ადმინისტრაციული ერთეულების აუცილებლობა გამომდინარეობდა ფეოდალური ქართლის წყობილების ბუნებიდან, ეს ერთეულები გადამწყვეტ მნიშვნელობას ასრულებდნენ გარეშე მტრებისგან ქვეყნის დაცვის საქმეში, იმავე დროს ადმინისტრაციულ ორგანოს წარმოადგენდნენ, რომლის საშუალებით ქვეყნის მართვა ხერხდებოდა (ქიქოძე 1963: 99).

ვფიქრობთ, რომ XVს-ის მეორე ნახევარში სწორედ ასეთი გაძლიერებული ერთეულები კიდევ უფრო მოგვიანებით დამოუკიდებელ ერთეულებად, ძლიერ სათავადოებად ქართლში, რომლებიც შემდგომში „ნახევრად ხელმწიფეებად“ იქცნენ ქვეყანაში.

დიდი მოურავის ცხოვრება-მოღვაწეობას ეხება გ.ჯამბურას ფუნდამენტური მონოგრაფია „გიორგი სააკაძე“, სადაც საუბარია მის წინაპრებზე და შთამომავლებზეც და მოცემულია აღმოსავლეთ საქართველოს სოციალ-პოლიტიკური მდგომარეობა (ჯამბურია 1964). მის მიერ იქნა შესწავლილი სომხით-საბარათიანოს სათავადოების ისტორიაც (ჯამბურია 1955).

დასახელებულ ნაშრომში მეცნიერი ქაჩიბაძე-ბარათაშვილ-ყაფლანიშვილების სათავადოს წარმოქმნას და ამ საგვარეულოდან გამოსული სხვადასხვა გვარებისა და განშტოებების გენეალოგიას გვაწვდის. ყაფლანიშვილთა სათავადოს გაუქმების თაობაზე მკვლევარი ფიქრობს, რომ XIX საუკუნეში გაიყარა ყაფლანიანთ სახლი, ე.ი სათავადო თითქოს ამ დროს დაიშალა, მაგრამ სათავადომ ფაქტიურად არსებობა შეწყვიტა საქართველოს რუსეთთან შეერთებისთანავე. გ.ჯამბურიას თვალსაზრისით, მოსამართლეობა, ადმინისტრაციული მმართველობა, სამხედრო ეკონომიკური და სხვა ფუნქციები, რომლებიც სათავადოსთვის ძირითადი დამახასიათებელი თვისებებია, სამეფოს გაუქმებასთან ერთად გაქრა, საყაფლანიშვილო მამულად იქცა, ყაფლანიშვილები კი მემამულეებად. სათავადო „საყაფლანიშვილო“ XIX ს-ის დამდეგიდან აღარ არსებობდა, ხოლო 1854 წლის აქტმა კი მხოლოდ ფორმალურად დაადასტურა სათავადოს გაქრობა. ამ საფეოდალოს ეკონომიკური სიძლიერე ჯერ კიდევ XVIII ს. II ნახევარში შეირყა. ყაფლანიშვილების უზარმაზარი მამულები გამუდმებული ლეკიანობის თუ შინაფეოდალური ომების წყალობით თითქმის სულ გაუკაცრიელდა. XIX საუკუნეში ეს ცარიელი მამულები თანდათან ეცლებოდათ ხელიდან. პატივცემულ მეცნიერს მიაჩნდა, რომ 1851 წელს კომისიამ გამოიმუშავა პირობები გაყრისა, ხოლო მისი საბოლოო გაყრა გაფორმდა 1854 წელს (ჯამბურია 1955: 184, 186).

ბარათაშვილების განშტოებას წარმოადგენს ქავთარიშვილების საგვარეულო. ქავთარი ბარათაშვილების საგვარეულო სახელია. ქავთარიშვილების საგვარეულოს დასაბამი მისცა XVII საუკუნის შუა ხანებში მცხოვრებმა ქავთარ ბარათაშვილმა, რომელსაც სამი ვაჟი ჰყავდა: პაატა, სულხანი და იონათამი.

ისინი ისტორიულ დოკუმენტებში ხან ქავთარიშვილის, ხან ბარათაშვილის გვარით გვხვდებიან (მჭედლიშვილი 2019: 60-62).

ქავთარიშვილების საგვარეულოს წარმომადგენლები ისტორიულ დოკუმენტებში ხშირად იხსენიებიან XVII ს-ის მეორე ნახევარსა და XVIII-XIX საუკუნეებით დათარიღებულ ისტორიულ საბუთებში გვხვდებიან ქავთარიშვილთა საგვარეულოს შემდეგი წევრები: მანუჩარი, სულხანი, გიორგი, იოთამი, ედიშერი, ნიკოლოზი, ზაზა, ბერუკა, ავთანდილი, დავითი, გუგუნა იოთამიდა სხვა. XVIII საუკუნეში ხშირი ყოფილა ქავთარიშვილების მიერ საკუთარი ყმა-მამულის გაყიდვის ფაქტები. „ოსმალობამ“, „ყიზილბაშობამ“ და „ლეკიანობამ“ ქავთარიშვილების სათავადოც მთლიანად გააპარტახა. ამ საგვარეულოს დიდი ნაწილი საცხოვრებლად თბილისში გადასულა, მცირე ნაწილი საბარათიანოში დარჩა, ზოგს გვარიც შეუცვლია და ისევ ბარათაშვილის გვარს დაბრუნებია (მჭედლიშვილი 2019: 60-65).

1955 წელს გამოვიდა დ. გვრიტიშვილის ნაშრომი „ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან“ (ქართლის სათავადოები). ავტორი იზიარებს აკად. ნ. ბერძენიშვილის თვალსაზრისს სათავადოს გაგებასთან დაკავშირებით (გვრიტიშვილი 1955).

ნ.ასათიანმა შეისწავლა სათავადოსთვის დამახასიათებელი მიწისმფლობელობის ფორმები, სადგილმამულო ურთიერთობები, სათავადოთა არსებობის საკითხი XVII-XVIII საუკუნეების კახეთის სამეფოში (ასათიანი 1959:27-56).

„ფანასკერტელთა ფეოდალური საგვარეულოს ისტორიიდან“ ამ სათაურით დ.ბერძენიშვილის ნაშრომი დაიბეჭდა 1960 წელს „საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის“ კრებულში (დ.ბერძენიშვილი 1960:95-110).

მეცნიერს განხილული აქვს ქვემო ქართლის 1958 წლის ექსპედიციის დროს სოფ. ქვემო წერაქვში აღმოჩენილი წარწერა. „ეს ნასოფლარი დღევანდელი სოფლიდან დაახლოებით 2 კმ-ზეა, სამონასტრო კომპლექსი კი ნასოფლარის ჩრდილოეთ განაპირას დგას. იქვე ტაძრის აფსიდას ძირში აღმოჩნდა რამდენიმე წარწერა, წარწერიდან ირკვევა, რომ ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია აღსადგენი დახვედრია ფანასკერტელს, რომელსაც დაუწყია მეორედ განახლება. განმაახლებლის სახელი დაკარგულია და მხოლოდ „დიდ ფანასკერტელადაა“ მოხსენიებული.

სოფ. წერაქვი და მის მიდამოებს დ.ბერძენიშვილი ბარათაშვილთა კუთვნილებად მიიჩნევს. მისი დაკვირვებით სოფელი წერაქვი XVII საუკუნეზე უადრეს საბუთებში არ ჩანს. 1689 წლის ერთერთ საბუთში კი წერაქვი ბარათაშვილის „მკვიდრი მამულია“, ხოლო 1783 წელს მათგან განაყარი გოსტაშბიშვილებისა, საინტერესოდ მიაჩნია მეცნიერს ფანასკერტელის მოხსენიება საბარათიანო სოფელში. და სვამს შეკითხვას „ვინ შეიძლება იყოს იგი და რა დროის მოღვაწე? რა ხელი ჰქონდა მას ქართლის ამ განაპირა სოფელში?“ (დ.ბერძენიშვილი 1960: 95-98).

ფანასკერტელთა უფლება გარკვეული დროიდან მთელს ტაოს სწვდებოდა. იგი იყო ერისთავთ-ერისთავი პატრონი ტაოსი, ადრე კი, IX საუკუნეში უკვე ტაოს, შავშეთ-კლარჯეთის სამთავრო საგვარეულოს ერთერთი უმთავრესი შტო ფლობს, რომლის წარმომადგენლები ჩვეულებრივ კურაპალატობის პატივს ატარებენ და ზოგჯერ ცნობილნი არიან, როგორც „მეფენი-ტაოელნი“. საინტერესოა, რომ ფანასკერტი ბაგრატ III (975-1014) დროს სამეფო ციხე ჩანს, მისი საზაფხულო რეზიდენცია.

ბიზანტიიდან შინ დაბრუნებული ბაგრატ IV-ს (1027-1072) სხვებთან ერთად ეგებებიან დიდებული ერისთავნი,

აზნაურნი ტაოელნი, რომლებიც მალე ამჟღავნებენ ქართველთა მეფის ღალატს და ბერძენთა მხარეზე გადასვლის სურვილს. მათ შორისაა ვაჩე კარიჭის ძე, რომელზეც დ.ბერძენიშვილი წერს, რომ ის მნიშვნელოვანი ფიგურაა ტაოში ბანელი ეპისკოპოსის გვერდით, იგი იყო მწყემსი ფანასკერტისა და სრულიად ტაოსი. განდევნილ გიორგი რუსის საქართველოში დაბრუნებისას თამარის მოღალატეთა რიგში ჩანს გუზანი ტაოელი ერისთავთ-ერისთავი. კოლას მთაზე თამარის ერთგულ აზნაურიშვილებს გუზანის ცოლ-შვილი ტყვედ ჩაუგდიათ, ამ ერთგულთა შორის ჩანან ზაქარია ფანასკერტელი, ძინიელი და კალმახელნი. დ.ბერძენიშვილის აზრით, ესაა პირველი ფანასკერტელი, რომელიც გვხვდება წყაროებში. არის კიდევ ერთი მიქაელ ხუცესი ფანასკერტელი, რომელიც 968 წელს იხსენიება ერთადერთი ხელნაწერის ანდერძში, მაგრამ აქ ფანასკერტელობა სადაურობის მაჩვენებელია მხოლოდ და, რა თქმა უნდა, არავითარი კავშირი ფანასკერტის მფლობელობასთან მას არა აქვს. ზაქარია კი ფანასკერტის მფლობელი ფეოდალია. დ.ბერძენიშვილის შენიშვნით, რომ ზაქარიას შესახებ ცნობებს გვაწვდის ბასილი ეზოსმოდვრის თხზულებაც. ამ ცნობის მიხედვით შავშეთიდან, ღაღოს მთებიდან მიდის, იგი არაა უგვარო აზნაური, მაგრამ სამეფო კარზე ახალი დაწინაურებულად ჩანს. დ. ბერძენიშვილის თვალსაზრისით, ასპანიძენი შემდეგ ხანებში ტაოს ერთერთი ფეოდალური საგვარეულოა, ამ შემთხვევაში კი, შესაძლოა, ზაქარიას მამის შვილობას აღნიშნავდეს ისევე, როგორც აბუსერისძის (აბუსერ), ბაკურიანისძისა (ბაკურიანი). განსაკუთრებით საინტერესოა მეცნიერისთვის ამ ცნობის შემდეგი სიტყვები: “შავშეთით სპერით კერძო ფანასკერტი იყო”. დ.ბერძენიშვილი შენიშნავს: “ჩვენ ვიცით, რომ შავშეთიდან სპერამდე კლარჯეთი იყო და

ისტორიკოსს (ე.ი ბასილი ეზოსმოდვარს) კი სამივე საერისთაო ფანასკერტად აქვს გამოცხადებული. გუზანის ერისთავ-ერისთაობაში თითქოს ასე არ ჩანს, იგი ტაო-შავშეთ-კლარჯეთის პატრონი იყო. ზაქარია კი ფანასკერტელია, ე.ი ფანასკერტის მფლობელი, რომელიც გუზანის წინააღმდეგ ბრძოლაში წინაურდება და გუზანის დამარცხების შემდეგ მისი ადგილმამულის მემკვიდრე ხდება, რითაც ზაქარია ტაო-შავშეთ-კლარჯეთის ახალი პატრონია. ამის მერე ბუნებრივად ეჩვენება ისტორიკოსს, რომ: „შავშეთ-სპერით კერძოდ ფანასკერტი იყო“.

ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრის სიტყვით, ზაქარია ასპანიძეს დამარცხებული გუზანი სპარსეთს წასული შეუპყრია და და საქართველოში მოუყვანია. ამის მერე კარგა ხნის განმავლობაში ფანასკერტელთა შესახებ არაფერი ჩანს ქართულ წყაროებში, არც სომეხ ისტორიკოსებთან არ არის მათი ხსენება. შემდგომ ხანებში ასპანიძეთა ერთმა შტომ განაგრძო ფანასკერტელობა, მეორე შტო კი იქვე ტაოში დიდხანს შემორჩა ასპანიძეთა ფეოდალურ საგვარეულოდ. დ.ბერძენიშვილი ფიქრობს, რომ: „ფანასკერტელთა იმ დროინდელ სამფლობელოში, ტაოსთან ერთად შედიოდა ჭოროხის ხეობის განაპირა სასაზღვრო კანტონებიც. შეცლილი ვითარება ჩანს შემდგომ ხანებში, ფანასკერტელები თანდათან მხოლოდ ტაოს ერისთაობას სჯერდებოდნენ და შავშეთით სპერით ფანასკერტი აღარაა“ (ბერძენიშვილი 1960: 100-102).

XIII საუკუნის II ნახევრიდან სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ერისთავთა შორის განსაკუთრებით წინაურდება ჯაყელთა საგვარეულო. სამცხის პატრონი თავის გავლენას თანდათან ავრცელებს მეზობელ სათავადოებზე. ყვარყვარე, სარგის, ბექა ჯაყელები დიდი ფეოდალები არიან. დ.ბერძენი

ნიშვილს საინტერესოდ მიაჩნია ის ფაქტი, რომ დაწვრილებით ჩამოთვლილ ჯაყელთა სამფლობელოში ხაზგასმულია „უმრავლესი ტაო“ და არა „ჩვეულებრივ ტაონი“. მისი თვალსაზრისით, ტაოს ერისთავი-ფანასკერტელი შეიძლება ყოფილიყო ამის მიზეზი, რომელიც რა თქმა უნდა, წინააღმდეგობას უწევდა ჯაყელთა მისწრაფებებს და თავისი სამფლობელოს ნაწილს მაინც ინარჩუნებდა. 1306 წელს მომხდარა თურქთა შემოსევა აზატ-მოსეს წინამძღოლობით. მეორე წელსაც მობრუნებულან თურქები. მოტანილი ცნობებიდან ნიშანდობლივი ისაა, რომ თაყა ფანასკერტელი მტერს თორთუმის ციხესთან უმართავს ბრძოლას, როგორც ჩანს, თორთუმიც ფანასკერტელის სამფლობელოს ფარგლებში შედის, თორემ სხვისი ქვეყნის დაცვით თავს არ შეიწუხებდა თაყა. შემდეგ თურქებთან მეზრძოლთაგან მხოლოდ ბექა ჩანს და ფანასკერტელი, სხვა ერისთავები ალბათ ჯაყელს რომ ემორჩილებიან უკვე, მემატიაწეს დასახელებული არ ჰყავს. გამოდის, რომ თაყას ჯერ არ დაუკარგავს დამოუკიდებლობა, იგი არაა ჯაყელის ქვეშევრდომი. თემურ-ლენგის ლაშქრობათა პერიოდში, 1400 წელს, საქართველოს მეფისა და ათაბაგის დამარცხების შემდეგ თემურს შეატყობინეს, რომ ქართველები ფანასკერტის ციხეში გამაგრებულიყვნენ. თემურის ლაშქარს 5 დღეში 7 ციხე აუღია და დაუნგრევია თანდათან გაძლიერებული ფეოდალური საგვარეულო სამცხის სპასალარისა აღარც საქართველოს მეფეს ეპუებოდა უკვე. მათ შორის უთანხმოებაა და ჯაყელისგან შევიწროებული ფანასკერტელი, ბუნებრივია, მეფის ერთგული და საიმედო მოკავშირე იქნება. დ.ბერძენიშვილის ვარაუდითვე ქართლში ადგილ-მამულის მოპოვების დროს ფანასკერტელებს მეფისგან მხარდაჭერა ექნებოდათ. დ.ბერძენიშვილი ფანასკერტელების ქართლში

გადმოსვლას XVII საუკუნის II ნახევრით განსაზღვრავს (დ.ბერძენიშვილი 1960:103-105).

მეცნიერი თვლიდა, რომ ფანასკერტელს ატენში ლუსმა-ლაურ მამულზედაც მიუწვდებოდა ხელი, ხოლო მოგვიანებით ატენის მოურავიც ხდება, ასევე მამის ციხე, ადრე ჯავახიშვილთა ნაქონი, XV საუკუნისათვის ფანასკერტელთა ხელშია. ერთი სიტყვით, ფანასკერტელთა მიერ ქართლში ადგილ-მამულის დაპყრობამ ორბოძლელ-ჩიჯავაძეთა და ჯავახიშვილთა შვიწროვება გამოიწვია, რასაც ეს უკანასკნელნი დიდხანს ვერ ურიგდებოდნენ, ამ ნიადაგზე მათ შორის ხშირი იყო ბრძოლა და აწიოკება.

დ.ბერძენიშვილის აზრით, ფანასკერტელის ციციშვილად გახდომა სახელი ციციდან უნდა მომდინარეობდეს. ციცი, მეცნიერს მამამთავარად მიაჩნია, ქართლში მომსვლელი ერთი შტოსი, განსხვავებით იმ ფანასკერტელთაგან, ტაო-შავშეთში რომ შემორჩნენ თავის მკვიდრ მამულს... ციცი XV საუკუნის ის მოღვაწე უნდა იყოს, რომელიც პირველად იძენს ქართლში მამულებს. მკვლევრის თვალსაზრისით ამას ამართლებს ისიც, რომ ცნობილი ქართლში მოღვაწე ფანასკერტელთაგან უძველესი თაყა (ალექსანდრე დიდის თანამედროვე) უკვე ციციშვილად იხსენიება. რა თქმა უნდა, ამის მერეც ხშირია შემთხვევა ახალი საგვარეულოს წევრთა პირდაპირ ფანასკერტელად მოხსენიებისა, მაგრამ ეს სრულიად არ გამოორიცხავდა მათს ციციშვილობას ისევე, როგორც ციციშვილად დასახელება მათი, აქვე იგულისხმება ფანასკერტელობაც. ფანასკერტელ-ციციშვილები ქართლში თავისი მდგომარეობის განსამტკიცებლად ცდილობენ სამეფო კარზე დაწინაურებას და ნათესაური კავშირის დამ-

ყარებას ქართლის გავლენიან ფეოდალებთან (ბერძენიშვილი 1960:105).

XV საუკუნის შუა წლებიდან ფანასკერტელ-ციციშვილებს რთული პირობები შეექმნათ. ქართლში ვახტანგ ალექსანდრეს ძის გამეფებისთანავე კიდევ უფრო გამწვავდა თავა ფანასკერტელ-ციციშვილის მდგომარეობა დემეტრეს გარდაცვალების შემდეგ, როცა ის გიორგი მეფის ყმა შექმნილა. იმერეთში ამ დროს ბაგრატ ალექსანდრეს ძეა, რომელიც გიორგი მეფეს ებრძვის. როგორც ჩანს, არც ბაგრატი სწყალობდა თავას და ქართლში გადმოსულს, ერთხელ ციციშვილის დასარბევად თავისი ჯარი გაუსევია. მეფე გიორგი კი არ მიხმარებია ყმას.

თავას შემდეგ ფანასკერტელ-ციციშვილების სახლის სათავეში ზაზა თავას ძე ჩასდგომია. ამ ზაზასთან დაკავშირებული საბუთებიდან ჩანს, რომ ფანასკერტელ-ციციშვილები აფართოებენ რა თავის მამულებს ქართლში, ჯერ კიდევ არ სწყვეტენ კავშირს ტაო-შავშეთთან. აქ ისინი ისევ ერისთავებად იწოდებოდნენ და თან სამეფო კარზე დაწინაურებას ცდილობდნენ. ეს ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილი, მაგალითად, მეჭურჭლეთუხუცესი ყოფილა. საბუთებიდან ირკვევა, რომ ზაზას და მის ძმას ციცის შორის უთანხმოებაა. ძმებს შორის ეს ურთიერთობა სწორედ მეფესა და ათაბაგთან დამოკიდებულების გამოა გამწვავებული. ზაზა მეფის მომხრე ჩანს, ციცი კი ამისთვის არ ირგება. ამ დროს შეურიგებელი ბრძოლაა მეფესა და ათაბაგს შორის.

მეცნიერი ფიქრობს, რომ XV საუკუნის II ნახევრიდან მოკიდებული, მეფის ერთგულებით, სამეფო კარზე დაწინაურებული ფანასკერტელები ქართლში მამულებს იძენენ. ამავე დროს, ისინი ტაოს ერისთავები და შავშეთ – კლარჯეთის

მფლობელნი არიან. ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილით, რომელიც ეახლა ქართლის მეფე გიორგის, სრულდება ფანასკერტელთა ერთი შტოს მოწყვეტა მამა-პაპისეულ სამყოფელისგან და ფანასკერტელ-ციციშვილთა გადმოსახლება ქართლში. ფანასკერტელთა მეორე შტო ეგუება ათაბაგთა ბატონობას. ყოველ შემთხვევაში გადმოსულთა შორის ზაზას ძმა ციცი აღარ იხსენიება. ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილს ქართლში ახალი მამულებიც მიუღია და ამით გაუზრდია თაყასგან სამკვიდროდ მიღებული. ზაზა ერთ-ერთ საბუთში „დიდ ფანასკერტელად“ იხსენიება „დიდი ბარათას“ მსგავსად, ეს სიდიდე იმ მრავალმხრივ დამსახურებაზე მიუთითებს ალბათ, ზაზას რომ ჰქონია ფანასკერტელ-ციციშვილთა ფეოდალური სახლის წინაშე. შავშეთ-კლარჯეთიდან გამოძევებულ ზაზას არც ქართლში უსვენებენ ჯაყელის ყმები, მაგრამ მათი თავდასხმები და აწიოკება უპასუხოდ არ რჩებოდა.

ზაზას ყინწვისში ჩაუტარებია მშენებლობა, წმ. ნიკოლოზის სახელობის ეკლესიისათვის დასავლეთის მხრიდან ეკვდერი მიუშენებია, რომლის კედელზედაც მისი ფრესკაა დახატული ასომთავრული წარწერით „ფანასკერტელი ზაზა“. დ.ბერძენიშვილის თვალსაზრით ქვემო წერაქვის ეკლესიის წარწერაში მოხსენიებული „დიდი ფანასკერტელი“ და ყინწვისის ასომთავრულ წარწერაში მოხსენიებული „ფანასკერტელი ზაზა“ ერთი და იგივე პიროვნებაა და მას ბარათაშვილის ქალი უნდა ჰყოლოდა ცოლად, რომელსაც მზითევში ქვემო წერაქვი მისცეს. ზაზას შემდეგ ქართლის ფანასკერტელ-ციციშვილთა ფეოდალური საგვარეულო კიდევ უფრო იზრდება, ძლიერდება. მისი წარმომადგენელნი სამეფო კარზე დაწინაურებული დარბაისელები არიან. ტაო-შავშეთში დარჩენილი ფანასკერტე-

ლები კი ამ დროს ისევ განაგრძობენ არსებობას. XVI საუკუნისთვის ისინი კვლავ ითვლებოდნენ მესხეთის თავადთა სიაში. ასეთი იყო ასპანიძე-ფანასკერტელ-ციციშვილთა საგვარეულო ისტორია. ამის შემდეგაც საუკუნეებს გაუძლო ქართლში ციციშვილების ძლიერმა ფეოდალურმა სახლმა. ფანასკერტელობა კი XVII საუკუნემდე შემორჩათ მათ, თუმცა ძველ შინაარს მოკლებული (ბერძენიშვილი 1960: 106-110).

შოთა რუსთაველს და აგრეთვე თორელთა ფეოდალურ გვარს ეხება ს.კაკაბაძის ნაშრომები (კაკაბაძე 1914), (კაკაბაძე 1927). ასევე თორელთა გენეალოგიის გარკვევის ცდაა მოცემული ლ.მუსხელიშვილის ნაშრომში „თორელთა გენეალოგიის გარკვევის ცდა ჰამამლუს XII ს-ის წარწერებთან დაკავშირებით“ (მუსხელიშვილი 1940:23-46).

ს.კაკაბაძე ნაშრომში „თორელთა გვარეულობის შესახებ“ გვთავაზობს შემდეგ მოსაზრებებს, რომ თორელები ქართულ საისტორიო წყაროებში პირველად თამარის ისტორიკოსთან. XIII ს-ის მიწურულს და XIV ს-ის დასაწყისის მატიანეში თორელნი კიდევ იხსენიებიან. XIV საუკუნის მატიანეში ცნობილია ჯავახიშვილ-გამრეკელი, რომელიც ცოცხალი ყოფილა 1344 წლის ოქტომბერში. გამრეკელს ჰყოლია შვილი სარინჯა. მოხსენიებულის გარდა ამ 1344 სიგელში, ჯვრის მონასტრის ალაპებში (ჯავახიშვილისა სარანჯისი და მისი მეუღლისა ორბოძლელისა ასულისა თამარისი) ყოფილა შალვა, რომელიც ცნობილია 1339 წლის სიგელით, როგორც მეაბჯრეთუხუცესი. მანდატურთუხუცესის ბექას შვილს, როგორც ერთს ბექას დაწერილი საბუთიდან ჩანს, ცოლად ჰყოლია კახას და. ეს კახა კი, ს.კაკაბაძის აზრით, ერთი ახალი უცნობი წარმომადგენელი უნდა იყოს თორელთა გვარეულობისა“ (კაკაბაძე 1914: 58- 60).

„დაგიწერე უთუმცოი დრო დაუდებელი მიზეზის[გან] უმიზეზოი თქვენ კახა, თქვენსა [ცოლ]შვილსა მე ბექამან მანდატურთუხუცესმან, ჩემმან [ძემან] სამცხის სპასალარმან სარგის, ყუარყუარე [ნათესავ]ნი ყოფილან ჩვენი სახლი და თქვენი სახლი ოდეს მამ[აი იყო] და მათ უკანით რაი მე დავრჩი ჩვენსა სახლსა, ერთმანეთსა მოყვარენი, მომჭმარებელნი, მეშველნი [და] ძემან ჩემმან თქვენი დაჲ შეირთო და ვედარაჲ სიყვარულით [ყოფ] ილვიყვენით. აწ უკანის ჩვენ ვიმზახენით და ზეხაჲ და მოგეც და ვერ ვითმიე იყუნეს კიდე გან[საც]დელი გარდაუშვით აწ ამას იქეთ ვიყვენთ ჰაგრევე [ვითა წი]ნას ყოფილვართ განუყრელნი და მოდაწერილნი“ (თაყაიშვილი 1909: 7-8).

სწორედ, ეს ზემოთხსენებული საბუთი აქვს მოყვანილი თავის ნაშრომში ს.კაკაბაძეს. გარდა ამისა, ის აგრეთვე წერს: „უკანასკნელ XIV საუკუნის სიგელი, რომელიც ბოძებულია გიორგი მეფის მიერ 39 ინდიქტიონს: ამტკიცებს, რომ ჯავახიშვილნი არიან თორელნი: „მოვიდეს წინაშე ჩვენისა ჩვენი დიდი ერთგული თორელი ივანე და გუეაჯა მოგუახსენა რაითამცა კოჟ[რისა ძირისა მონასტერი ა]თენაგუნი მიგვებოძა დაგვაჯერა ღ~ნ და.. ვინებად თორელისა ჯავახიშვილისა ივანესი და მივუბოძეთ კოჟორისძირისა მონასტერი ათენაგენი სამკვიდროდ“ (თაყაიშვილი 1909: 8-9).

ს.კაკაბაძეს მიაჩნია, რომ ზემოთხსენებული მეფე გიორგი უნდა იყოს და სიგელი უნდა ეკუთვნოდეს გიორგი დავითის ძე-ს და მართებულად არ მიიჩნია ე.თაყაიშვილის ის მოსაზრება, რომ ეს მეფე, მეფე გიორგი ბრწყინვალეა (კაკაბაძე 1914: 60).

ს.კაკაბაძე ცნობილ შალვა და ივანე ახალციხელებს თორელებად მიიჩნევს და მისივე აზრით, შალვა და ივანე ახალციხელებზე საინტერესო ცნობა აქვს დაცული XIII ს-ის

სომეხ ისტორიკოს კირიაკოსს. ს.კაკაბაძეს მოჰყავს თავის ნაშრომში ეს ცნობა: „სომხეთში ლენის მეფობის დროს აღმოსავლეთში იყო ორი ძმა, ერთი სახელით ზაქარია და მეორე ივანე ძენი კეთილმსახურ სარგის ძისა ვარამისა, ძისა ზაქარიასი შთამომავლობით ქურდნი (ე.ი.ქურთნი) ზაქარია იყო ამირსპასალარი საქართველოსი და სომხითისა, რომელიც ემორჩილე-ბოდა ამ ქვეყნის მეფეს. ივანეს ჰქონდა ტიტული ათაბაგისა. მათ მრავალი გამარჯვება ნახეს და დაიპყრეს ერევნის ქვეყანა და რამდენიმე მხარე სომხითისა, რომელიც ეჭირათ სპარსთ და ტაჭიკებს. მეორე მთავარმა ზაქარიამ თავისი ძმით სარგისითურთ, რომელიც არის მამა შალვა და ივანესი, ნათესავმა ზემოთხსენებულმა დიდთა მთავართა, მათის დახმარებით წაართვა სპარსელთ რამდენიმე ქვეყანა და მაგარი ციხეები: გარდაბანი, კარჰერცი, ერგევანქი, ტავუში, ტერუნაკანი, გაგი. მან შეავიწროვა ქალაქი შამქორისა, რომელიც შემდეგ აიღო მისმა შვილმა ვარამა აღბულას მამამ და პაპამ ვარამისა, ზაქარიასი ივანესი“.

ამ ცნობის საფუძველზე ს.კაკაბაძემ გამოთქვა თვალსაზრისი: „ახლა უკვე ცნობილია, რომ ზაქარია (ბლუ ზაქარიად წოდებული) და მისი ძმა სარგისი იყვნენ ძენი ვარამისანი, ძმისა ამირსპასალარისა სარგის მხარგრძელისა. სარგისის გარდა შალვა და ივანესი ყოლია კიდევ შვილი მხარგრძელი. ს.კაკაბაძის ვარაუდით სარგისი იყო თმოგველი, მისი სიკვდილის შემდეგ მხარგრძელი დარჩა თმოგველად (ს.კაკაბაძემ მიიჩნია, რომ მხარგრძელი იყო უფროსი შვილი), ხოლო შალვას და ივანეს მიეცათ ახალციხე და იწოდნენ ახალციხელად და აქედან გამომდინარე, ს.კაკაბაძე ფიქრობს, რომ ძმები ახალციხელები იყვნენ მხარგრძელთა საგვარეულოს წარმომადგენლები,

ხოლო რაკი ახალციხელნი თორელებად იხსენიებიან, მისივე აზრით, თორელებიც ამავე მხარგრძელების გვარეულობისა უნდა ყოფილიყვნენ“ (კაკაბაძე 1914: 61-62).

ს. კაკაბაძის აზრით, პირველ თორელად მათიანეში მოხსენიებული არის კახა, რომლის შვილი იყო გამრეკელ-თორელი. 1187 წელს ეს სარგის მხარგრძელის სიკვდილის შემდეგ დაინიშნა ამირსპასალარად და ცოტა ხნის შემდეგ კიდევ გარდაიცვალა. ამ კახას მამის სახელი არ ჩანს, მაგრამ ს.კაკაბაძეს მიაჩნია, რომ კახას მამაა ქარიმი, ძმა ავაგი ძე სარგისისა, ამირსპასალარ გამრეკელს დარჩენია შვილები, მაგრამ მათი სახელები არ ჩანს. ცნობილია მხოლოდ მონგოლების შემოსევისა და დამკვიდრების დროის თორელ-გამრეკელი.ს კაკაბაძის თვალსაზრისით ეს უნდა იყოს შვილიშვილი ამირსპასალარ-გამრეკელისა, მისივე აზრით მხედველობაში თუ მივიღებთ, რომ შვილიშვილს ხშირად პაპის სახელი ერქვა, ამიტომ შესაძლებელია მასაც ერქვას პაპის სახელი კახა.

კახა თორელი ახალქალაქის ერისთავი და შემდეგ მეჭურჭლეთუხუცესი შესაძლებელია იყოს შვილი გამრეკელისა. კახა მეჭურჭლეთუხუცესს 1259 წლის ახლოს რკონის სიგელის დაწერის დროს შვილი აღარ ჰყოლია და XIV-ში ცნობილი პირი ჯავახის შვილი გამრეკელი ს. კაკაბაძის ვარაუდით წარმომდგარი უნდა იყოს მისი ერთი ძმისგან, ასევე ლიპარიტ თორელი დევისყურად წოდებულსა ერთ-ერთ ძმათაგანი ჰგონია ს.კაკაბაძეს კახასი (კაკაბაძე 1914:62-63).

ს. კაკაბაძის თვალსაზრისით, „შოთა უკანასკნელის გამოკვლევის მიხედვით იყო დიდგვარიან ფეოდალური ოჯახიდან, თორელების გვარიდან (თორელების სამკვიდრო მხარეს შეადგენდა თორის ციხე, თორის ოლქი ეხლანდელი ბორჯომის ხეობის აღმოსავლეთ ნაწილში) მამამისი ჭიაბერ

თორელი, რომელიც თამარ მეფის დროს ჭიაბერი ითვლებოდა საქართველოს სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ერთ-ერთ ვეზირად 1187-1200 წლებში.

შოთა, როგორც ჩანს, სარგებლობდა სამეფო კარის და თვით თამარის ყურადღებით. მალე მას მიეცა სამკვიდრო სამფლობელოდ ქალაქი რუსთავი, რომელიც მდ. მტკვრის მარცხენა ნაპირზე მდებარეობდა თბილისიდან სამხრეთით 25 კილომეტრზე. ამის შემდეგ შოთას ეწოდა მაშინდელის წესის მიხედვით რუსთაველი. ს.კაკაბაძის აზრით; „შოთას მამისავე სიცოცხლეში გადაეცა ჟინვანი, რომელიც მაშინ ქალაქად ითვლებოდა“. ს.კაკაბაძესვე მიაჩნია, რომ ხსენებული ჭიაბერი უნდა ყოფილიყო თამარის პირველი ისტორიკოსიც შემდეგში ს.კაკაბაძემ შეცვალა თავისი მოსაზრება შოთა რუსთაველის თორელობის შესახებ, თუმცა ჭიაბერის პედ ის მაინც მიაჩნდა (კაკაბაძე 1927: I-II).

უფრო მოგვიანებით საკმაოდ არგუმენტირებული და საკითხის უფრო დაწვრილებითი კვლევა მოგვცა ნ.შოშიაშვილმა ნაშრომში „თორელთა ფეოდალური სახლის ისტორია და შოთა რუსთაველი“ (ნ.შოშიაშვილი 1966: 7-77).

ნ.შოშიაშვილის თვალსაზრისით ჭიაბერის თორელობა არ დასტურდება წყაროების ანალიზით, თუნდაც რომ ჭიაბერი თორელად მიგვეჩნიაო, ის მაინც ვერ დაკავშირდება შოთა რუსთაველის თორელებთან, რადგან არსაიდან არ ჩანს, რომ ჭიაბერის საბუთის ხელჩამრთველი შოთა ჭიაბერის შვილი იყო. პირიქით, ნ.შოშიაშვილი მიიჩნევდა: „სწორედ ხელრთვიდან ჩანს, რომ შოთა არ იყო ჭიაბერის შვილი“, შოთა ერთი სიტყვითაც არ ახსენებს, რომ ის ამტკიცებს თუ აახლებს მისი მამის შეწირულობას. ჩვეულებრივ კი საბუთს განმარტებული

ან დამამტკიცებელი აღნიშნავდა ხოლმე თავის ნათესაურ დამოკიდებულებას საბუთის გამცემისადმი, შოთა რომ ჭიაბერის შვილი ყოფილიყო, საეჭვოა მას არ აღენიშნა თავის ხელრთვაში. წერს მკვლევარი და არგუმენტად მოჰყავს გრიგოლ სურამელის 1247/50 წ. შეწირულობის დაწერილი შიომღვიმისადმი, რომელსაც ამტკიცებენ გრიგოლ სურამელის ძმა ივანე და მისი ძმა ბეგა. ბეგას ხელრთვაში აღნიშნულია: „ესე ვითა პატრონსა ღ[მერ]თ[შემოს]ილსა მამასა ჩემსა უბ[რძანე]ბია და დაუწერია და შეუწირავს ყოველი ჩვენი მოსავალი გავაზელათი მეცა, მათსა მიწასა და ძესა ბეგასა ქ[ართლი]სა [ერისთა]ვსა განაღამცა დამიმტკიც[ებია] და მტკიცე ყოს ღ[მერ]თმ[ან]“ (1247-1250“ (შოშიაშვილი 1984:125).

ჟინვანი იყო ჭიაბერის „ქონება“ (ე.ი. პირად მფლობელობაში გადაცემული ქალაქი) და არა მამული (ე.ი. სამემკვიდრეო მფლობელობაში). მეცნიერის აზრით: „შესაძლებელია, რა თქმა უნდა, „ქონება“ მამულად ქცეულიყო და, ამდენად, ჟინვანი ჭიაბერის შთამომავლებზე გადასულიყო, მაგრამ შოთას ხელრთვა ამტკიცებს, რომ ჟინვანი შოთას დროს მამულად არ ქცეულა: შოთას ის მიუღია, როგორც ქონება (ცხადია მეფისაგან) და არა როგორც მამული, მისივე თვალსაზრისით, გარემოება ხელს უშლის რამდენადმე, რომ შოთა ჭიაბერის შვილად მივიჩნიოთ. ყოველ შემთხვევაში, არაფერი ეწინააღმდეგება იმის დაშვებას, რომ შოთას არანაირი ნათესაური კავშირი არ ჰქონდა ჭიაბერთან და მან ისევე მიიღო ჟინვანი პირად მფლობელობაში, როგორც ჭიაბერმა“.

ისტორიკოსი თვლის, რომ: „ჟინვანი მამულად არ ქცეულა შოთას შემდეგაც, ამას მოწმობს ის, რომ ჭიაბერის შეწირულობის საბუთს შოთას შემდეგ ამტკიცებენ ორბელები.

შოთა არ შეიძლება რომ ორბელთა საგვარეულოს ეკუთვნოდეს, რადგან ორბელთა გვარში ეს სახელი ცნობილი არ არის. ამასთან, ორბელიანები საქართველოში, როგორც ცნობილია, ულუ-დავითის დროს დაბრუნდნენ, ამიტომ მათი ხელრთვაც ალბათ შოთას ხელრთვაზე გვიანდელია. ამგვარად, ჭიაბერის საბუთის ხელჩამრთველი შოთა არ ჩანს ჭიაბერის შვილად“. მეცნიერი ვარაუდობს: „რომ ეს შოთა არსაიდან არ ჩანს მაინც-დამაინც შოთა რუსთაველად, მარტო სახელი შოთა ამისთვის საკმარისი არ არისო. აქედან გამომდინარე ნ.შოშიაშვილი ამტკიცებს შემდეგს, რომ 1.ჭიაბერი თორელი არ არის. 2.ჭიაბერის საბუთის ხელჩამრთველი შოთა არ ჩანს ჭიაბერის შვილად. 3.ჭიაბერის საბუთის ხელისჩამრთველი შოთას იდენტიფიკაციისთვის შოთა რუსთაველთან არავითარი საფუძველი არ არსებობს. (შოშიაშვილი 1966:64-66).

მკვლევარი მეჭურჭლეთუხუცესობისა და რუსთავის მფლობელობის ორიენტირმა, ასევე, შოთა რუსთაველის ვინაობის ძიებამ, იგი მიიყვანა თორელთა ფეოდალურ სახლთან, რომელიც განსახილველ ეპოქაში ერთდროულად ფლობდა რუსთავსაც და მეჭურჭლეთუხუცესობასაც და სხვა ასეთი საგვარეულო, რომელიც ერთდროულად რუსთავის მემამულეც იყო და მეჭურჭლეთუხუცესის ხელის მქონებელიც, მეცნიერისთვის წყაროების მიხედვით არ იყო ცნობილი.

კახეთის რუსთავთან შოთა რუსთაველის დაკავშირებას, ნ.შოშიაშვილის აზრით, ეწინააღმდეგება მრავალი გარემოება: „აბულასანის შემდეგ კახეთის რუსთავი გადაეცა ზაქარია მხარგრძელს, რომელსაც სიკვდილამდე მაინც არ ჩამოართვედნენ ამ ქალაქს. ფეოდალური სამართლის ნორმებით ეს იქნებოდა ზაქარიას დამცრობა. ზაქარია კი ცხადია, არ გავს დამცრობილს.

ისტორიკოსს მიაჩნდა, რომ კახეთის მეფეები რუსთავს, როგორც ჩანს, აძლევდნენ არა სამამულედ, არამედ მხოლოდ პირად მფლობელობაში, ხოლო დიდ ქალაქებს მეფე საერთოდ არც აძლევდა სამამულედ. სწორედ, ამით უნდა აიხსნას, რომ მამულებიდან ნაწარმოები ფეოდალთა გვარები ჩვეულებრივ არ არის დაკავშირებული დიდ ქალაქებთან. „რუსთაველი“ კი მიუთითებს რუსთავის სამამულე მფლობელობაზე: გვარები არ წარმოდგებოდა ხოლმე პირად მფლობელობაში მყოფი ან სახელო ადგილებიდან თუ ქვეყნებიდან; ოძრხის ერისთავიდან არ წარმოიქმნება ოძრხელი, წუნდის ერისთავიდან – წუნდელი, ცხუმისა – ცხუმელი, ახალქალაქისა – ახალქალაქელი, კარის გამგებელი ამირიდან – კარელი, დმანისის ამირიდან – დმანელი, ჟინვანის მქონებლიდან – ჟინვანელი და სხვა.

ჯაყელი, გაგელი, თორელი, ახალციხელი, თმოგველი, ხერთვისარი, გურკლელი – ჯაყის, გაგის, თორის, ახალციხის, თმოგვის, ხერთვისის გურკალის მემამულებების გვარებია. ტერმინი რუსთაველი კახეთის რუსთავის მიმართ შუა საუკუნეების მთელ სიგრძეზე აღნიშნავდა რუსთავის ეპისკოპოსს. ნ.შოშიაშვილის შენიშვნით: „არ შეიძლება, ასეთივე ტერმინი დაემკვიდრებინა ერთდროულად კახეთის რუსთავის მფლობელსაც. ამგვარი ერთდროული შინაარსობრივი გაორების შემთხვევები ასეთი ტერმინებისა ჩვენ არ ვიცით: არ შეიძლება, მაგალითად, რომ ეპისკოპოსის აღმნიშვნელი ტერმინები: მანგლელი, მაწყვერელი, თბილელი, კუმურდოელი, სამთავნელი, ურბნელი და სხვა, იმავე პერიოდში საერო პირსაც აღნიშნავდეს. ასევე, არ შეიძლება, საერო მფლობელობის აღმნიშვნელი ტერმინები გაგელი, თმოგველი, ჯაყელი, კალმახელი, ფანასკერტელი და სხვა, იმავე პერიოდში სასულიერო პირსაც აღნიშნავდეს. ასე

რომ კახეთის რუსთავს მხოლოდ „რუსთველი“ ეპისკოპოსი უნდა დავუტოვოთ, ხოლო „რუსთველი“ სხვა რუსთავში ვეძიოთ“. მისივე ვარაუდით, მესხეთის რუსთავი არ იყო იმდენად დიდი და მნიშვნელოვანი პუნქტი, როგორც კახეთის რუსთავი. მესხეთის რუსთავი არც ქალაქად მიაჩნია მეცნიერს, არამედ თვლის, რომ იგი იყო ფეოდალის ციხე-რეზიდენცია. როგორც ცნობილია, ფეოდალურ ეპოქაში, და განსაკუთრებით, კი ადრე და შუა ფეოდალურ ხანაში საქართველოში ცალკეულ ფეოდალურ სახლებს თავიანთი დაჩემებული სახელები ჰქონდათ. ამდენად, ამა თუ იმ ისტორიული პირის სახელი გარკვეულ მითითებას იძლევა მის გვარზეც. ნ.შოშიაშვილის თაღსაზრისით, ზოგიერთი სახელის მიხედვით კი თითქმის უყოყმანოდ შეიძლება გვარის გამოცნობა. ასეთი სახელებია გამრეკელი, კახა, ყვარყვარე და სხვა XII-XIII საუკუნეებში. სახელი შოთა, XII-XIII სს. როგორც ჩანს, დამკვიდრებული რამდენიმე ფეოდალურ სახლშიო, ამიტომ მართო ამ სახელის მიხედვით არ შეიძლება გვარის ამოცნობა, მაგრამ ეს სახელი სხვა მონაცემებთან ერთად გარკვეულ ორიენტირს წარმოადგენს მკვლევართათვის, კერძოდ, მეცნიერს მიაჩნია: ამ შემთხვევაში საჭიროა გაირკვეს, გვხვდება თუ არა შოთა თორელთა გვარში.

მკვლევრის მოსაზრებით: მესხეთის რუსთავის მფლობელი თორელთა სახლის განშტოების სახელი იყო, ხოლო რუსთავი თორელთა მამულად შეიძლებოდა ქცეულიყო იმ დროიდან, როცა მათ გამგებლობაში გადავიდა ჯავახეთის საუფლისწულო დომენი, რომლის ფარგლებში შედიოდა რუსთავი XII-XIII საუკუნეებში. მისივე აზრით, თორელ-დომიარების მიხედვით უნდა დადგინდეს რუსთველთა არსებობის ზედა ქრონოლოგიური ზღვარი, ის ფიქრობდა, რომ თორელ-დომიართა გვარი

წარმოიქმნა თორელ-რუსთაველთა გვარიდან, ე.ი რუსთაველებმა მიიღეს ღობიარის გვარი რუსთავის მეზობლად მდებარე ღობიარეთის მიხედვით და ასეთი შეცვლა ფეოდალური გვარებისა სამფლობელო ადგილების მიხედვით, ხშირი იყო. ასე მიიღეს თორელებმა ახალციხელის, ქვეშელის, ღობიარის გვარი (ღობიარები წყაროებში ჩნდებიან სწორედ შოთა რუსთაველის მომდევნო ეპოქაში XIII ს. II ნახევარი), კალმახელებმა – ჯაყელების, ჯაყელებმა – ციხისჯვარელების, თმოგველებმა – უჯარმელების და სხვა. ამრიგად, მეცნიერი „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორს, თავისი სახელის, ხელის (მეჭურჭლეთუხუცესობა) მამულის (რუსთავი), ხალხური და ლიტერატურული ტრადიციითა და სხვა მრავალი მონაცემებით დადასტურებული ტრადიციის სადაურობის (მესხი) მიხედვით და ბოლო ცხოვრების ხანის (თამარის მეფობის დრო) მიხედვით, თორელთა ფეოდალურ სახლს უკავშირებს და შოთას მეჭურჭლეთუხუცესობის ქრონოლოგიას 1207–1220/21 წწ. განსაზღვრავს (შოშიაშვილი, 1966: 67–74).

მეცნიერის დაკვირვებით „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის გვარი „რუსთაველი“ წარმომდგარი რუსთავიდან და აღმნიშვნელი რუსთავის სამამულე მფლობელობისა, საისტორიო წყაროებშია არ არის ცნობილი, ამ გვარის მქონე არცერთი სხვა პირი. ამ წოდებით ცნობილნი არიან რუსთავის ეპისკოპოსები, მაგრამ მათ შორის შოთას ეპისკოპოსობას ნ.შოშიაშვილი გამოირიცხავს. მკვლევარს საჭიროდ მიაჩნდა, რომ თავდაპირველად გარკვეულიყო თუ რომელმა ფეოდალურმა სახლმა მიიღო მამულად რუსთავი და რუსთაველის გვარი. ამისთვის მან თავისი ნაშრომი სამ ნაწილად გაყო: 1. თორელთა გვარის გენეოლოგია, 2. თორელთა სამამულე და სახელო ქვეყნები. 3. შოთა რუსთაველის დაკავშირება თორელთა ფეოდალურ სახლთან.

XII-XIII საუკუნეებში სამცხე-ჯავახეთს, ძირითადად, სამი ფეოდალური სახლი განაგებდა: თორელები, ჯაყელები და მხარგრძელ-თმოგველები. საქართველოს ფეოდალური დაშლილობის ხანაში ჯაყელთა სახლი ქმნის დამოუკიდებელ პოლიტიკურ ერთეულს, დანარჩენი ორი ფეოდალური სახლი დამცრობას განიცდის, ზემო ქართლის მამულებს და სახელოს კარგავენ (შოშიაშვილი 1966: 7).

თორელთა წარმომავლობაზე არსებობდა ორი თვალსაზრისი. ერთის მიხედვით თორელები მხარგრძელთა განშტოებაა (ს.კაკაბაძე 1914: 61-62), ხოლო მეორეს მიხედვით სამძივრები (მუსხელიშვილი 1940: 28-29; 42-43; 45-46).

მოგვიანებით მათგან განსხვავებულ თვალსაზრისს გვთავაზობს ნ.შოშიაშვილი ისტორიკოსის აზრით, ჰამამლუს წარწერა სამძივართა საგვარეულოს თორელებთან დასაკავშირებლად ვერ გამოდგება. ბექა ჯაყელისა და კახა თორელის კეთილმოყვრობის წიგნში აღნიშნული ამ ორი გვარის ნათესაობაში არ შეიძლება კრავაი ჯაყელის სამძივარზე გათხოვება იგულისხმებოდეს, რადგან აქ ბექა ჯაყელი პირდაპირ აღნიშნავს: [ნათესავ]ნი ყოფილან ჩუვენნი სახლი და თქუენი ოდეს მამ[აი იყო] ე.ი. აქ მითითებული ნათესაობა გულისხმობს ბექას მამის – სარგის ჯაყელის დროს და არა თამარ მეფის ხანას. ამ დროსვე გულისხმობს ალბათ სიტყვები: აწ ამას იქეთ ვიყვნეთ ჰაგრევე [ვითა წი]ნას ყოფილვართ გაუყრელნი და მოდაწერილნი“. ასევე, არ შეიძლება სამცხე-საათაბაგოს ფეოდალთა XVI ს. სიაში სამძივართა ქვეშ თორელები იგულისხმებოდეს, რადგან თორელთა სამფლობელოებს ამ სიის მიხედვით ფლობდნენ სხვა ფეოდალური სახლები.(შოშიაშვილი 1966: 15).

კირიაკოსის ცნობა იმის შესახებ, რომ სარგის მხარგ-

ძელს ჰყავდა შვილები შალვა და ივანე, როგორც მართებულად შენიშნავს ლ.მუსხელიშვილი, არ გულისხმობდა მაინცდამაინც შალვა და ივანე ახალციხელებს. არც ქართულ და არც სომხურ წყაროებში, სადაც არაერთხელ მოხსენიებულნი არიან, როგორც სარგის თმოგველი, ისე შალვა და ივანე ახალციხელები („ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, ბასილი ეზოსმოდღერის თხზულება, ლაშა გიორგის დროინდელი მემკვიდრე, ჟამთააღმწერელი, ვარდან აღმოსავლელი, სტეფანოზ ორბელიანი, იგივე კირაკოს განძაკელი), არაფერია ნათქვამი სარგის მხარგრძელისა და ძმები ახალციხელების მამაშვილობაზე, ან საერთოდ ნათესაურ კავშირზე (შოშიაშვილი 1966: 15).

ლ.მუსხელიშვილის თვალსაზრისით, თორელი გვარი არ იყო, არამედ თორელად იწერებოდა სამძივართა სახლის უფროსი (მუსხელიშვილი 1940: 43).

ნ.შოშიაშვილი ფიქრობდა რომ მკვლევარის ეს დასკვნა გაუგებრობაზე იყო დამყარებული. მისივე დაკვირვებით სამძივართა ქვეშ ამ სიაში არ შეიძლება თორელები იგულისხმებოდნენ, რადგან სამძივართა სამფლობელო ტერიტორია აქ არ ემთხვევა თორელებისას: არც თორი (მაწყვერლის სამწყსო) და არც ჯავახეთი (კუმურდოელის სამწყსო) არ ჩანს დასახელებული სიის მიხედვით სამძივართა სამფლობელოდ. თორის მფლობელებად დასახელებული არიან ავალიშვილები, ხოლო მათ წინამორბედებად ბუმბულისძენი (მეორე ნუსხის ქუელისძენი). ჯავახეთის მფლობელებიდან დასახელებული არიან ამატაკიანი (ამატაკიშვილები) და მათი წინამორბედები ხერთვისარნი, რომლებსაც ქამქამიძეები შეუცვლიათ (ე.ი რჩეულიშვილები) და ფროდიანნი – მათი წინამორბედნი ბულადარაშვილები; შალიკაშვილები და მათი წინამორბედები თმოგვე-

ლები. ჯავახეთის იმ ნაწილის მფლობელად, რომელიც XII საუკუნემდე სამცხეში შედიოდა მტკვრის ხეობა, აწყურის მიდამოებიდან ასპინძამდე) და რომელიც თორელთა სამფლობელოს შეადგენდა XII-XIII სს. დასახლებულნი არიან (სლესარნი და მათი წინამორბედნი ბუბულისძენი (მეორე ნუსხით ქუელისძენი) შალიკაშვილნი და მათი წინამორბედნი ოთარანი, ღობიერნი.

მეცნიერი სამძივარებს ვერ ხედავს ჯავახეთში, არც თორში მისი თვალსაზრისით ამას მოწმობს ის გარემოება, რომ მათი მემკვიდრეები ამ სიით, გოგიბაშვლები ჯავახეთ-თორის ფეოდალები არ არიან, ეს გარემოება მოწმობს, რომ თორელები თუ სამძივრებიდან წარმოიქმნენ, სამძივართა ერთ შტოს შეადგენდნენ მხოლოდ. სამძივართა სახლი თორელთა სახლთან ერთად არსებობდა, სამძივართა სახელწოდებით და მკვიდრობდა XIV-XV საუკუნეებში, არა თორში, ან მის მიმდგომ მხარეში, არამედ აჭარა-შავშეთში, ე.ი.თორელთა გვარი კი არ ფარავდა სამძივარს, არამედ მისი სახეშეცვლილი განშტოება იყო მხოლოდ (ასე რომ, სამძივარი ისეთივე მიმართებაში იყო თორელებთან, როგორც მაგალითად მხარგრძელები თმოგველებთან და გაგელებთან. მკვლევრის აზრით, „თორელად ერთი პირი კი არ იწოდებოდა, არამედ მთელი საგვარეულო, ამას მოწმობს თამარის ისტორიკოსებთან არაერთგზის თორელთა მხოლობით რიცხვში მოხსენიება.

საისტორიო წყაროებზე დაკვირვებამ იგი მიიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ თორელთა საგვარეულოს წევრებს თორელად ხშირად იხსენიებენ (გამრეკელი, შალვა, კახა ლიპარიტ, ჯავახ, და სხვა) და არა სამძივრებად. მეცნიერი არ მიიჩნევს მართებულად ს. კაკაბაძის იმ მოსაზრებას, რომ თორელები მხარგრძელთა საგვარეულოდანაა წარმომდგარი, ასევე ამ საკითხთან დაკავში-

რებულ ლ.მუსხელიშვილის მიერ მოცემულ დასაბუთების ნაწილს უარყოფს, მაგრამ ნაწილს მხარს უჭერს, ხოლო ლ.მუსხელიშვილის ის, მოსაზრება, რომ ქვემო ქართლში აძიკვის წარწერაში მოხსენიებული გამრეკელის თორელობა, მასში, არავითარ ექვს არ იწვევს: ეს სახელი XII-XIV სს-ში თორელთა გარდა, სხვა დიდებულთა გვარში არ გვხვდება. აძიკვის წარწერაში მოხსენიებული ოთხი დიდებულიდან ერთის სახელი (გამრეკელი) თორელეზშია მიხსენიებული, ერთი (ვარაზ-ბაკური) გვხვდება თორელეზშიც და სხვა გვარებშიც, მისივე აზრით, საერთოდ, იშვიათად ხსენებული სახელია. ერთი (ბემქენი) გვხვდება ჯაყელებშიც (უფრო ხშირად) და სხვა გვარებშიც, ამიტომ თუ კი აძიკვის წარწერაში მოხსენიებული პირები ერთ საგვარეულოს ეკუთვნიან, ასეთად მხოლოდ თორელებს მიიჩნევს მკვლევარი, რადგან ერთერთი ამ ოთხიდან გამრეკელი, მისი ვარაუდით, მხოლოდ თორელია.

აძიკვის წარწერას, ნ.შოშიაშვილი, XII საუკუნის პირველი ნახევრით ათარილებს და სტეფანოზ ორბელიანთან ჯავახებად მოხსენიებული კახა და გამრეკელი არა ძმებად, არამედ ისინი მამა-შვილად მიაჩნია (შოშიაშვილი 1966:17-18; 23-26). მისივე თვალსაზრისით: 1. კრავაი ჯაყელი არ არის ამირსპასალარ გამრეკელის მეუღლე: და თამარის ისტორიკოსთან მოხსენიებული კრავაი ჯაყელის, სამძივართა დედის გაიგივება ჰამამლუს წარწერის კრავაისთან არ ხერხდება, 2.ამას გარდა, სამძივარი და თორელი ერთმანეთის პარალელურად განაგრძობენ არსებობას, როგორც ორი საგვარეულო, თორელთა სახლის წარმოქმნის შემდეგაც. 3. სამძივარში სრულიადაც არ იგულისხმება მაინცდამაინც თორელი (პირიქით, თორელი როგორც წესი თორელად იხსენიება და არა სამძივრად). ამის გამო, სამძივართა

დედას კრავაის ვერ მიიჩნევს მაინცდამაინც თორელის მეუღლედ უფრო მართებულად თვლის რომ ის იყო სამშვიდობო ცოლი, რომელსაც თორელთან სახლთან არავითარი კავშირი არ ჰქონდა.

ნ. შოშიაშვილი, ლ. მუსხელიშვილისგან განსხვავებით, თვლიდა, რომ შალვა და ივანე ახალციხელები არ ყოფილან ამირსპასალარ გამრეკელ-თორელის შვილები (შოშიაშვილი 1966: 29-30).

ახალქალაქის წარწერაში მოხსენიებული გამრეკელი ლ.მუსხელიშვილს მიაჩნია XII ს-ის მოღვაწე გამრეკელ-თორელად, მკვლევრის თვალსაზრისით: „რადგან სხვა ამირსპასალარ გამრეკელს ჩვენ არ ვიცნობთ. პალეოგრაფიული წარწერა თამამად შეგვიძლია XII ს-ად ჩავთვალოთ. ლ. მუსხელიშვილი სქოლიოში შენიშნავს, რომ „რატი შეიძლება ქართლის ერისთავი რატი სურამელი იყოს, რომლის ხელი ამ დროს ჯავახეთსაც მისწვდომოდა, ან კიდევ მას, შეიძლება მიწები ჰქონდა ახალქალაქის რაიონში. მაშინ შეიძლება ნაკლული ადგილიც შევავსოთ გამრეკელისა ბეთა [და ქართლისა ერისთავისა] რატის პატრონობასა შინა“ (მუსხელიშვილი 1940: 35).

ვ. ცისკარიშვილი წარწერაში მოხსენიებულ „არტს“ კითხულობს არა როგორც „რატის“, არამედ მიაჩნია ის ლიპარიტის დაბოლოებად და აიგივებს ლიპარიტს ჟამთააღმწერელთან (XIII ს-ის შუა წლებში) მოხსენიებულ ლიპარიტ-დევის-ყურა თორელთან. მეცნიერი წარწერას თვლის ულუ დავითის დროინდელად და ამდენად წარწერაში მოხსენიებულ გამრეკელსაც XIII ს-ის გამრეკელად. „ამირსპასალარი“ წარწერაში ვ.ცისკარიშვილი არ მიაჩნია გამრეკელის ეპითეტად, არამედ ამ დროის ამირსპასალარ ავაგის ან ზაქარიას ეპითეტებად. გამრეკელის შვილებად ვ. ცისკარიშვილი, გარდა ლიპარიტისა, აღა-

დგენს XIII ს-ის შუა წლების კახა თორელს და მის ძმას ასიბას (ცისკარიშვილი 1959 :52-60).

ნ. შოშიაშვილის თვალსაზრისით, „ვ. ცისკარიშვილი სავსებით მართალია, როცა „არტს“ აღადგენს, როგორც „ლიპარიტს“, სავსებით დამაჯერებელია აღდგენის ავტორისეული დასაბუთება. უფრო ქვემოთ ნ.შოშიაშვილი წერს შემდეგს: „ჩვენ ვფიქრობთ, ვ. ცისკარიშვილი ცდება, როდესაც ამირსპა-სალარს არ მიიჩნევს გამრეკელის ეპითეტად და ამის შემდეგ წარწერაც გადააქვს სხვა ქრონოლოგიურ ფარგლებში. ვ.ცისკარიშვილს ორმა გარემოებამ უკარნახა, რომ გამრეკელი წარწერაში ამირსპასალარად არ მიეჩნია: 1. წარწერაში მოხსენიებული ლიპარიტის გაიგივებამ XIII საუკუნის შუა ხანების ლიპარიტ-დევისყურა თორელთან, 2. წარწერის მარცხენა ნაწილის მესამე სტრიქონში ამირსპასალარის დაბოლოების აღდგენის შემდეგ კიდევ რჩებოდა ერთი სიტყვის აღგილი ამირსპასალარისა და გამრეკელს შუა და ამ ერთ სიტყვად ვ.ცისკარიშვილმა ივარაუდა ამირსპასალარის სახელი (ავაგი ან ზაქარია).

ამის შემდეგ უნდა ითქვას შემდეგი: 1. ლიპარიტ თორელი შეიძლება ყოფილიყო არა მარტო XIII საუკუნის შუა წლების დევისყურად მოხსენიებული თორელი, არამედ სხვაც – XII ს-ის ბოლოს ან XIII ს-ის დასაწყისში მცხოვრები. 2. ამირსპასალარსა და გამრეკელს შუა შეიძლება აღვადგინოთ არა „ავაგი“ ან „ზაქარია“ არამედ გამრეკელის რაიმე ეპითეტი, მაგალითად, „დიდი“ თუ ამირსპასალარი გამრეკელის ეპითეტად მივიჩნიეთ, მაშინ გამოდის, რომ წარწერა გაკეთებულია XII ს-ის მიწურულის ამირსპასალარ გამრეკელის შვილების პატრონობაში ე.ი. როგორც სამათლიანად ვარაუდობდა ლ.მუსხელიშვილი გამრეკელის სიკვდილის შემდეგ (ე.ი. 1191/2–1213) – წერს ნ.შოშიაშვილი.

ნ.შოშიაშვილი ნაწილობრივ იზიარებს ლ.მუსხელი-
შვილის თვალსაზრისს გამრეკელის შვილებთან დაკავშირებით,
მხოლოდ კახას მიიჩნევს და გამოთქვამს შემდეგ ვარაუდს:
„კახას მიჩნევა ჩვენ სარწმუნოდ გვეჩვენება, მით უფრო, რომ XII
ს-ის მეორე ნახევარში და XII ს-ის მთელ სიგრძეზე თორელთა
ძირითად საგვარეულო შტოში რამდენიმე თაობის მანძილზე
ერთმანეთს ენაცვლებიან სახელები კახა გამრეკელი [ჯავახი], კახა
(1152–1177), ამისპასალარი გამრეკელი (1177–1191/2), კახა
ერისთავი (ჰამამლუს წარწერა), გამრეკელი მეჭურჭლეთ-
უხუცესი (1230-იანი წლები – 1250), კახა მეჭურჭლეთუხუცესი
(1250–1260-იანი წლები), გამრეკელი (XIII-XIV სს.მიჯნა) და.აშ.
თუ გამრეკელის ერთ შვილად მივიჩნევთ კახას, ახალქალაქის
წარწერაში იკითხება: „[ლიპ]-არიტი“ წარწერის ქარაგმის გახსნის
შემდეგ ასეთ წაკითხვას გვთავაზობს ნ.შოშიაშვილი: „[ქ.სახელითა
ღმრთისაითა,] აღვაშენე ესე წმიდაი [ეკლესიაი მეფობასა თამარ]
სა და ამირსპა[სალარისა, დიდისა] გამრეკელისა ბეთა: [კახას... და
ლიპ]არიტს პატრონობასა შინა... [სა]ლოცველად სულსა და ...ა.
ისდიაგს შეუწდვენ ღმერთმან ამინ“. ხოლო შალვა და ივანე
ახალციხელებს ნ.შოშიაშვილი თორელებისგან გამოყოფილ
ახალციხის მფლობელთა ცალკე შტოს წარმომადგენლად მიიჩ-
ნევს. განძანის წარწერაში მოხსენიებული შალვა ახალციხელი
ნ.შოშიაშვილს თორელ-ახალციხელად მიაჩნია (შოშიაშვილი
1966: 31-32). სოფ.განძანი მდებარეობს ისტორიული ჯავახეთის
სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, ახალქალაქიდან დაახლოებით
25 კმ. დაშორებით, ფარავნისა და სალამოს ტბებს შუა ფარავნის
პირას.ამ სოფლის ორი ეკლესიის კედელზე ამოკვეთილია ასო-
მთავრული დამწერლობით შესრულებული წარწერა (ცისკა-
რიშვილი 1959: 96-106).

ნ.შოშიაშვილი წარწერებს ქარაგმას შემდეგი გახსნილი სახით გვთავაზობს, სადაც მისეული წაკითხვა ასეთია: 1. დასავლეთ კედლის წარწერა: „ქრისტე ღმერთო, ადიდე ორთავე შინა ცხოვრებათა მეჭურჭურჭლეთ-უხუცესი შალვა, ძითა, ძმითა. მათითა ცოცხალთი ვაშენეთ წმიდაი ესე საყდარი ჩვენ ქებასა და ნიკოლას ძეთა“. 2. სამხრეთი კედლის წარწერა: „ქრისტე ღმერთო ადიდე ორთავე შინა ცხოვრებათა ძლიერი და უძლეველი ყოველთა მტერთაგან მეჭურჭლეთ-[უხუცე]სი შალვა, რომელმან ძალითა [ღმრთის]აითა და მკლავითა თავი-სითა შეაძრწუნვა ყოველი ს[ოფელი სპა]რსეთისა.

მეორე ეკლესია: 1. სამხრეთი კედლის წარწერა: „ქრისტე ღმერთო, ადიდე ორთავე ცხოვრებათა მანდატურთ-უხუცესი შალვა, ძითა და ძმითა. მათგან ცოცხალთა ვაშენეთ მეორე წმიდაი ესე საყდარი ჩვენ. ნიკოლას ძეთა. შალვას მონასა მანგლავას მეოხ ექმენ ღმერთო ყოველთაო საყდარი დედისა ღმრთისაი“. 2. სამხრეთი კარის თავზე მოთავსებული წარწერა: „ქ. ღმრთივ გვირგვინოსანი მეფობაი გიორგისი, ლაშქარნი დ[ა] სამეფო დაიფარენ, დედაო ყოველთა მხსნელისაო“ (შოშია-შვილი 1966: 35-37).

ნ.შოშიაშვილი ფიქრობს, რომ განძანის წარწერებში მოხსენიებული შალვა თამარ მეფის (1184–1213), ლაშა-გიორგისა (1213–1223) და რუსუდანის (1223–1243) თანამედროვე შალვა ახალციხელი-თორელია, მისივე აზრით, განძანის წარწერაში შალვას ჯაყელობას გამორიცხავს შემდეგი: 1. ბექა I მანდატურთუხუცესის უმცროს ვაჟს შალვას ჰყავდა ორი ძმა-სარგისი და ყვარყვარე. განძანის წარწერებში მოხსენიებული შალვას კი ჰყავს ერთი ძმა. 2. ბექა I ძე შალვა არსად არ იხსენიება არც მეჭურჭლეთუხუცესად და არც მანდატურთუხუცესად ამასთან,

მეჭურჭლეთუხუცესობა სარგის I შემდეგ, ხოლო მანდატურთუხუცესობა ბექა I შემდეგ ჯაყელთა გვარში აღარ ჩანს. თუნდაც, რომ ბექა I შემდეგ მის შვილს ვაზირობა მიეღო (ჯერ მეჭურჭლეთუხუცესობა, ხოლო შემდეგ მანდატურთუხუცესობა) ბუნებრივია, რომ ამ ხელს მიიღებდა ბექას უფროსი შვილი – გვარის უფროსი და სამცხის მთავარი სარგისი (რომელიც მხოლოდ სამცხის სპასალარად იწოდება წყაროებში) და არა მესამე უმცროსი შვილი, რომელიც სამცხის მთავარი არ ყოფილა არასდროს. და წყარებში ისევე როგორც ბექას მეორე ვაჟი ყვარყვარე იწოდება ყოველგვარი ტიტულის გარეშე ბექას შვილად.

მეცნიერის ვარაუდით ასეთი დრო, ცხადია თამარისა და ნაწილობრივ ლაშა-გიორგის მეფობის წლებში ჰქონდა საქართველოს და არა XIV საუკუნეში. მთავარი მაინც, რაც გამორიცხავს მკვლევრის დაკვირვებით, განძანის წარწერებში შალვას ჯაყელობას, არის ის, რომ განძანი გიორგი ბრწყინვალის დროს არ ყოფილა ჯაყელთა სამფლობელო. ჯაყელების ხელში ჯავახეთ მხოლოდ XV საუკუნეში ჩანს და მით უმეტეს ისეთი უკიდურესი აღმოსავლეთი ნაწილი ჯავახეთისა, სადაც განძანი მდებარეობდა (შოშიაშვილი 1966: 37–38).

თორელთა ძირითად შტოს (კახა–გამრეკელებისა) ახალქალაქის ერისთაობა ჰქონდა, რაზეც მიუთითებს: 1. წარწერა, სადაც ამირსპასალარი გამრეკელი და მისი შვილები ამ მხარის პატრონებად იწოდებიან. 2. მეჭურჭლეთუხუცეს კახა თორელის მოხსენიება ახალქალაქის ერისთავად. თორელების ახალციხელთა შტოს სამფლობელოდ ჰქონდა, როგორც თვით საგვარეულოს სახელწოდებიდან ჩანს, ახალციხე, მაგრამ ახალციხელები შალვას და ივანეს დროს პირველობას იგდებენ ხელთ მთელს სამხრეთ საქართველოში და ჯავახეთის მენაპირედ ამირსპასა-

ლარ-გამრეკელის შემდეგ ინიშნება არა ახალქალაქის ერისთავი თორელთა სახლიდან (ასეთად ნ.შოშიაშვილს მიაჩნდა ჰამამლუს წარწერებში მოხსენიებული [ამისპასალარ გამრეკელის] ძე კახა ერისთავი), კი არა, არამედ შალვა ახალციხელი სარგის თმოგველთან ერთად. კარის აღების შემდეგ, მისი აზრით, ამ მხარის მენაპირეობა ეძლევა მეორე ახალციხელს—ივანეს, მაგრამ შალვა და ივანეს შემდეგ ახალციხელები ემცრობიან და სამხრეთ საქართველოში ბატონდება კვლავ თორელთა ძირითადი შტო კახა – გამრეკელებისა. მონღოლთა ბატონობის ხანაში, XIII ს-ის 40–იანი წლებში, სამხრეთ საქართველოს დუმნის თავად მონღოლები ნიშნავენ მეჭურჭლეთუხუცეს გამრეკელ-თორელს, ხოლო 50–60-იან წლებში ახალქალაქის ერისთავად ჩანს. მეჭურჭლეთუხუცესი კახა თორელი, რომელიც მეჭურჭლეთუხუცეს გამრეკელ-თორელის ძედ მიაჩნია-მკვლევარს. XIII ს-ის მეორე ნახევარში ახალციხელები კიდევ უფრო ემცრობიან. ისინი კარგავენ ახალციხეს, რომელსაც ხელთ იგდებენ ჯაყელები. XIII ს-ის შუა წლებში თორელები, როგორც ჩანს, კარგავენ საუფლისწულო ქალაქის კარის გამგებლობას. კარის ქართული წარწერის ანალიზი მეცნიერის აფიქრებინებს, რომ ტაძრის აშენებული არის ქართველი ამირა და ეს პირი, ახალციხელია (შოშიაშვილი. 1966: 44–45).

დამცრობილი, მამულებდაკარგული ახალციხელთა საგვარეულო (როგორც ჩანს, თორელთა საგვარეულოს ძირითადი შტო კახა-გამრეკელებისა, ისევე, როგორც თმოგველთა საგვარეულო) შიდა ქართლში გადასახლდა(შიდა ქართლში და ნაწილობრივ იმერეთში. სამცხის ფეოდალთა გადასახლება, რასაც განაპირობებდა ერთი მხრივ ფეოდალური ქიშპი და ერთი ფეოდალური საგვარეულოს მიერ მეორის შევიწროვება-

განდევნა, ხოლო მეორე მხრივ თურქეთის ექსპანსია არ შეწყვეტილა XIV-XVI სს. მანძილზე), ახალციხელთა გვარის შთამომავლობა უნდა იყოს ნ.შოშიაშვილის აზრით მოხსენიებული ქართლის მეფის კონსტანტინე II-ის 1487 წლის სიგელში, რომლითაც ის მამულებს უწყალობებს საღვინის მოლარე ქავთარის ძე ახალციხელს და მის ძმებს თორელსა და ეშიმას, მის შვილებს: ლიპარიტს, მირიანს, დავითს, სურხანს, ტარიელს. ქავთარის ძე ახალციხელს მეფის წინაშე ერთგულება გამოუჩენია: ხლებია მის შვილებს ურდოში, რის გამოც მეფე უწყალობებს მას უმკვიდროდ გადასული მირიანის ძის მამულს.

მეცნიერის თვალსაზრისით, ახალციხელი სახელია და არა გვარი, გვარიდან სახელად იქცა. როგორც თორელთა მეორე განშტოება ქვეშელი, რუსთაველი, რომელსაც ასევე თორელთა განშტოებად თვლის. ქავთარის ძე ახალციხელიც თორელ-ახალციხელთა შთამომავლად მიაჩნია მას, რაზეც მისი შენიშვნით ოჯახის წევრთა სახელები მეტყველებს: თორელი, ლიპარიტი და თვით ახალციხელი.

ნ.შოშიაშვილი ლ.მუსხელიშვილის აზრს მართებულად თვლის, XIII საუკუნის 30-40-იანი წლების გამრეკელ-თორელის ამირსპასალარ გამრეკელის შვილიშვილად მიჩნევასთან დაკავშირებით, მაგრამ არ ეთანხმება, მისი შალვა ახალციხელის შვილად მიიჩნევაში. მისი ვარაუდით, ამას გამორიცხავს ის გარემოება, რომ შალვა და ივანე ახალციხელების შვილები და მათი შთამომავლობაც ახალციხელებად იწოდებიან და არა თორელებად. XIII ს-ის 30-40-იანი წლებში გამრეკელი არც ერთხელ არ იწოდება ახალციხელად, არამედ ყოველთვის თორელად.

ნ.შოშიაშვილი თვლის, რომ: „ეს გამრეკელი უნდა მივიჩნიოთ ამირსპასალარ-გამრეკელის უფროსი ვაჟის (ჰამამლუს წარწერებში მოხსენიებული) შალვად, ხოლო თვით გამრეკელის შვილად, უნდა მივიჩნიოთ XIII ს-ის 50–60–იანი წლების კახა თორელი.“

ახალქალაქის ერისთავთ-ერისთავად ჩანს კახა თორელიც, რომელიც სავსებით აშკარაა, რომ მემკვიდრეა გამრეკელთორელისა, როგორც მისი შემცვლელი ერისთავი ჯავახეთისა და მისივე შემცვლელი მეჭურჭლეთუხუცესის პოსტზე. ნ.შოშიაშვილის აზრით, მეჭურჭლეთუხუცეს გამრეკელის შვილი უნდა იყოს არა ლიპარიტ დევისყურა თორელი, როგორც ამას კითხვის ქვეშ ვარაუდობდა ლ.მუსხელიშვილი, არამედ მეჭურჭლეთუხუცესი კახა თორელი. ამას ნ.შოშიაშვილის აზრითვე მხარს უჭერს ის გარემოებაც, რომ მეჭურჭლეთუხუცესი კახას ძე იყო და, ამდენად, ბუნებრივად მიაჩნია მეცნიერს, რომ მეჭურჭლეთუხუცესს კახა თორელს თავისი პაპის სახელი რქმეოდა.

კახა მეჭურჭლეთუხუცესს „რკონის დაწერილის“ მიხედვით ჰყოლია ძმები (არ ჩანან, რამდენი), რომელთგან ერთს რქმევია ასიბა, ჰყოლია ბიძა, ჰყოლია ახლობელი ნათესავი (ბიძა?) სამადავლა. რაც შეეხება ლიპარიტ-დევისყურა თორელს, რომელიც ნარინ-დავითის დასავლეთ საქართველოში გაქცევის დროს (1251 წ.) თორსში იჯდა, დავითს გაჰყვა, ის შესაძლოა იყოს არა მეჭურჭლეთუხუცესის გამრეკელის შვილი, არამედ თამარის თანამედროვე ამირსპასალარ გამრეკელის შვილის ლიპარიტის შვილიშვილი. ნ.შოშიაშვილი თვლიდა: „ახალქალაქის წარწერა მოწმობს, რომ ამირსპასალარ-გამრეკელის უმცროს (მესამე) შვილს ლიპარიტი ერქვა, მაგრამ ეს ლიპარიტ-დევისყურა თორელი იყოს, რომელიც 1251 წ. ნარინ-დავითს დასავ-

ლეთ საქართველოში გაჰყვა. მისივე თვალსაზრისით, როგორც კახა მეჭურჭლეთუხუცესი, ისე ლიპარტ-დევისყურა ამირსპასალარ-გამრეკელის შვილიშვილები იყვნენ (შოშიაშვილი 1966: 45-47. სქ 148).

ჯვრის აღაპებში მოხსენიებულია ჯავახ თორელი და მისი ასული ბოზა. ამავე აღაპებიდან ჩანს, რომ ჯავახ თორელი ბერად აღკვეცილი ჩანს სვიმონის სახელით. მკვლევარის ვარაუდით, ეს ჯავახი არის ჯავახიშვილის გვარის დამფუძნებელი თორელად. XIV ს-ის დასაწყისშივე ყაზან ყაენის სიკვდილის შემდეგ ვახტანგ III-ის დროს, ე.ი 1303-1308 წწ. შორის ჟამთააღმწერელთან მოხსენიებულია გამრეკელი-ჯავახიშვილი, რომელიც ვახტანგ მეფესთან ერთად მონაწილეობდა მონღოლთა ლაშქრობებში გილანელების წინააღმდეგ. იგივე გამრეკელი ჯავახიშვილი უნდა იყოს მოხსენიებული 1345 წლის წყალობის სიგელში, რომელსაც მეფე აძლევს გამრეკელს და მის შვილს სარინჯას. აქვე მოხსენიებულია გამრეკელის ბიძაშვილი შალვა, რომელსაც ჰყოლია შვილი. ეს შალვა ჯავახიშვილი მოხსენიებულია 1339 წ. მეფის წყალობის წიგნში, როგორც მეჯინიბეთუხუცესი, გამრეკელისავე თაობისავე ჩანს 1338 წელს საბუთში მოხსენიებული თორელი ჯავახიშვილი ივანე. ეს საბუთი წარმოადგენს გიორგი ბრწყინვალის მიერ ივანესთვის მიცემულ წყალობის წიგნს, სადაც ივანე ჯერ კიდევ იხსენიება თორელად, მაგრამ იქვე ჩანს მისი ახალი გვარი ჯავახიშვილი. ისტორიკოსის თვალსაზრისით, ეს გვარი შეეძლო მას მიეღო ზემოთხსენებული ჯავახ თორელიდან და აქედან გამომდინარე თვლის, რომ იგი ჯავახ თორელის ძეა და გამრეკელ ჯავახიშვილის ძმა. თვით ჯავახ თორელს მისი ცხოვრების ხანის მიხედვით (XIII-XIV სს მიჯნა) შესაძლებლად მიაჩნია, რომ ის იყოს ბექა მან-

დატურთუხუცესის კეთილმოყვრობის წიგნში მოხსენიებული კახა თორელის ძმად, გამრეკელის შვილად, რასაც მეცნიერის აზრით, მხარს უჭერს გამრეკელის ერთერთი შვილის სახელიც- გამრეკელი.

XV ს-დან კი თორელები აღარ იხსენიება და ამ დროიდან თორელთა გვარის ძირითად შტოს დამკვიდრებული აქვს ჯავახიშვილების სახელწოდება, მაგრამ თორელთა საგვარეულო სახელები გამრეკელი და კახა ჯავახიშვილების გვარში კვლავ გვხვდება XV-XVII საუკუნეებში.

XII ს-ის II ნახევარში სამცხე-ჯავახეთის თორელთა სამფლობელოში ერისთავთ-ერისთავებად გვევლინებიან ღობიარები. ცხადია, ორი საერისთაო ამ მხარეში ვერ იქნებოდა.

ამდენად, ჯაყელთა სამთავროს აღმოსავლეთ ნაწილი ჯერ კიდევ აღმოსავლეთ საქართველოს მეფის ხელთ მყოფი, ჯავახეთისა და სამცხის ნაწილის ერისთავთ-ერისთაობა ახალქალაქის ერისთავებიდან გადადის ღობიარი ერისთავების ხელში. ამრიგად, XII ს-ის II ნახევარში 1191 წლამდე ამ მხარის ერისთავთ-ერისთაობა ეპყრა თორელთა ძირითად შტოს-ახალქალაქის ერისთავებს, 1191-1125 წლებში ერისთავთ-ერისთაობა გადადის თორელთა განშტოების, ახალციხელების ხელში, 1225 წლიდან 1260-იან წლებამდე ერისთავთ-ერისთაობა კვლავ უბრუნდებათ ახალქალაქის ერისთავებს, თორელთა საგვარეულო შტოს, ხოლო 1260-იანი წლებიდან XIV ს-ის დასაწყისამდე ერისთავთ-ერისთაობას ხელთ იგდებს თორელთა მეორე განშტოება ღობიარი ერისთავებისა, რომელიც სამცხის აღმოსავლეთ ნაწილში მდებარეობს, ახალციხიდან 15-20 კმ. მანძილზე, ჯაყელები, ცხადია, XIII ს-ის თუ არა XIV ს-ის I ნახევარში იგდებენ ხელთ.

ლობიართა ერისთავთ-ერისთაობაც XIV ს-ის პირველ ნახევარს არ გასცილებია (უფრო კი დასაწყისს). ნ.შოშიაშვილის ვარაუდით, შესაძლოა, ლობიარები ამის შემდეგაც ერთხანს სახლობდნენ სამცხეში, როგორც ჯაყელებისადმი დაქვემდებარებული ერთ-ერთი ფეოდალური საგვარეულო. ამას უნდა მიუთითებდეს ის გარემოება, რომ დიასამიძეების უშუალო წინამორბედ მფლობელად XVI საუკუნის ნუსხაში ლობიარები არ ჩანან. მკვლევარს თორელთა გვარის კიდევ ერთ განშტოებად მიაჩნია ქვეშელები, მისი აზრით, ამ განშტოებაზე ცნობას გვაწვდის ახალქალაქის რაიონში მდებარე ღრტილას ეკლესიის 1308 წლის სამშენებლო წარწერა (შოშიაშვილი 1966: 47-49).

„ქ გათავდა ქვეშელისა ლიპარიტ ცოლისა თმოგველთა ქალისა რუსუდანისგან შეუნდვენ ღმერთმან.

ქორონიკონი იყო ფკჳ (528).

მორვანის ძესა იოვანეს შეუნდვენ ღმერთმან“ (ცისკარიშვილი 1959: 94).

ნ. შოშიაშვილი იზიარებს ვ.ცისკარიშვილის მოსაზრებას, რომ ლიპარიტ ქვეშელი თორელია და მეტი დასაბუთების მიზნით განიხილავს შემდეგ საბუთს: XVI საუკუნის დასაწყისის ჯავახიშვილების ერთ საბუთში (საბუთი დოროთეოს კათოლიკოსის მიხედვით 1500/1516 წლით უნდა დათარიღდეს) მოხსენიებულნი არიან ჯავახიშვილები: ჯავახი, მისი ძმები და შვილები: გოშფარ, ივანე, გამრეკელი, სარგის, ვირშელ, ქვეშელი, როინი. ნ.შოშიაშვილი წერს შემდეგს: „როგორც ვხედავთ, თორელთაგან წარმონაქმნ ჯავახიშვილების საგვარეულოში ქვეშელი უკვე სახელად ქცეულა (ისევე როგორც სახელად იქცა ახალციხელი, თორელი და რუსთაველი). ეს კიდევ ერთი დადასტურებაა იმისა, რომ ლიპარიტ ქვეშელი ქვეშის ციხისა და ალბათ

ხევის მფლობელი, თორელთა საგვარეულოს ეკუთვნოდა. ქვეშელებს მამული ჰქონდათ თრიალეთის მეზობლად მდებარე ჯავახეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში (აქ არის სწორედ ღრტილა, დღევანდელი-იხტილა), საიდანაც მათი მფლობელობა გავრცელებულა ქვემო ქართლში.

თორელთა ფეოდალური სახლის ძირითადი სამფლობელო, მამული, როგორც თვით ამ სახლის სახელწოდებიდან („თორელი“) ჩანს, თორის მხარე იყო. თორი რომ სამამულე ქვეყანა იყო და არა საერისთაო, ამაზე, უპირველეს ყოვლისა, მიუთითებს საგვარეულო სახელწოდება „თორელი“. საგვარეულო სახელი კი, როგორც ამას წყაროები მოწმობენ, იწარმოება სამამულო ქვეყნიდან (ჯაყელი, ციხისჯვარელი, ძამელი, სურამელი, ფავნელი, ხერთვისარი და სხვა) და არა სახელო ქვეყნიდან (ახალქალაქის ერისთავიდან არ იწარმოება ახალქალაქელი, ცხუმის ერისთავიდან-ცხუმელი, ოძრხის ერისთავიდან-ოძრხელი, წუნდის ერისთავიდან-წუნდელი, კარის ერისთავიდან-კარელი, ანისის გამგებლიდან ანელი და ა.შ. ქართული წყაროებიდან თორი პირველად მოხსენიებულია „მატიანე ქართლისა“-ში. XI ს-ის ქართული წყაროები ზემო ქართლისა და შიდა ქართლის, სამცხისა („ოძროხოსის ქუეყანის“) და, ქართლის საზღვრად ტაშისკარს ასახელებენ და, ამრიგად, თორი შეაქვთ სამცხეში XII-XIII სს. თორი უკვე სამცხისგან დამოუკიდებელი მხარეა. სამცხის სპასალართა იურისდიქცია ამ დროისთვის თორს აღარა სწვდება. თორის მცხოვრებლებიც-თორელები XIII-XIV სს. წყაროებში მოიხსენიებიან მესხთა, ტაოელთა, შავშთა კლარჯთა და სხვათა თანაზრად (თამარის ისტორიკოსებთან და ჟამთა აღმწერელთან ე.ი სამცხის ცნება ამ დროიდან შეცვლილია-ო, წერს მკვლევარი და ის აღარ მოიცავს თორს.

თორი ისეთივე ცალკე თემია, როგორც თვით სამცხე. ნ.შოშიაშვილის ვარაუდით, თორი ალბათ ისევე ჩამოყალიბდა ცალკე მხარედ სამცხეში, როგორც გვიან-თმოგვი ჯავახეთში.

XI-XIII სს. თორის თემის ჩრდილოეთის საზღვარი მტკვარზე, ცხადია, ტაშისკარია, რომელსაც ასახელებენ წყაროებში შიდა ქართლის და ზემო ქართლის საზღვრად, სამცხის საზღვრად ქართლთან (სამცხიდან თორის გამყოფამდე). და სამცხე-საათაბაგოს საზღვრად (მის შემადგენლობაში თორის შესვლის შემდეგ) (შოშიაშვილი 1966: 49- 52).

თორელთა სახლის ძირითადმა შტომ XIV საუკუნიდან სახელწოდება შეიცვალა და ჯავახიშვილად იწოდა, თორელობას ამ დროს უკვე აღარ ჰქონდა რეალური შინაარსი: XIV საუკუნეში თორელები თორს აღარ ფლობენ. ამდენად, დაბის წარწერაში მოხსენიებული მეფის მოლარეთუხუცესი, ალბათ, თორის ახალი მემამულე იყო და არა თორელი. XIV საუკუნეში თმოგველები, ისევე, როგორც თორელები, ჯაყელთა ეს ორი ძლიერი მეტოქე ფეოდალური სახლი მესხეთში, ტოვებენ თავიანთ ძველ სამფლობელოებს თორში, თმოგვში, ჯავახეთში და მკვიდრდებიან შიდა ქართლში. ეს იყო ლოგიკური შედეგი ჯაყელთა ძლიერების ზრდისა და მათ მიერ თორელთა და თმოგველთა სამფლობელოებისთვის მითვისებისთვის ბრძოლისა.

ამიკვის წარწერის ანალიზი ისტორიკოსს საფუძველს აძლევს ივარაუდოს, რომ თორელები გარკვეულ პერიოდში აერთიანებდნენ ქვემო ქართლისა და ჯავახეთის საუფლისწულო დომენის გამგებლობას თავიანთ ხელში, ისევე როგორც ძამის ხეობის სამეფო დომენისას. როგორც ჩანს, ახალციხე წარმოადგენდა მიჯნას თორელთა და ჯაყელთა სამფლობელოებს შორის: ჯაყელები ახალციხის დასავლეთით და სამხრეთ-დასავლეთით

ისხდნენ. XII ს-ის ბოლოს სამცხისა და ჯავახეთის საზღვარი სრულიად განსხვავდება იმ საზღვრისაგან, რომელიც XI ს-ის საისტორიო წყაროების საფუძველზე დგინდება.

XII ს. II ნახევრიდან ჯავახეთის საუფლისწულო დომენის გამგებლად არიან თორელები. როგორც ჩანს, თორელებს ეძლევათ საგამგებლოდ სომხეთის ქალაქი ანისი, რომელსაც 1163 წელს ამაგრებს [კახა] თორელი მტრებისაგან დასაცავად. მაგრამ 1177 წლიდან, როდესაც კახა თორელმა და მისმა შვილმა გამრეკელმა, სტეფანოზ ორბელიანის ცნობით, მონაწილეობა მიიღეს დემნა ბატონიშვილის ამბოხებაში, მათი გამგებლობის ფარგლები ჯავახეთში შეიზღუდა: თმოგვის ციხე გადაეცა მსახურთუხუცეს აფრიდონს, ხოლო ანისი მხარგრძელებს. შემდეგში, გამრეკელ თორელს კვლავ დაუბრუნეს თმოგვის ციხე (როგორც ჩანს, აფრიდონის დამხობის შემდეგ), მაგრამ მისი გარდაცვალების შემდეგ თორელთა სახლს კვლავ ჩამოერთვა ჯავახეთის ეს ციხე-ქალაქი და გადაეცა მხარგრძელებს.

XIII ს. დასაწყისიდან თმოგვის გამგებლები ხელთ იგდებენ ვაჰანის მონასტერსაც და ქმნიან თავიანთ საფეოდალო მამულს-თმოგვის მხარეს, რის შემდეგაც მხარგრძელთა ეს შტო თმოგვის მემამულეებისა იწოდება თმოგველად. ამრიგად, ჯავახეთის საუფლისწულო დომენს და თორელთა საგანმგებლო-საერისთაოს XIII ს. დასაწყისში გამოეყო თმოგვის მხარე თმოგველთა სამამულლო საფეოდალოს სახით.

XII ს. II ნახევარში და XIII საუკუნის მთელ სიგრძეზე ჯავახეთის საუფლისწულო დომენს განაგებს თორელთა სხვადასხვა საგვარეულო შტო: 1191 წლამდე – თორელთა ძირითადი შტო კახა გამრეკელებისა (1177 წლამდე – კახა; 1177-1191წწ – გამრეკელი); 1191-1226წწ – ახალციხელები; 1226წ. XIII ს II ნახევ-

რამდე (60-70 წლებამდე) ისევ თორელთა ძირითადი შტო კახა – გამრეკელებისა (1226-1150 წწ. – გამრეკელი; 1150-1160/70-იანი წწ. – კახა); XIII ს. მეორე ნახევარში – ლობიარები.

XIII ს. II ნახევარში, სამცხის ცალკე სამთავროდ გამოყოფის შემდეგ (1266 წ.) ჯაყელები თანდათან აფართოებენ თავიანთი სამთავროს ფარგლებს, როგორც დასავლეთით და სამხრეთით, ისე აღმოსავლეთით, სამცხისა და ჯავახეთის საზღვარი თანდათან სცილდება მტკვარს და აღმოსავლეთით მიიწევს. ჯაყელთა ხელში ექცევა აწყური, ახალციხე და მთელი მტკვრის ხეობა ლობიეთამდე და რუსთავამდე. ლობიარ თორელებს დიდი ხნით არ დასცალდათ ჯავახეთის საუფლისწულო დომენის ერისთავთ-ერისთაობა – XIII საუკუნის ბოლომდე, ბექას შვილების მთავრობის დროს ლობიეთიცა და რუსთავიც უკვე ჯაყელთა ხელში ჩანს გადასული და საზღვარი კიდევ აღმოსავლეთითაა გადაწეული.

XIV საუკუნის I ნახევარში აღარც თორელები, არც თმოგველები აღარ განაგებენ ჯავახეთს: თმოგველები შიდა ქართლში გადასახლდნენ და თმოგვი ვაჰანის მონასტრიანად ღარიბასძეთა ხელში გადავიდა. თუმცა ეს ღარიბასძენიც XIV ს. შუა წლებამდე მაინც მეფის მოხელე ვასალები ჩანან. თორელთა ძირითადმა შტომ დატოვა როგორც თორი, ისე ჯავახეთი და საბოლოოდ შიდა ქართლში შექმნა ჯავახიშვილების საფეოდალო.

თორელ-ახალციხელებმა დაკარგეს ჯერ ახალციხე, შემდეგ კარი, მისი მიმდგომი ქვეყანა. კარი ჯერ სადუნ მანკარბერდელმა იგდო ხელთ, ხოლო შემდეგ ბექა I ჯაყელმა.

თორელ-ლობიარებმა XIII ს. ბოლოს თუ XIV ს. დასაწყისში დაკარგეს ერისთავთ-ერისთაობა, ხოლო XIV ს. II ნახევარში ლობიეთიც და მათ მამულს დაეპატრონა დიასამიძეთა სახლი.

XIV საუკუნეში ჯავახეთის საუფლისწულო დომენის ცენტრად იქცა ალასტანი, რომელიც თავის საჯდომად აქციეს ე.წ. „პროვინციის მეფეებმა“. XIV საუკუნეში ჯავახეთის საუფლისწულო დომენი აღარ არსებობს. ჯავახეთი მთლიანად შედის სამცხე-საათაბაგოს შემადგენლობაში.

თორელთა ფეოდალური მფლობელობა გავრცელდა XII ს-დან თემის ხევზე, სადაც საბოლოოდ ჩამოყალიბდა თორელ-ჯავახიშვილთა ახალი საფეოდალო. თორელთა მამულად იქცა საუფლისწულო დომენი-ძამას ხეობა. საუფლისწულო ჯავახეთში სხვა სამამულო მფლობელებიც ჩანან გარდა თორელეზისა: ოთარი (ოთას მფლობელი), გურკლელი (გურკლის მფლობელი), კოხტელი (კოხტის მფლობელი), ხერთვისარნი, მათი შემცვლელი ქამქამისშვილები, ქამქამისშვილების განშტოება ოფელი და სხვა (შოშიაშვილი 1966: 49–64).

1966 გამოიცა ო.სოსელიას წიგნი „ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან,“ სადაც განხილულია სათავადოთა (სენიორალური) სისტემა დასავლეთ საქართველოში. წარმოჩენილია ის წანამძღვრები, რომელთაც განაპირობეს სათავადოს წარმოქმნა საერთოდ, კერძოდ კი, დასავლეთ საქართველოში, მოცემულია სათავადოთა ორგანიზაციის ზოგადი დახასიათება. შესწავლილია სათავადოთა სოციალ-პოლიტიკური სტრუქტურა. ფეოდალური საკუთრების ფორმები. ნაჩვენებია სათავადოების ძირითადი დამახასიათებელი ნიშნები, ფეოდალური იურისდიქცია: საგადასახადო და ადმინისტრაციული იმუნიტეტი. შემდეგ გამოდის მისი სამი წიგნი: „ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან“ (სოსელია 1973; 1981; 1990).

პირველ წიგნში წარმოდგენილია 15 სათავადოს თანმიმდევრული კონკრეტული ისტორია. განხილულია: ა) იმერეთის სამეფოში შემავალი სათავადოები (მხეიძეთა, ჩხეიძეთა, მიქელაძეთა, რაჭის ერისთავთა, იაშვილთა, ლორთქიფანიძეთა, აბაშიძეთა, აგიაშვილთა). ბ) გურიის სამთავროში შემავალი სათავადოები (მაჭუტაძეთა, გურიის ერისთავთა). გ) ოდიშის სამთავროში შემავალი სათავადოები (ჭილაძეთა, გოშაძეთა, ჯაიანთა, ჩიჩუათა, ჩიქვანთა). სათავადოს არსის მოკლე დახასიათების შემდეგ, დადგენილია თითოეული მათგანის წარმოქმნა-განვითარება-გაუქმების დრო და პირობები. ყმა-გლეხების და აზნაურთა რაოდენობა, სათავადოს დამოკიდებულება ცენტრალურ ხელისუფლებასთან და მეზობელ პოლიტიკურ ერთეულებთან. მოცემულია სათავადოთა ისტორიული როლი იმერეთის სამეფოსა და გურია ოდიშის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში (სოსელია 1973).

მეორე წიგნში მოცემულია დასავლეთ საქართველოს 8 სათავადო ა) იმერეთის სამეფოში შემავალი სათავადო: (ჩიჯვაძეთა, ღოღობერიძეთა, წულუკიძეთა, წერეთელთა). ბ) გურიის სამთავროში შემავალი სათავადოები (ნაკაშიძეთა, თავდგირიძეთა) გ) ოდიშის სამთავროში შემავალი ფაღავათა სათავადო. იგი ფაქტიურად გაგრძელებაა პირველი წიგნისა, ამასთანავე, ამ ნაშრომს ბოლოს დართული აქვს სიუზერენულ-ვასალური დამოკიდებულების მოკლე მიმოხილვა ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოში. ქრონოლოგიურად ორივე ნაშრომი მოიცავს ერთსა და იმავე პერიოდს – XVI-XXIII საუკუნეებსა და XIX საუკუნის დამდეგს (სოსელია 1981).

მესამე წიგნში კვლევის ობიექტს წარმოადგენს ლიხთ-იმერეთის საუფლისწულოები, უფლისწულთა წარმომავლობა-

ბიოგრაფია მოცემულია ორი სათავადოს – ასათიანთა, აფაქიძეთა სათავადო სახლის ისტორია ქრონოლოგიულად მე-3 წიგნიც არსებითად ეხება იმავე პერიოდს – XVI-XVIII საუკუნეებსა და მომდევნო საუკუნის პირველ ნახევარს (სოსელია 1990).

კრებულში „საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები“ 1970 წელს დაიბეჭდა გ. ჯამბურias სამეცნიერო სტატია, სათაურით „სათავადოთა საკითხისათვის“ (ჯამბურია 1970:3-33). მეცნიერებს გ. ჯამბურias, ნ. ასათიანს (ასათიანი 1959: 27-56) ერთმანეთისაგან განსხვავებული აზრი გააჩნდათ სათავადოს საკითხთან მიმართებაში, მათ ამ თვალსაზრისს ქვემოთ განვიხილავთ.

ნ. ანდლულაძის ნაშრომში „თირის მონასტრის ხუროთმოძღვრული ანსამბლი“ განხილულია მაჩაბელთა გვარის წარმომავლობის ისტორია. თირის მონასტრის სამრეკლოს წარწერაში მოხსენიებული „მაჩაბელი“ ნ.ანდლულაძეს სახელის აღმნიშვნელ სიტყვად მიაჩნია, რომელიც ისეთივე მნიშვნელობისაა, როგორიც „სიაუშ, რატი, ასათ და ხელა“. ხოლო თირის სამრეკლოს წარწერაში მოხსენიებული ვინმე „თავხელიძე ხელა ეკვდრის მინაწერში“ – „მოლარეთუხუცესი ხელა“ და ისტორიულ დოკუმენტში დაცული მანდატურთ-უხუცესი „თავხელიძე ხელა“ ნ. ანდლულაძეს ერთი და იგივე პიროვნებად მიაჩნია (ანდლულაძე 1976: 37-38). მისი ვარაუდით, დასაშვებია, რომ: „თავხელიძეთა ფეოდალური სახლების ერთი წევრი სოფელ აჩაბეთში ქმნის ახალ „საფეოდალოს“, რომლის სახელი რეზიდენციიდან მომდინარეობს: აჩაბეთი – მაჩაბელი, როგორც თორიდან – თორელი, თმოგვიდან – თმოგველი, ჯაყიდან – ჯაყელი. გარდა ამისა, იგი უშვებს სხვა ვარაუდსაც, რომლის მიხედვით „მაჩაბელი“, როგორც გვარის აღმნიშვნელი, სახელად ქცეული

შევიდა თავხელიძეთა საგვარეულოში (ნათესაობის ან იმავე მამულის დაპატრონების გამო) ისევე, როგორც ციხე მოდისო მის მფლობელი ორბელთა საგვარეულოდან, ხოლო მათი გადაშენების შემდეგ იმავე მამულის მფლობელ ბარათაშვილთა საგვარეულოში ჩნდება სახელი „ორბელ“ და ამ სახელიდან – ცალკე შტო ორბელიშვილებისა. ნ. ანდლულაძე იქვე აგრძელებს და წერს, რომ: „ჩვენი პირველი ვარაუდის მიხედვით „მაჩაბელი თავხელიძედან“ დაწყებული გვარი თითქოს „მაჩაბლისშვილი“ უნდა ყოფილიყო (როგორც ბარათა ქაჩიბაძე-ბარათაშვილი, ციცი ფანასკერტელ-ციციშვილი და სხვა), მაგრამ ჩვენ გვაქვს პირდაპირ „მაჩაბელი“, რაც საკმაოდ ძველი ფორმა ჩანს, იგი დაკავშირებულია აჩაბეთის ფლობასთან (შედარებისთვის მოჰყავს მაწყვერელი, მეგვიპტელი, მროველი) (ანდლულაძე 1976: 40-41).

გ. სააკაძის შთამომავლების, უფრო სწორად მოურავიშვილთა, თარხნიშვილთა საგვარეულო სახლია მოცემული რ. ფირცხალაიშვილის წიგნში „იოსებ ტფილელი და მისი დიდმოურავიანი“, სადაც მოცემულია გ. სააკაძის მემკვიდრეების პატივისა და გვარის ცვლილება, მათი დამოკიდებულება და დამსახურება სამეფო კართან (ფირცხალაიშვილი 1978).

1986 წ. გამოიცა ზ. ხიდურელის მონოგრაფია – ფეოდალური მიწისმფლობელობა XV-XVII აღმოსავლეთ საქართველოში.” ნაშრომი ეძღვნება საქართველოს ფეოდალური მიწისმფლობელობის ერთ-ერთი ძირითადი ფორმის სამეფო დომენის შესწავლას, პატარა ქვეთავი ეძღვნება თავადებსაც.

ბაგრატიონთა საგვარეულოდან წარმომდგარი სათავადოები და საგვარეულო განშტოებები აქვს სპეციალურად განხილული დ. ნინიძეს: „ერთი ეპიზოდი ბაგრატიონთა საგვარეულოს ისტორიიდან“ – გოჩაშვილნი” (ნინიძე 1986: 19-24),

„პროვინციის მეფეთა ინსტიტუტის წარმოშობისათვის“ (ნინიძე 1992: 124-139), „პროვინციის მეფეები XIV-XV საუკუნეების საქართველოში“ (ნინიძე 1995), „მუხრანბატონები“ (ნინიძე 1997), „ბაგრატიონთა სამეფო სახლის განშტოებათა ისტორია XIII-XVIII საუკუნეები“ (ნინიძე 2004).

სამუხრანბატონოს შესახებ მეცნიერი წერს: უპირველეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ სამუხრანბატონოს წარმოშობის საფუძველია საქართველოში სათავადოების სისტემის ჩამოყალიბება და მისი ფუნქციონირება. მსგავსი პროცესის განვითარებისთვის არსებული ხელსაყრელი ვითარების პირობებში ბატონიშვილთა მამული გადაიქცა პირველი კატეგორიის სათავადოდ, ანუ დიდებული თავადის მამულად (საუფლისწულო დომენი წინა ეტაპზეც არსებობდა საქართველოში, მაგრამ იმ დროს ის სათავადოდ ვერ გადაიქცეოდა, რადგან სათავადოები მაშინ საერთოდ არ არსებობდა (ნინიძე 1997:14).

დ.ნინიძე სწორად იზიარებს აკად. ნ. ბერძენიშვილის მოსაზრებას „ჩიხის“ თაობაზე: „დაშლისკენ მიმავალი “ჩიხის“ მდგომარეობაში მყოფი ქვეყნის სამეფო ტახტს XIV-XV საუკუნეებში უჭირს მისი სამფლობელო ტერიტორიების შესაბამისი კონტროლირება, სათანადოდ ვერ იბრძვის ცენტრიდანული ძალების წინააღმდეგ, რომელთა შორის პროვინციის მეფეებიც არიან (ნინიძე 1997: 5).

მკვლევარი ფიქრობს, რომ საშინაო და საგარეო ფაქტორებმა განაპირობა ქართული ფეოდალური საზოგადოების განვითარების შეჩერება, ყოველი საქართველო მოშლის გზას დაადგა. შექმნილი ვითარება XIII-XIV საუკუნეების მიჯნაზე მთელი სიმწვავეთ გამჟღავნდა, სახელმწიფო მიწების ფონდი მცირდება, მეფის უზენაესი ხელისუფლება მიწაზე შესუსტე-

ბულია, დიდაზნაურნი მკვიდრ მამულს აღარ სჯერდებიან და ცდილობენ, ნაწყალობევიც საკუთრებად აქციონ. სულ უფრო მწვავედ დაისმის „მამულის საკითხი. დიდებული ყოველთვის მიისწრაფვის გაზარდოს კუთვნილი ფეოდალური მეურნეობა, სამეფო ტახტს კი უჭირს ძველებურად შეასრულოს თავისი ფუნქცია ამიტომ იგი გაზარდილ მოთხოვნილებებს ვერ აკმაყოფილებს, ერთიანი ეკონომიკური კავშირები ირღვევა, ისტორიულ-გეოგრაფიულმა პროვინციებმა პოლიტიკური თავისთავადობა დაიჩემეს. მეცნიერის თვალსაზრისით, საქართველოს სახელმწიფო განვითარებას და „ჩიხის“ მდგომარეობიდან გამოსვლას მხოლოდ ხანგრძლივი მშვიდობიანი პერიოდის შედეგად შეძლებდა, ამის საშუალება კი ქვეყანას არ მიეცა (ნინიძე 1992: 128).

ამილახვრების საგვარეულოს წარმომადგენელთა ცხოვრება-მოდვეწეობის შესწავლა დოკუმენტური და ნარატიული წყაროების საფუძველზე საინტერესოდ წარმოგვიდგინა ე. მამისტვალაშვილმა. ნაშრომში მოცემულია ისეთი სამოხელეო თანამდებობის დაკავება ამილახვართა მიერ, როგორიც იყო ზემო ქართლის სადროშოს სარდლობა და გორის მოურავობა. განხილულია ცალკეულ ამილახვართა დამოკიდებულება ქართლის სამეფო კართან (მამისტვალაშვილი 1966).

1997 წელს გამოქვეყნდა ჯ. გვასალიას ნაშრომი სათაურით: „შიდა ქართლი და ოსური საკითხი“, სადაც ავტორს განხილული აქვს ქსნის საერისთაო და სამაჩაბლო, ის წერს შემდეგს: „ცენტრალური ხელისუფლების მძიმე საგარეო პოლიტიკურ ვითარებაში იწყება ქსნის ხელისუფალთა არნახული აღმავლობა ცხრაზმისხევის მეთაურობით. XIII–XIV საუკუნეთა მიჯნაზე ცხრაზმისხევის ერისთავები საგრძნობლად აფართოებენ მამულებს. მათ სამფლობელოში შედის: ცხრაძმა, ჟამური, ქარჩოხი,

ჭურთა, ქოლოთი, ისროლისხევი (მდ. მეჯუდის ზემო ნაწილი ბიყარის ზევით) თურსო, ღუდა, გაგასძენი, მლეთე, არახვეთი, ხადო, ყანჩათი, აბაზაძეთა მამული, ძაგანა, კორანი, დილუამი გავაზი(ჭურთაზე) აწერისხევი, ბერხუშე (პატარა ლიახვზე). XIV საუკუნის შუა წლებისთვის ერისთავები აფართოებენ მიწებს ქართლის ვაკის მიმართულებით. ანდერძით იღებენ სოფლებს კარბსა და გარეჯვარ ბაკურის უბანს. მათივე სამფლობელოში შედის იკორთის მონასტერი. ერისთავების ხელი სწვდება ქნო-ლოსს მალრანდვალეთს. ჯ.გვასალია წერს, რომ „XVI საუკუნის დასაწყისიდან ქსნის საერისთაო, ფაქტიურად, ერისთავების მამულად ანუ სათავადოდ იქცევა. ერისთავებს ამ ხანისთვის გააჩნიათ საგვარეულო-საძვლე, ციხე-დარბაზები, დიდი ყმა-მამულები“.

XVI-XVII საუკუნეთა მიჯნაზე ერისთავების რეზიდენ-ცია ახალგორში გადმოაქვთ, ხოლო საგვარეულო სამარხი ლარ-გვისიდან იკორთაში. იმავე პერიოდში ხეობის გამგებელთა გვარი ქვენიფეველი ქსნის ერისთავად იქცევა.

XVIII საუკუნის 70-იანი წლებისთვის ქსნის საერისთაო ვრცელ ტერიტორიას მოიცავდა. მასში შედიოდა: ქსნის, ალევის, ჭურთის ცხრაზმის, ქარჩოხის, ჟამურის, ქოლოთ-ქვიტკირის, ისროლის, მეჯუდის, პატარა ლიახვის ხეობები, მალრან-დვალე-თი, გვერდისძირი.

1777 წელს ერეკლე II ქსნის საერისთაო გააუქმა და ერისთავებს დაუტოვა მხოლოდ ქსუისი, ტყვიავი, მარანა, კარალეთი, რეხა, მეჯვრისხევი, სათემო, კუმისი, ნავთლუდი, ერისთავთა ქონება გორსა და ცხინვალში. დანარჩენი ნაწილი სახასოდ (სამეფო სახლის საკუთრებად) გამოაცხადა და ბატონი-შვილებს – გიორგის და იულონს გადასცა, ხოლო გიორგიმ

მაშულები თავის შვილებს – იოანეს და ბაგრატს გაუნაწილა. შემდეგ როსტომ ერისთავი და მისი ძმები აგრძელებენ ერეკლეს წინააღმდეგ ბრძოლას. ერეკლე იძულებული გახდა ჩამოერთმია მათთვის 1786 წელს მეჯვრისხევი და ზოგი სოფელი, ხოლო 1790 წელს ერისთავები საბოლოოდ იქნენ განდევნილი საერისთაოდან. 1800 წლის დეკემბერში გიორგი XII-ის გარდაცვალების შემდეგ ტახტისთვის ბატონიშვილებს შორის ატეხილი დავის დროს მნიშვნელობა შეიძინა წარჩინებულ ფეოდალთა, მათ შორის, ყოფილ ქსნის ერისთავთა პოზიციამ, ამიტომ ბატონიშვილებმა 1801 წლის 27 იანვარს ერისთავებს დაუბრუნეს ქსნის ხეობა, მეჯვრისხევი, ვაკე და გვერდისძირი, მაგრამ ქსნის საერისთაო, როგორც სათავადო, ვეღარ აღსდგა.

სამაჩაბლოს განხილვისას ჯ. გვასალია წერს: „სამაჩაბლო, როგორც სათავადო, ყალიბდება XV საუკუნის დასაწყისში. სახელწოდება მომდინარეობს თავად მაჩაბელთა გვარიდან. მაჩაბელთა რეზიდენცია იყო აჩაბეთი, ხოლო საგვარეულო სამკლავ-სამარხი ჰქონდათ თირის მონასტერსა და საბაწმინდაში. ეკლესიურად სამაჩაბლო ექვემდებარებოდა ნიქოზის საეპისკოპოსოს. მისი აზრით: „აჩაბეთიდან მომდინარეობს ლიახვის ხეობის ფეოდალთა გვარი „მაჩაბელი“.

ჯ. გვასალია მართებულად არ მიიჩნევს აკად. ს.ჯანაშიას თვალსაზრისს „ანჩაბადიდან“ ტოპონიმ აჩაბეთის წამომავლობის შესახებ. მკვლევრის თვალსაზრისით: „თავი, რომ დავანებოთ ენობრივ დაბრკოლებას, ამას ხელს უშლის ის გარემოება, რომ ანჩაბადეთა სავარაუდო გადმოსახლებაზე (X ს.) გაცილებით ადრე, კერძოდ, VII საუკუნისთვის სახეზეა აჩაბეთის ხევი, რომელიც ადრეფეოდალური ხანისთვის აღნიშნავდა დიდი ლიახვის შუა და ზემო წელს“ (გვასალია 1997: 36-40). მას უფრო

სარწმუნოდ მიაჩნია თირის მონასტრის წარწერებისა და თავხელიძე, მაჩაბლების სიგელ-გუჯრების ანალიზზე დამყარებული ნ.ანდლულაძის მოსაზრება მაჩაბლების თავხელიძეთგან წარმოშობის შესახებ, ხოლო სამაჩაბლოს, როგორც სათავადოს გაუქმების თარიღს ჯ. გვასალია 1850 წლით განსაზღვრავს (გვასალია 1997: 43).

„შიდა ქართლის მცირე სათავადოები XV-XVII სს.“ – ასეა დასათაურებული გ. ოთხმეზურის სადოქტორო დისერტაცია, სადაც განხილულია შემდეგ საგვარეულოთა წარმოშობა-განვითარება და მათი როლი საქართველოს ისტორიაში, 1. გაბე-ლიძე-ამირეჯიბთა საგვარეულო, 2. ჯავახიშვილთა საგვარეულო ქაიხოსრო ჯავახიშვილი ისევე როგორც სხვა თავადები იბრძვის ყმა-მამულის გაფართოებისაკენ, ჯავახიშვილი ყველა გზით ცდილობს თავისი განაყოფი ჯავახიშვილთა მამული ჩაიგდოს ხელში და წინ აღუდგეს ამ მამულების სააკაძეების ხელში გადასვლას (ოთხმეზური 1999: 73).

ნაჩვენებია, აგრეთვე პოლიტიკური ოპონენტის ცვლილება, დამოკიდებულება ამ საგვარეულოებისა და შემდგომში მეფეების მიმართ. თორელებთან შედარებით ჯავახიშვილთა სახლი დამცრობილია, ის მაღალი სამოხელეო თანამდებობები, რაც თორელთა საგვარეულოში მემკვიდრეობით გადაეცემოდასამირ-სპასალარი, მეჭურჭლეთუხუცესი, ახალქალაქის ერისთავი ჯავახიშვილებში აღარ გვხვდება. ჯავახიშვილებში დადასტურებული თანამდებობების სხოქაულთუხუცესი, მეღვინეთუხუცესი, ფარეშთუხუცესი, გორისა და ატენის მოურავი მემკვიდრეობით გადაეცმასაც ეპიზოდური ხასიათი აქვს. მიუხედავად ამისა, ჯავახიშვილთა საფეოდალო ერთ-ერთი ყველაზე დიდი იყო ქართლის მცირე სათავადოთა შორის. მისი ტერიტორია მდებარეობდა მდ.

თემის და მდ. მტკვრის ხეობაში. ძირითადად, კასპისა და გორის რაიონის სოფლებს მოიცავდა (ოთხმეზური 1999: 85).

3. მაჩაბელთა საგვარეულო – მაჩაბელთა რეზიდენცია – ლიახვის ხეობაში მდებარეობდა, რაც აჩაბეთის მფლობელობასთანაა დაკავშირებული. გ. ოთხმეზური წერს: „როგორც ჩანს, თავხელიძეებმა მამულად დაიმკვიდრეს აჩაბეთი XVIII-მდე და მიიღეს გვარ-სახელი „მაჩაბელი“ – შემდეგში მაჩაბელთა ერთ განშტოებაში, რომლებიც აჩაბეთს აღარ ფლობდნენ, „მაჩაბელი“ იქცა პირის სახელად სთირის მონასტრის წარწერა. მეორე განშტოებაში, რომელიც აჩაბეთს კვლავ ფლობდა, მაჩაბელი დარჩა გვარსახელად. XV ს-დან ჩამოყალიბდა ფეოდალურ სახლად. მეცნიერი გამოთქვამს ვარაუდს, რომ არსებობდა მაჩაბელთა საგვარეულო მატთანე, მას ამ აზრის გამოთქმის საფუძველს აძლევს „ქართლის ცხოვრების“ ე.წ. მაჩაბლისეულ ნუსხაში ჩართული ცნობები, ამ საგვარეულოს შესასახებ. „ეს ცნობები საისტორიო თხზულებიდან ამოკრეფილი მასალის შთაბეჭდილებას ტოვებს“-ო წერს მეცნიერი. გ.ოთხმეზურის აზრით: „გიორგი მაჩაბელს, ხელთ ჰქონდა თავისი საგვარეულო მატთანე, საიდანაც ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი მომენტები არჩილ მეფის კუთვნილ ხელნაწერის შესაბამის ადგილებში შეიტანა (ოთხმეზური 1999: 94, 95).

XVI საუკუნის დასაწყისში მაჩაბლები ქართლის სახლ-თუხუცესის სახელოს ფლობენ. XVII ს. 20-იან წლებში მათი სოფელი მეღვრეკისილიახვის ხეობა, დღევანდელი გორის მუნიციპალიტეტიშიუტაცებიათ. აქედან ჩაეყარა სამამულე დავას საფუძველი მაჩაბლებსა და ფავნელიშვილებს შორის, რომელიც XVII საუკუნის შუახანებში დასრულდა.

დოკუმენტების საფუძველზე საკმაოდ საინტერესოდ განიხილავს მეცნიერი სამამულო დავის ფაქტებს და ისტორიულ პიროვნებებს. მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს: 1656 წლის საბუთში მოხსენიებული თამაზ მაჩაბელი ნარატიული წყაროებითაცაა ცნობილი. 1609 წელს ქართლში შემოჭრილი ოსმალების წინააღმდეგ ბრძოლაში, ის ქართველი სარდლების გიორგი სააკაძის და ზაზა ციციშვილის თანამებრძოლადაა დასახელებული. მაჩაბლებს დიდი დამსახურება მიუძღვით მარაბდის ომში \1625წ.\ სადაც ამ საგვარეულოს 9 წარმომადგენელი დაიღუპა.

როგორც შემდგომში ჩანს, როსტომ-ხანის საქართველოში ჩამოსვლისთანავე მაჩაბლები მის მომხრეთა რიგებში ჩადგნენ. ამით თუ აიხსნება, რომ როსტომმა მის მიერ აღზევებულ იორამ სააკაძეს მაჩაბლებთან სამამულო დავაში უპირატესობა მას არ მიაკუთვნა და დავა სამართლიანად გადაწყვიტა. მაჩაბელთა საგვარეულოში, ისევე როგორც სხვა ფეოდალურ სახლებში ურთერთ დაპირისპირების შემთხვევებსაც ჰქონდა ადგილი. მაჩაბელთა სამეფო ხელისუფლებისგან განდგომისა და დასჯის შემთხვევებიც არის დაფიქსირებული ქართულ წყაროებში, რასაც მაჩაბლისეული „ქართლის ცხოვრება“ გვერდს უვლის. გიორგი XI- ის მიერ შერისხულმა მაჩაბელმა, გიორგი XI-სა და ერეკლე I-ს შორის ტახტისთვის ბრძოლისას ერეკლე I-ის მხარე დაიჭირა. მაჩაბლებს, ისევე როგორც სხვა დიდ ფეოდალებს, თავიანთი საგვარეულო სამარხიც ჰქონდათ თირის მონასტერი. XVII საუკუნის II ნახევარში თირის მონასტერი თავთავიძეებს გადაეცათ. მაჩაბელთა საგვარეულო სამკლემ თირიდან საბაწმინდაში გადაინაცვლა (ოთხმეზური 1999: 98-102).

მოცემული დისერტაციის მიხედვით მაჩაბელთა მფლობელობის არეალი შემდეგია: სამაჩაბლო ძირითადად მდ. დიდი

ლიახვის ხეობაში იყო განფენილი და მოიცავდა დღევანდელი ცხინვალის საზღვრით, თამარაშენის ზემო მონასტერი, ლელი, საბაწმინდა, სვერი, ფრისი, ქემერტი, ქურთა, ძარი, ძარწუმი, ხეითი, აჯავის-გუგუთი, ჯავა გორის-გარეჯვარი, დიცი, ვარიანი, ზემთხვისი ქვემო ნიქოზის რაიონების სოფლებს. თვითონ აქ ცხინვალშიც, მიუხედავად იმისა, რომ სამეფო ქალაქი იყო, მაჩაბლებსაც ჰყავდათ ყმები. XVII ს-ში მაჩაბლებში ორი ძირითადი ხაზი გამოიყოფა: ორივე, რომ ერთი ძირიდან მომდინარეობს, ამაზე აშკარად მიუთითებს მათი სამამულე მფლობელობა, როგორც ერთ, ისე მეორე შტოს, ყმა მამული აქვს დიცში, ზემთხვისში, სვერში, ფრისში, ძარწეში და სხვა (ოთხმეზური 1999: 103).

4. ფალავანდიშვილთა საგვარეულო: „პოლიტიკურად დაშლილ საქართველოში სათავადოების ჩამოყალიბება ცალკეულ სამეფოსა თუ სამთავროებს შიგნით ხდებოდა, მაგრამ იყო შემთხვევები, როდესაც ერთი სათავადოს მფლობელობა ორი სამეფოს ტერიტორიაზე ვრცელდებოდა, დროთა განმავლობაში ამგვარი სათავადოთა ტერიტორიაც გაიყო და მათი მფლობელობა ცალკეულ სამეფო-სამთავროთა შიგნით შემოისაზღვრა. როგორც ცნობილია, სათავადოების წარმოქმნა განაპირობა ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტებამ, ქვეყნის ეკონომიკურმა დაქვეითებამ და მსხვილ ფეოდალთა, დიდებულთა შეუვალობის იმუნიტეტის გაფართოებამ. საფალავანდიშვილოს, როგორც ქართლის მცირე სათავადოს ჩამოყალიბება კი სასიხლო დავამ განაპირობა, ამ ნიადაგზე XV ს. 80-იან წწ. ფალავანდიშვილებმა ქართლის სამეფოში მოიკიდეს ფეხი, რასაც შემდგომში მოჰყვა მათი მფლობელობის თანდათანობითი გაფართოება აღმოსავლეთ საქართველოში (ოთხმეზური 1999: 105-107).

5. სააკაძეთა საგვარეულო(სააკაძე-მოურავიშვილი-თარხნიშვილი): გ.ოთხმეზურის აზრით, თუ ცალკეული „სათავადოს“ წარმოქმნა გარკვეული სოციალ-ეკონომიური ან პოლიტიკური მიზეზებით იყო განპირობებული, ამ მხრივ გამონაკლისს წარმოადგენდა სააკაძეთა საგვარეულო. მათი გათავადების საფუძველი გიორგი სააკაძის პირადი ღვაწლი და დამსახურება გახდა, აზნაურობიდან გათავადებასთან ერთად სააკაძეთა საგვარეულო მოკლე დროის მანძილზე (XVII საუკუნის 20-იან 40-იან წწ.) გვარი სამმაგ ცვლილებას განიცდის, რაც ასევე იშვიათი მოვლენაა, გიორგი სააკაძის შვილი იორამი ჯერ მოურავისშვილად იწოდება, ხოლო როსტომ მეფისგან (1632-1658) თარხნობის მიღების შემდეგ თარხნიშვილად, რაც მის შთამომავლებს გადაეცემა. გიორგი სააკაძის დაღუპვის შემდეგ სააკაძის შვილებიდან იორამი აგრძელებს შთამომავლობას, რომელიც როსტომ ხანის მმართველობისას დაბრუნდა სამშობლოში. იორამის ხელში მოურავობა – ეს სამოხელეო თანამდებობა კარგავს თავის შინაარსს. სააკაძეთა ამ შტოში გვარად იქცა მოურავისშვილი.

როსტომ-ხანის წყალობას იორამმა ერთგულებით უპასუხა. დიდია მისი დამსახურება როსტომის წინააღმდეგ მოწყობილი აჯანყების ჩახშობაში, მან შეატყობინა როსტომს ნოდარ ციციშვილისა და ჩხეიძეთა ხოვლეში შეყრა, გზები შეუკრა აჯანყებულებს და საომრად წამოსულ მეფეს კავთისხევში შეეგება თავისი ლაშქრით. ბრძოლაში დიდად გამოიჩინა თავი იორამმა. ამ დამსახურებისთვის როსტომმა თარხნობა უბოძა იორამს. აჯანყების ჩახშობაში თავის გამოჩენის შემდეგ, თარხნობის წყალობასთან ერთად, მამისეული სამფლობელოც უწყალობა. იორამის ექვსი ვაჟიდან (გიორგი, ავთანდილი, ქრისტეფორე, დავითი, შიომ, ზურაბ, = “ჯანზურაბ”) უფროს გიორგიზე და მის

მემკვიდრეებზე გადადის თარხნობა. მოურავიშვილ-თარხნი-შვილთა სამფლობელო მოიცავდა საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიას შიდა ქართლის მდინარეებისა, თეძამის, კავთურას, ლეხურას, ალის, და ტანას ხეობების (თანამედროვე კასპის, გორის, ხაშურის, და ქარელის რაიონების) სოფლებს, ამასთანავე, რამდენიმე სოფელი ქვემო ქართლში ალგეთსა და მაშავერას ხეობაში (სამტრედო, უგუდეთი, ყიშლაღი).

თბილისის მახლობლად (კრწანისი, ლისი, ნახშირგორა). სადოქტორო დისერტაციაში განხილულია ეპიგრაფიკული ძეგლები, კარგად ჩანს სააკაძეთა სამამულე დავა ჯავახიშვილებთან მიმართებაში და სააკაძეთა გვარის ცალკეული წარმომადგენლის როლი ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში (ოთხმე-ზური 1999: 119-136). ზემოთ განხილული მცირე სათავადოების გარდა ნაშრომში განხილულია შიდა ქართლში არსებული სხვა მცირე სათავადოები: ავალიშვილთა, ფავნელიშვილთა, ჩიჯვაძეთა, ხერხეულიძეთა, დიასამიძეთა, შალიკაშვილთა, თაქთაქიძეთაქთაქიშვილთა.

მარუშიანთა ფეოდალური სახლის ისტორიაა მოცემული ალ.მარუაშვილის საკანდიდატო დისერტაციაში (მარუაშვილი 2006). მარუშიანთა ფეოდალური სახლის წარმომადგენლები აქტიურად არიან ჩართულნი ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ისინი წერილობით წყაროებში ხშირად იხსენიებიან ისეთი თანამდებობით, როგორიცაა ერისთავი და ერისთავთ-ერისთავი. მკვლევარს მიაჩნია, რომ ზარზმის ფერისცვალების ხატის წარწერაში მოხსენიებული მარუშიანთა ფეოდალური სახლის ორი წარმომადგენელი მამა-შვილი არაბად და ზვიადი „აფხაზთა მეფის“ გიორგი II-ის (922-957) მიერ დანიშნული ერისთავები იყვნენ სამცხეში, თავიდან არაბად, ხოლო შემდეგ ზვიადი,

რომელიც სამცხის გარდა ჯავახეთის საერისთაოსაც განაგებდა. მკვლევარი მათი მოღვაწეობის პერიოდს X საუკუნის 40-იანი წლებიდან 60-70-იანი წლებით განსაზღვრავს (მარუაშვილი 2006: 37).

ზვიად II მარუშინმა პოლიტიკურ აღზევებას მიაღწია ბაგრატ III (975-1014) და მისი მემკვიდრის გიორგი I-ის პერიოდში, თუმცა საქართველო-ბიზანტიის ომის შემდგომ პერიოდში მეფე გიორგი მას შეიპყრობს და ემცრობა. ისტორიკოსის აზრით, ზვიადის შვილი ვარდა ანუ ვარდანი უღებს საფუძველს ვარდანისძეთა ფეოდალურ სახლს, რომელიც მკვლევრის თვალსაზრისით, დასტურდება XI-XV საუკუნეების მანძილზე. ამ საგვარეულოში მარუშინთა ფეოდალური სახლის წარმომადგენელთა ტერმინი ტრანსფორმირებული სახით დამკვიდრდა და აღნიშნავდა პირის სახელს – „მარუშინი“ (მარუაშვილი 2006:131).

მეცნიერს კარგად აქვს შეფასებული იოანე მარუშის-ძის პიროვნება და მისი დიპლომატიური მოღვაწეობა ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში: „შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიამ ვერ შემოგვინახა მრავალი გამორჩეული მამულიშვილის სახელი. ივანე მარუშის-ძე ქართლის ცხოვრების ანონიმ ისტორიკოსს, „მატიანე ქართლისაჲ“-ს ავტორს ორიოდე სიტყვით ჰყავს მოხსენიებული. მიუხედავად ამისა, ქართული სახელმწიფოებრიობის ისტორიული განვითარების გზა თვალნათლივ ადასტურებს იმ უდიდეს დამსახურებას, რომელიც მას როგორც პოლიტიკურ დიპლომატიურ მოღვაწეს მიუძღვის ერისა და ქვეყნის წინაშე.

ისტორიკოსი წერს: „ქართლის ცხოვრების კვლევამ რამდენიმე შტრიხით კიდევ უფრო გაამდიდრა აქამდე არსებული წარმოდგენა ივანე მარუშის-ძის დიპლომატიური მოღვაწეობის შესახებ. მან არა მარტო ხელი შეუწყო ერთიანი ქართული სახელ-

მწიფოს შექმნას, არამედ ჯერ იდეის სახით წარმოადგინა ფეოდალური საქართველოს გამთლიანება, ხოლო შემდეგ კი მიზანმიმართული დიპლომატიური გათვლებით პროგრესულად მოაზროვნე საზოგადოების ინტერესების გაერთიანება შესძლო, რითაც მყარი საფუძველი შექმნა ქვეყნის ერთიანობისა და ბაგრატიონთა სამეფო სახლის მმართველობისთვის. ამ საშვილიშვილო საქმის განხორციელებისას იგი არა მარტო პოლიტიკურ მოღვაწედ, არამედ უწინარესად ეროვნული ერთიანობის თვალსაჩინო იდეოლოგიად წარმოუდგენია მკვლევარს, რომელიც ერთი მხრივ, უშუალოდ ავითარებს გიორგი მერჩულის ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ იდეებს, მეორე მხრივ კი, მას მომდევნო ეპოქის წინამორბედად მიიჩნევს (მარუაშვილი 2006: 104-105, 117).

„არაგვის ერისთავთა ქრონოლოგია (XVI-XVIII საუკუნეები)“ ამ სათაურითაა მ. ბახტაძის ნაშრომი, სადაც ქართულ წერილობით წყაროებზე დაყრდნობით წარმოდგენილი აქვს არაგვის ერისთავთა გენეალოგია. ქრონოლოგიური ჩარჩო მოიცავს XVI-XVIII საუკუნეებს (ბახტაძე 2005: 3-40).

2006 წელს გამოვიდა მ. ბახტაძის ნაშრომი „სურამელთა საგვარეულო სახლი“. მ. ბახტაძე წერს: „საგვარეულოს წარმოშობის შესახებ ბევრ ვერაფერს ვიტყვით, რადგან სათანადო მასალები არ გაგვაჩნია. მათი გვარი დაკავშირებული იყო დაბა სურამთან, აქედან გამომდინარე ვარაუდობს, რომ სურამი სურამელთა მამული იყო, ამავე დროს იგი მათ რეზიდენციასაც წარმოადგენდა (ბახტაძე 2006:3).

ნ.შოშიაშვილის აზრით, სურამელები X საუკუნეში მოღვაწე ქართლის დიდგვაროვან ფეოდალთა – ფავნელთა შთამომავლები იყვნენ (შოშიაშვილი 1980: 59). მისგან განსხვავებულ აზრს გამოთქვამს მ.ბახტაძე (ბახტაძე 2006:4). ბექა სურამელი წყარო-

ებში პირველად მოიხსენიება 1161 წლისთვის. იგი მეფე გიორგი III-ის ერთგული თანამებრძოლია. ბექას ვაჟი რატი სურამელი წყაროებში პირველად 1170 წელს ჩნდება. ის გიორგი III-ის მიერ შიომღვიმის მონასტრისადმი ბოძებულ სიგელშია მოხსენიებული. მ.ბახტაძის ვარაუდით, შიომღვიმის მონასტრისთვის სოფ. კობალის შეწირვის მომენტში საგვარეულოს მეთაური უკვე რატია (ბახტაძე 2006:4-5). შემდეგი პიროვნება სურამელთა საგვარეულო სახლიდან არის სულა, რომელსაც თ. ჟორდანია თავის დროზე მიიჩნევდა რატის ძედ (ჟორდანია 1892:260). თ. ჟორდიანას ამ თვალსაზრისს არ იზიარებს მ. ბახტაძე. მკვლევრის შეხედულებით, შეუძლებელია სულას რატის ძედ მიჩნევა, რადგან სულა რატის ძე სურამელი მკვლევარს ლაშა-გიორგის თანამედროვედ მიაჩნია (ე.ი ბახტაძეს) ამას მ.ბახტაძის აზრით, უნდა მოწმობდეს ლაშა-გიორგის სიგელი ქვათახევის მონასტრისადმი (ბახტაძე 2006: 6-7).

1177 წლით (დემნა უფლისწულის აჯანყების შემდეგ) განსაზღვრავს მ. ბახტაძე სურამელების ხელში ქართლის ერისთავის სახელის გადასვლას, როცა ლიპარიტ ორბელს ეს ერისთავობა ჩამოერთვა და ხდება სურამელთა საგვარეულო სახლის აღზევება (ბახტაძე 2006: 9). სურამელთა საგვარეულოს ნათესაური კავშირი ჰქონდათ თორელებთან და დადიანებთან (ბახტაძე 2006:22). სურამელთა საგვარეულო სახლის დამცრობა, მ.ბახტაძის ვარაუდით, უნდა მომხდარიყო მეფე გიორგი V-ის (1318-1346) ბრწყინვალეს მმართველობის ხანაში (ბახტაძე 2006:27-28).

„კახეთ-ჰერეთის ფეოდალური საგვარეულოების ისტორიიდან XII-XIII საუკუნეები“ ამ სათაურითაა ისტორიკოს მ.ბახტაძის კიდევ ერთი სამეცნიერო შრომა, სადაც ისტორიკოსის დაკვირვებით, ცნობები, XII-XIII საუკუნეში კახეთ-ჰერეთში

მოღვაწე ფეოდალური საგვარეულოების შესახებ, ძირითადად, მხოლოდ ქართულ წყაროებშია დაცული. თუმცა გამომდინარე იქიდან, რომ ესა თუ ის ფეოდალი მხოლოდ მაშინ არის ხოლმე დასახელებული, როდესაც რომელიმე ისტორიულ ამბავში მონაწილედ გამოდიოდა. მეცნიერის თვალსაზრისით, ამ ცნობებს შემთხვევითი ხასიათი აქვს და სრულად ვერ ჩაითვლება. XII-XIII საუკუნეებში, კახეთ-ჰერეთში მოღვაწე ზოგიერთი საგვარეულოს შესახებ შედარებით მეტი ინფორმაცია არსებობს, მაგალითად გრიგოლისძეები ან მახატლისძეები. ზოგიერთის შესახებ ნაკლები, მაგალითად, მაგანიძეები ანდა თორღვასძენი. არის შემთხვევები, როდესაც წყაროში რომელიმე ფეოდალია მოხსენიებული, მაგრამ ძნელი დასადგენია მისი რომელიმე საგვარეულოსადმი კუთვნილება (ბახტაძე 2008ა: 3).

ეგარსლან ბაკურციხელის შესახებ მკვლევარი წერს, რომ წყაროებში არანაირი პირდაპირი ცნობა ეგარსლანის წარმომავლობის შესახებ არ მოიპოვება. ჟამთააღმწერელთან ის XIII საუკუნის 40-იანი წლების ამბების თხრობისას ჩანს, როდესაც მონღოლებმა საქართველო დუმნებად დაჰყვეს, ეგარსლანი პირველი დუმნის მეთაურად დაინიშნა. ეგარსლანს მონღოლებთან კარგი დამოკიდებულება ჰქონდა, სწორედ, ამიტომ დანიშნეს ის დუმნისთავად. მ.ბახტაძის აზრით, ის მონღოლთა ნდობითაც სარგებლობდა და სწორედ ამან მისცა მას საშუალება უმეფობის დროს ფაქტობრივად მთელი ქვეყანა თუ არა, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს გამგებელი მაინც გამხდარიყო. მისმა ესოდენ გაძლიერებამ სხვა დიდებულთა უკმაყოფილება გამოიწვია (ბახტაძე 2008ა: 7,9,12).

ეგარსლანის სიძლიერეს საყაენოდან ჩამოსულმა ავაგ მხარგებელმა მოუღო ბოლო. მ. ბახტაძე ეგარსლან ბაკურციხელის

მოღვაწეობას 1243-1247 წლით განსაზღვრავს. უცნობია, ჰყავდა თუ არა მას შთამომავლობა და რა ბედი ეწია მას. მკვლევრის ვარაუდით, ამ საგვარეულომ 1247 წლითვის დაკარგა თავისი ძალაუფლება, გავლენა და დაემცრო (ბახტაძე 2008ა: 13-14).

კოლონკელიძეთა საგვარეულოს არსებობა XII საუკუნით შემოიფარგლება. მ.ბახტაძის თვალსაზრისით დაზუსტებით არც მათი წარმომავლობაა ცნობილი. კოლონკელიძეთა პირველი წარმომადგენელი ვარდანი გიორგი III-ის დროიდან მოიხსენიება. მას გარკვეული უთანხმოება ჰქონია მეფესთან, მიუხედავად ამისა, ჰერეთის ერისთავის სახელო შეუნარჩუნეს. ივანე ვარდანისძე დემნა უფლისწულის აჯანყების მონაწილეა, რომელიც ამ აჯანყების შემდეგ უნდა დაესაჯათ. ამ ივანეს ძმად და ვარდანის უფროს ძედ მიაჩნია მ. ბახტაძეს საღირი. ასევე მისი თვალსაზრისით, ორბელთა აჯანყების შემდეგ კოლონკელიძეების საგვარეულო სახლმა არსებობა სხვა გვარით გააგრძელა (ბახტაძე 2008ა:14-19).

გრიგოლისძეთა საგვარეულოს მოხსენიება წყაროებში პირველად ხდება 1117 წლისთვის, როდესაც დავით აღმაშენებელმა აიღო ქ.გიში. ქართულ ისტორიოგრაფიაში დავას არ იწვევს ის საკითხი, რომ XII-XII საუკუნეებში მოღვაწე გრიგოლ I, ასათი და გრიგოლ II – ასამ გრიგოლისძის შთამომავლები არიან (ბახტაძე 2008 ა:19).

გრიგოლისძეები პ. ინგოროყვას თვალსაზრისით, ჰერეთის ბაგრატიონთა საგვარეულო სახლს ეკუთვნოდნენ, რომლებიც VI საუკუნეში დამკვიდრებულან ჰერეთში, მათი წინაპარი ყოფილა ასათი (ინგოროყვა 1963: 112-116).

მ.ბახტაძე არ ეთანხმება პ. ინგოროყვას ამ მოსაზრებას. იგი აღნიშნავს: „დასაშვები იქნებოდა პ.ინგოროყვას ამ მოსა-

ზრების გაზიარება, რომ არა ერთი ძალიან მნიშვნელოვანი მომენტი. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, მის მიერ აღწერილ მოვლენათა თანამედროვე და აქედან გამომდინარე კარგად ინფორმირებული პირი, ასამს და შოთას გრიგოლისძეებად მოიხსენიებს და არა ბაგრატიონებად, თამარ მეფის ისტორიკოსიც ჰერეთის ერისთავებს გრიგოლისძეებს უწოდებს. ასევე გრიგოლისძეები არ უნდა იყვნენ VI საუკუნეში მოღვაწე ასამის შთამომავლები და უბრალოდ აქ ადგილი უნდა გვქონდეს სახელების დამთხვევასთან“. გრიგოლისძეთა ფუძემდებლად მეცნიერს ვინმე გრიგოლი მიაჩნია, რომლის მოღვაწეობის პერიოდი XI საუკუნეს არ უნდა გასცდენოდა. გრიგოლისძეებმა კონკრეტულად კი გრიგოლ ასათის ძემ, დემნა ბატონიშვილის ამბოხის ჩახშობის შემდეგ მეფისგან მიიღო ჰერეთის ერისთაობა და შემდგომში გრიგოლისძეები თამარ მეფის ერთგულები და მეფის მიერ განხორციელებულ ყველა სამხედრო საქმეში ღებულობენ მონაწილეობას (ბახტაძე 2008 ა :20-25).

2008 წელს გამოიცა მ.ბახტაძის კიდევ ერთი ნაშრომი: „დასავლეთ საქართველოს ფეოდალური საგვარეულოების ისტორიიდან XI-XIII საუკუნეები“. ავტორს ქართულ წყაროების ცნობების საფუძველზე წარმოდგენილი აქვს XI-XIII საუკუნეში დასავლეთ საქართველოში არსებული ზოგიერთი საგვარეულოს ისტორია რამდენიმე თაობის მანძილზე (კახაბერისძეები, ვარდანისძეები, დადიანები საღირისძეები ქუაბულისძეები ამანელისძეები) (ბახტაძე 2008 ბ).

ჯაყელთა საგვარეულო სახლის გენეალოგიური ხაზის დადგენა და ამ საგვარეულოს წარმომადგენელთა დამოკიდებულებაა მოცემული საქართველოს სამეფო კართან ბახტაძის

კიდევ ერთ ნაშრომში, რომლის სათაურია „ჯაყელთა საგვარეულოს ისტორია XI-XV საუკუნეებში“ (ბახტაძე 2008 გ).

გ.სოსიაშვილმა შეისწავლა „სამაჩაბლოს ისტორია“ – ნაშრომში სათანადო წყაროებზე დაყრდნობით ნაჩვენებია, რა როლი შეასრულა ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში მაჩაბელთა საფეოდალო სახლმა. ნაშრომის ქრონოლოგია მოიცავს XVI-XIX საუკუნეებს და მოცემულია: 1. სამაჩაბლოს ჩამოყალიბების ისტორია, 2. სოციალური ისტორია (თავადი, აზნაური, გლეხი), 3. სამაჩაბლოს ეკონომიკური მდგომარეობა (სოფლის მეურნეობა, ვაჭრობა, ხელოსნობა.), 4. სამაჩაბლოს მართვა-გამგეობა, 5. მაჩაბლების ურთიერთობა მეზობელ სათავადოებთან, 6. მაჩაბლების ურთიერთობა სამეფო კართან, 7. სამაჩაბლოს პოლიტიკური თავგადასავალი (სოსიაშვილი 2005).

გ.სოსიაშვილი ვახტანგ VI სამართლის წიგნის ანალიზის მიხედვით წერს, რომ „მაჩაბელთა“ ფეოდალური სახლის აღნაგობა საქართველოში არსებული სხვა სათავადოების სრულ ანალოგს წარმოადგენს: „ისეთივე იერარქიული სურათი არის მაჩაბელთა ფეოდალურ სახლშიც. „მაჩაბლის“ როგორც სათავადოს უფროსის გვერდით, სათავადოში გვხვდება მაჩაბლისძე, მაგ. XVIII საუკუნის ერთ-ერთ დოკუმენტში იხსენიება მაჩაბლისძე. თავად მაჩაბლებს მკვლევარი საშუალო ანუ მეორე ხარისხის კატეგორიას აკუთვნებს, ხოლო მაჩაბლის სათავადო სახლის წევრ თავადიშვილებს კი მესამე კატეგორიას. ასეთივე ვითარებას ხედავს იგი სომხით-საბარათიანოში და იზიარებს გ. ჯამბურას აზრს: „სახლის უფროსს ეწოდება თავადი, სახლის წევრებს კი თავადიშვილები – ამილახვრიანთ სახლის უფროსია ამილახვარი, წევრები კი ამილახვრისშვილები. ყაფლანიანთ სახლის უფროსი პირველი ხარისხის თავადი, ანუ „დიდებული

თავადია“ თავადიშვილები-ყავლანიანთ სახლისკაცები კი მეორე ხარისხისა. მეორე ხარისხის თავადები უნდა იყვნენ (ექვს „დიდებულ სახლის“ გარდა) აგრეთვე, სხვა დანარჩენი სათავა-დოების უფროსები, მაგალითად, სომხით-საბარათიანოში ასეთ თავადებად უნდა მივიჩნიოთ გოსტასაბიშვილების, გერმანოზიშვილების, აბაშიშვილების, ზურაბიშვილების და სხვათა სათავადო სახლების უფროსები. ხოლო ამათი სახლიკაცები კი გ.ჯამბურის მესამე ხარისხის თავადებად მიაჩნია“ (ჯამბურია 1955: 112).

სათავადოში თითოეული განშტოების აღმოცენება სათავადო სახლის ცალკეულ წევრებს უკავშირდება, წერს გ.სოსიაშვილი: „მაგალითად, ზაალიშვილების გვარის წარმომავლობა დაკავშირებული უნდა იყოს ზაალ მაჩაბელთან. ზაალ მაჩაბელი ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწე იყო ერეკლე II დროს“ (სოსიაშვილი 2005: 46-47).

მეცნიერის აზრით, ზაზაშვილების დანაყოფი უნდა უკავშირდებოდეს XVII საუკუნის მოღვაწე ზაზა მაჩაბელს, რომელსაც ცხინვალთან ახლოს ფიჩხის ქალაქში ჰქონდა მამული. რევაზიშვილების დანაყოფის ფუძემდებელი უნდა იყოს XVIII საუკუნის მოღვაწე რევაზ მაჩაბელი. ზემოთ აღნიშნული გვარების თუ გვარიდან წარმოქმნილი დანაყოფების გარდა, მაჩაბელთა ფეოდალურ გვარს უკავშირდება სეხნიაშვილების დანაყოფი, გ.სოსიაშვილი გამოთქვამს აზრს, რომ: „მაჩაბელთა საგვარეულოში აღმოცენებული დანაყოფები შესაძლებელია სამაჩაბლოში საუფლისწულოების არსებობაზე მიგვანიშნებდეს, ზემოთ აღნიშნული მაჩაბელთა გვარის დანაყოფთა წარმომადგენლები, მისივე აზრით, თავადიშვილების სტატუსით სარგებლობდნენ და სათავადო სახლის საერთო ქონების ნაწილს „საუფლისწულოსაც განაგებდნენ (სოსიაშვილი 2005: 48-49).

2008 წელს გამოიცა გ. სოსიაშვილის წიგნი „საქართველოს წარჩინებულთა გვარის ისტორიიდან“ (სოსიაშვილი 2008). წიგნში განხილულია ქართული ფეოდალური საგვარეულოების წარმომავლობის საკითხი. კერძოდ, მაჩაბლების, ფავნელიშვილების და არაგვის ერისთავების საგვარეულო სახლები. მკვლევარი წერს: „საინტერესოა, რომ აჩაბეთის ხევის მფლობელების მაჩაბლების მამულში XV საუკუნიდან მანამდე უცნობი თავხელიძეთა გვარი მკვიდრდება, რომელიც ამავე საუკუნის პირველ ნახევარში დიდ ტერიტორიებს ფლობს დიდი ლიახვის ხეობაში, დვალეთსა და ჟრელეში. იგი გვარის აღმნიშვნელ „მაჩაბელს“ ტოპონიმ აჩაბეთს უკავშირებს. მაჩაბლის წარმომავლობას ასე ხსნის: აჩაბეთი – აჩბ(ეთ)-ელი, აჩაბელი-(მ)-აჩაბელი, ისევე როგორც არგეთი – არგვე-(თ)-ელი-არაგველი-(მ)-არგელი, ანდა, მაწყვერელი-მარადელი-მროველი. გ.სოსიაშვილი გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ „XIV საუკუნის-80-იან წლებში თემურ-ლენგის შემოსევებამდე მაჩაბლები დიდი ლიახვის ხეობას ფლობდნენ“ (სოსიაშვილი 2008:11).

გ.სოსიაშვილის თვალსაზრისით, „მაჩაბლების ჩამოსახლების ვერსიაში უცხო გვარის თავხელიძეების მაჩაბლად დასმის ფაქტი აისახა“. მას მიაჩნია, რომ ვახუშტი შეიძლება არ ფლობდა ინფორმაციას, რომ თავხელიძეებმა მაჩაბლები ჩაანაცვლეს, როგორც ჩანს, ვახუშტი მაჩაბელთა გვარს ახალ საგვარეულოდ მიიჩნევდა. მკვლევარი ფიქრობს, რომ „საქმე გვაქვს არა აღნიშნული პიროვნებისგან, თავხელიძეთა გვარისგან ახალი გვარის განშტოების ჩამოყალიბებასთან, არამედ სამეფო ხელისუფლებისაგან მაჩაბელთა ფეოდალური სახლის ადგილაზე ხელა თავხელიძის „მაჩაბლად დასმასთან“. გ.სოსიაშვილს საყურადღებოდ მიაჩნია ის ფაქტი, რომ საკუთარი სახელი ხელა მაჩაბელთა

საგვარეულოში შედარებით გვიან პერიოდშიც გვხვდება. კერძოდ, XVII საუკუნის 80-იანი წლების ერთ-ერთ საბუთზე დაყრდნობით გ.სოსიაშვილი ამბობს: „XVII ს-80-იანი წლებში შედგენილ ერთ საბუთში აღნიშნულია, რომ გიორგი XI-მ ბაადურ მაჩაბლისა და მისი შვილებს ბაინდურს, ხელას, ბორტის, ფარემურაზს და სეხნიას უბოძა საბაწმინდაში სადაყუდებლო ყმა-მამულით“. თავხელიძეთა მაჩაბლად დასმას გ.სოსიაშვილი 1401-1432 წლებით განსაზღვრავს და თირის სამრეკლოს წარწერაში მოხსენიებულ „მაჩაბელს“ იგი საკუთარ სახელად მიიჩნევს და არ ეთანხმება მოსაზრებას იმის თაობაზე, რომ მაჩაბელი გვარის აღმნიშვნელია და არა სახელის (სოსიაშვილი 2008: 18-20).

ფავნელიშვილთა საგვარეულო სახლის განხილვისას გ.სოსიაშვილი წერს: „ფავნელიშვილთა ფეოდალური საგვარეულო არ უნდა იყოს ფავნელთა ფეოდალური სახლის პირდაპირი მემკვიდრე. ნიქოზის ტაძრის სიგელში, რომელიც ს.კაკაბაძემ გამოაქვეყნა, ყურადღებას იპყრობს გვარის შემდეგნაირი ფორმა თმოგველი-უჯარმელ-ფავლენიშვილი.

ფავნელიშვილები, რომ ფავნელთა პირდაპირი მემკვიდრენი ყოფილიყვნენ, თმოგველ-უჯარმელთა საგვარეულოსთან მათ არანაირი კავშირი არ ექნებოდათ. თმოგველთა გამოსახლება ჯავახეთიდან XIV საუკუნეში მოხდა, ფავნელები კი IX საუკუნიდან იხსენიებიან. გ.სოსიაშვილის აზრით: „გერგეთის სულთა მატეიანეში თაყაიდიანის გვარი თმოგველ-უჯარმელი, შემოკლებული ფორმით უჯარმელად არის მოხსენიებული. მასვე მიაჩნია, რომ ნიქოზის ტაძრის მამულები თმოგველ-უჯარმელ-ფავნელიშვილების ფეოდალური სახლის წევრებს ქონდათ დასაკუთრებული“ (სოსიაშვილი 2008: 36-3).

გ.სოსიაშვილი წერს: „ფავნელთა საგვარეულოს. ადგილზე თმოგველ-უჯარმელთა დასახლება და აღნიშნული გვარის შეთავსება არ იყო იშვიათი მოვლენა. როგორც მაჩაბელთა საგვარეულოზე საუბრისას მივუთითებდით, ფეოდალურ საქართველოში ხდებოდა ისეთი შემთხვევები, როცა გადაშენებული ფეოდალური საგვარეულოს ადგილზე სხვა ახალი გვარი მკვიდრდებოდა. თმოგველ-უჯარმელებმა სამეფო ხელისუფლების ნებით ფავნელთა მამულები დაიკავეს და მათი გვარიც მიიღეს. აღნიშნულ გვარში ფავნელი საკუთარი სახელის აღმნიშვნელი იყო.

გ.სოსიაშვილს გვარი ფავნელიშვილი მხარგმელთა საგვარეულოდნ წარმომდგარად მიაჩნია, რომლის ერთმა შტომ თმოგველებმა XIV საუკუნეში შეცვლის შესაბამისად მიიღეს ჯერ გვარი უჯარმელი, ხოლო თმოგველ-უჯარმელისგან XV საუკუნის პირველ ნახევრამდე ფეოდალური სახლის დეგრადაციის გამო მოხდა მათი საგვარეულო მამულის დაკავება და თმოგველ-უჯარმელებს დაემატათ გვარის ახალი ფორმა ფავნელი. მოგვიანებით თმოგველ-უჯარმელ-ფავნელად იწოდებიან. შემოკლებით ხან ფავნელ-უჯარმელებად, ხოლო მოგვიანებით თმოგველ-ფავნელიშვილად, ან თმოგველ-უჯარმელ-ფავლენიშვილად. დროთა განმავლობაში აღნიშნულ გვარს ჩამოსცილდა თმოგველ-უჯარმელი და მივიღეთ ფავნელიშვილი, რომელიც ენობრივი ცვლილებების შედეგად ფავლენიშვილად იქცა (სოსიაშვილი 2008: 40).

საყაფლანიშვილოს ისტორიას XVIII საუკუნის II ნახევარში იკვლევს ა. თაბუაშვილი. მას დოკუმენტების გაანალიზების შედეგად მიაჩნია, რომ „XV საუკუნის შუა ხანებისთვის მთელი საორბელიშვილო „უშენი იყო“. გამორიცხულია, რომ XIX საუკუნის დასაწყისისთვის იქ 100 სოფელზე მეტი ყოფი-

ლიყო, „შენათ“ დოკუმენტებიდან ირკვევა, რომ საყაფლანიშვილოში საერთო მფლობელობა XVIII საუკუნის II ნახევარში აღარ არსებობდა და ყოფილი დიდი სათავადო იქცა პოლიტიკური უფლების არმქონე მამულად... საყაფლანიშვილოს ოფიციალური გაყოფის თარიღად მეცნიერს 1854 წელი მიაჩნია, ხოლო ყოფილი სათავადოს ტერიტორიის დანაწილებას XVIII საუკუნის შუა ხანებით განსაზღვრავს: „XVIII საუკუნის შუა ხანებში ის აღარ წარმოადგენდა ერთიან მონოლითურ ორგანიზმს. მას არ შერჩენია არც პოლიტიკური უფლებები და, ამდენად, XVIII საუკუნის II ნახევარში საყაფლანიშვილო აღარ არსებობდა, როგორც სათავადო თავისი კლასიკური გაგებით (თაბუაშვილი 2009: 302, 209).

აბაშიშვილთა ფეოდალური სახლის ისტორიას ეხება თ.გოგოლაძის სადოქტორო დისერტაცია – „აბაშიშვილთა ფეოდალური სახლის ისტორია XVI-XVII სს“. როგორც მკვლევარი აღნიშნავს, მანამდე აბაშიშვილთა საგვარეულო მონოგრაფიულად არ ყოფილა შესწავლილი. მისი აზრით, XVI-XVII საუკუნეთა განმავლობაში ამ საგვარეულოს ერთ-ერთ პრეროგატივას ქართლის სამეფო კარზე სუფრაჯის საპატიო სახელო წარმოადგენდა, თუმცა ამის პარალელურად ფეოდალური ოჯახის წარმომადგენლები იკავებენ ისეთ მაღალ თანამდებობებს, როგორიცაა: სომხით-საბარათიანოს სარდლობა, ბოქაულთუხუცესობა, თბილისის მოურავობა, მეკობრის მძებნელობა და სხვა. მკვლევარი ცდილობს ქართული და უცხოენოვანი ნარატიული წყაროების, ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლების ანალიზის საფუძველზე წარმოადგინოს აბაშიშვილთა ფეოდალური სახლის ისტორია. ისტორიკოსი არ იზიარებს აბაშიშვილთა ფეოდალური სახლის ბარათაშვილთა საგვარეულოდან გამოყოფისა და მის ცალკე

ფეოდალურ სახლად ჩამოყალიბების თარიღთან სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულ მოსაზრებებს. „ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში აბაშიშვილთა ფეოდალური სახლის ბარათაშვილთა საგვარეულოდან გამოყოფისა და მის ცალკე ფეოდალურ სახლად ჩამოყალიბებას მკვლევართა ერთი ნაწილი – XIV საუკუნით (თ. ჟორდანიას), მეორე ნაწილი – XV საუკუნით (ვახუშტი ბატონიშვილი), მესამე ნაწილი – XVII საუკუნის II ნახევრით (გ.ჯამბურია, დ.ბერძენიშვილი), ხოლო მეოთხე ნაწილი XVII საუკუნის I ნახევრით (ნ.ბახტაძე) განსაზღვრავდა (გოგოლაძე 2012:16-17).

თ.გოგოლაძე ამ თარიღს XVI საუკუნის I ნახევრით განსაზღვრავს: „ერთი მხრივ, ვეყრდნობით რა აბაშ და დავით ბარათაშვილის სახელზე XVI საუკუნის ნახევარში გაცემულ დოკუმენტებს, მეორე მხრივ, მხედველობაში ვიღებთ 1543 წლის აპრილის ლუარსაბ I-ის განჩინებას ბარათაშვილთა გაყრის საქმეზე, აბაშიშვილთა ფეოდალური სახლის ჩამოყალიბებას XIV,XV,XVII, საუკუნის I ნახევრის , XVII საუკუნის II ნახევრის ნაცვლად XVI საუკუნის I ნახევრით განვსაზღვრავთ“ (გოგოლაძე 2012 :23)

„ქვემო ქართლის მცირე სათავადოები“ – ამ სათაურითაა ა. ბოშიშვილის სადოქტორო დისერტაცია (ბოშიშვილი 2012), სადაც მკვლევარს განხილული აქვს მელიქიშვილთა, სოლოლაშვილთა, დოლენჯაშვილთა საგვარეულო სახლები. განიხილავს რა ისტორიკოსი ზემოთხეივანულ სათავადოებს, წერს: „ქვემო ქართლში წამყვან როლს დიდი ფეოდალური საგვარეულოს ბარათაშვილების წარმომადგენლები ასრულებდნენ. საგვარეულოს გავლენა იმდენად დიდი იყო, რომ წყაროები რეგიონს ხშირად საბარათიანოდ მოიხსენიებენ.

XV-XVII სს. ბარათაშვილების სათავადოს დაშლის და მათ შორის პირველობისათვის ბრძოლის პირობებში ჩამოყალიბდა და ბრძოლაში უპირატესობა ყაფლანიშვილებმა მოიპოვეს. დანარჩენი საგვარეულოები ბარათაშვილთა გვერდითი შტოები (გერმანოზიშვილები, ორბელიშვილები, გოსტაშვილები, იოთამისშვილები, აბაშიშვილები) და სხვა საგვარეულო სახლები (სოლოდაშვილები, დოლენჯიშვილები, გურჯი-რევაზიშვილები) მცირე სათავადოებად ჩამოყალიბდნენ. ცოტა განსხვავებულია სომხეთის მელიქების ისტორია.

სოლოდაშვილებს ისტორიკოსი მეორე ხარისხის თავადებად თვლის, ასევე მეორე ხარისხის ანუ მცირე თავადად მიაჩნია დოლენჯიშვილი: „დოლენჯიშვილებს მთელი ისტორიის მანძილზე მცირე მამულები და სამეფო კარზე უმნიშვნელო სახელოები ეკავათ(ბოშიშვილი 2012 : 3-4).

მკვლევარი, ისტორიული დოკუმენტების, სამეცნიერო ლიტერატურის საფუძველზე დაყრდნობით იძლევა აღნიშნული სამი სათავადოს \მელიქიშვილთა, სოლოდაშვილთა, დოლენჯიშვილთა\ საგვარეულოს სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორიის საერთო სურათს, ასევე შესწავლილი აქვს ამ სათავადოების ისტორიულ-გეოგრაფიული მდებარეობა. განხილული და გაანალიზებული აქვს სათავადოს ტერიტორიაზე არსებული ხუროთმოძღვრული და ეპიგრაფიკული ძეგლები.

კვლავ ვუბრუნდებით სათავადოს გაგებასთან დაკავშირებით გამოთქმულ ორ განსხვავებულ მოსაზრებას, რომელიც გამოთქვეს თავის დროზე პროფესორმა ნოდარ ასათიანმა და პროფესორმა გივი ჯამბურამ.

გ.ჯამბურია სამეცნიერო სტატიაში „სათავადოთა საკითხისათვის“ განიხილავს პროფ. ნ. ასათიანის სამეცნიერო სტა-

ტიას „საადგილმამულო ურთიერთობისა და სათავადოების არსებობის საკითხისათვის XVI-XVIII საუკუნეების კახეთის სამეფოში“. გ.ჯამბურიასთვის მიუღებელია ნ.ასათიანის ის მოსაზრება, რომ XV-XVII საუკუნეებში კახეთში არ წარმოშობილა სათავადოები და XVIII საუკუნემდე მაინც არ აღმოცენებულა იქ სათავადოები.

გ.ჯამბურია წერს, რომ „ნ. ასათიანი აქ დასახელებულ ნაშრომში ლიტერატურაზე დაყრდნობით იძლევა ქართლის სათავადოს ზოგად დახასიათებას და იმ ნიშნებს, რომლებიც მისი აზრით სათავადოს დამახასიათებელი და განმსაზღვრელია: 1. მიწა-მამულის საერთო-საგვარეულო მემკვიდრეობითი მფლობელობა. 2. ტერიტორიის ერთობა. 3. ციხე-დარბაზები და ეკლესია-მონასტრები. 4. სათავადო სამხედრო ერთეულია. 5. სათავადო სამეურნეო ერთეულია. ჩვენის მხრივ გვინდა ვთქვათ ზემოთ ჩამოთვლილი ხუთი პუნქტის თაობაზე, ეს კლასიფიკაცია ჩამოაყალიბა დ. გვრიტიშვილმა თავის ნაშრომში „საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან – (ქართლის სათავადოები)“ (გვრიტიშვილი 1955) და არა ნ.ასათიანმა. ამ შემთხვევაში გ.ჯამბურიას ეს მითითება მცდარია, აქვე მინდა ავღნიშნო, რომ აკად. ნ. ბერძენიშვილის კონცეფციას სათავადოს განსაზღვრებასთან დაკავშირებით იზიარებენ დ. გვრიტიშვილი და ნ. ასათიანი.

„XV საუკუნის მეორე ნახევარსა და განსაკუთრებით XVI საუკუნეში სხვა ქართული სამეფო-სამთავროებისაგან განსხვავებით კახეთის სამეფო შედარებით ხელსაყრელ საგარეო-პოლიტიკურ ვითარებაში მოექცა, მას თითქმის მთელი საუკუნენახევრის განმავლობაში მტრის სერიოზული შემოსევა არ განუცდია, მართალია, XVI საუკუნის ბოლოს ხშირდება შამხლის

ქვეშევრდომ მთიელთა წვრილ-წვრილი შემოსევები, მაგრამ მათ ჯერ კიდევ არ შეეძლოთ ქვეყნის ეკონომიკის შინაგან განვითარებაზე მნიშვნელოვანი კვალი დაემჩნიათ. ქვეყანა შინაგან ძალებზე დაყრდნობით მშვიდობიანად ვითარდებოდა. ამ მხრივ კახეთის სამეფო თითქოს საექსპერიმენტო მაგალითია იმისთვის, თუ როგორ განვითარდებოდა ქართული ფეოდალური საზოგადოება, სხვადასხვა დამაბრკოლებელი მიზეზები რომ არ გადაღობებოდა წინ.

სათავადობის წარმოქმნის პერიოდში ქართლსა და დასავლეთ საქართველოში ეკონომიკური გაპარტახებისა და დაკნინების შედეგად უკიდურესად ნატურალური მეურნეობა ბატონობდა... ნატურალური მეურნეობის საყოველთაო ბატონობის პირობებში კი ქალაქების უმრავლესობა სავსებით გამქრალი იყო ან გაქრობის გზას ადგა.

სამეფო ხელისუფლება თავს ვერ ართმევდა საგარეო და საშინაო სიძნელეებს და იძულებული ხდებოდა ფეოდალების ნებას დამორჩილებოდა, კახეთში კი ამავე პერიოდში და განსაკუთრებით XVI საუკუნეში აყვავებას განიცდის საგარეო და საშინაო ვაჭრობა, ხელოსნობა. წარმოიქმნებიან და ვითარდებიან ახალი ქალაქები, მოსახლეობა მატულობს.

შემოაღნიშნული სოციალური და ეკონომიური საფუძველი, რამაც ქართლსა და დასავლეთ საქართველოში სათავადოების წარმოქმნა განაპირობა, კახეთის სინამდვილეში, რა თქმა უნდა, არ არსებობდა. მართალია, XVII საუკუნის დასაწყისში პოლიტიკური ამბები ისე განვითარდა, რომ რამდენჯერმე სრული მოსპობის გზაზეც კი იდგა, მაგრამ XVII საუკუნის ბოლომდე კახეთის ფეოდალურმა საზოგადოებამ ძირითადად შეინარჩუნა თავისი ძველი სახე. ამაში დიდი როლი

ითამაშა XVI საუკუნის შინაპოლიტიკურმა მდგომარეობამ და სახელმწიფო წყობილების სფეროში მომხდარმა ცვლილებებმა, რასაც აქ ადგილი ჰქონდა XV საუკუნის ბოლოსათვის.

ცნობილია, რომ მაშინ როდესაც ქართლსა და დასავლეთ საქართველოში საერისთაოების უმეტესობა სათავადოებად გადაიზარდნენ, ანდა ეს პროცესი ინეტენსიურად მიმდინარეობდა, კახეთის მეფეებმა გააუქმეს საერისთაოები და მათ მაგიერ უფრო წვრილი ერთეულები, სამოურავოები შექმნეს. მსხვილი ფეოდალების პოლიტიკური ძლიერების შესუსტების მიზნით სადროშოების სარდლობა ეპისკოპოსებს გადაეცათ. ჩატარდა მთელი რიგი ღონისძიებანი მეფის ხელისუფლების გასაძლიერებლად, რის შედეგადაც მეფის ცენტრალური ხელისუფლება უფრო ძლიერი იყო კახეთში, ვიდრე საქართველოს სხვა ნაწილებში. XVI-XVII საუკუნეებისათვის სამეფო-სახასო მამულების რაოდენობა კახეთში საკმაოდ დიდია, კახეთს უშუალოდ თითქმის ექვემდებარება კახეთის მთიანეთი (თუშ-ფშავ-ხევსურეთი), სამეფო სახასოს წარმოადგენს ქიზიყი და გაღმა მხრის კახეთის დიდი ნაწილი (შემდეგდროინდელი საინგილო და სხვა). მეფის კუთვნილი ყმა-მამული გაფანტულია აგრეთვე კახეთის თითქმის ყველა ნაწილში (ასათიანი 1959: 34-35).

მამული „მიწის ფეოდალური ფლობის ძირითადი ფორმაა XVI-XVII საუკუნეების კახეთის სამეფოში. მამული ეწოდება მეფის (ბატონის) მიერ სამემკვიდრეოდ გადაცემულ-დამტკიცებულ ფლობის ობიექტს, სამამულო საკუთრების სუბიექტები მხოლოდ ფეოდალური კლასის წარმომადგენლები არიან.

მეფის უზენაესი უფლება ფეოდალთა „მამულზე“ შეზღუდულია, თუმცა იგი მაინც განაგრძობს არსებობას, როგორც მიწის ფეოდალ-მესაკუთრეთა იერარქიის აუცილებელი ელემენ-

ტი. ეს უფლება ვლინდება მთელი რიგი ფაქტებით. ჯერ ერთი, ფეოდალი ხშირად იძულებულია მამულის მტკიცედ ჭერისათვის მეფისაგან სათანადო „დამტკიცება“ მიიღოს; მეფეს უფლება აქვს უჯერო სამსახურისათვის მას მამული ჩამოართვას, როდესაც მამულს უშუალო მემკვიდრე არ ჰყავს, მის მემკვიდრედ მეფე გამოდის. მამულის საიმედო ჭერისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მიწის მფლობელობის ახალ დამტკიცებას, ამიტომ ფეოდალები, ბუნებრივია, ცდილობდნენ მამულის მემკვიდრეობით მიღებას ან ახალი მეფის ტახტზე ასვლის დროს მიეღოთ ასეთი მამულის საიმედოვნო წიგნი, ეს, რა თქმა უნდა, აძლიერებდა მეფის, როგორც რეალურ, ისე მორალურ უფლებას თავის ყმა-ფეოდალის მამულზე.

მამულის დამტკიცების სიგელები, რომლებიც კახეთის სამეფოს შეეხება, XVIII საუკუნის ადრე ხანისაა, ძალზე ცოტა გვაქვს შემონახული. როგორც ჩანს, მამულის დამტკიცება ყოველთვის სავალდებულო არ იყო მემკვიდრეობის მიღებისას, ახალი პატრონის გამეფების დროს, თუ კი განსაკუთრებული პირობები არ შეიქმნებოდაო, “წერს მეცნიერი. XVII ს-ის მეორე ნახევარში, როგორც ცნობილია, კახეთის სათავეში იდგნენ „არაკანონიერი“ პატრონები, ე.ი. ისინი, რომლებიც კახეთის ბაგრატიონთა შტოს არ ეკუთვნოდნენ (როსტომი, არჩილი) ამ პერიოდს თანამედროვენი „ჟამთააშლილობას“, „უბატონობის“ ხანას უწოდებდნენ და ამ დროის სამამულო ცვლილებებს უკანონოდ თვლიდნენ.

XVII საუკუნის ბოლოსა და XVIII საუკუნის დასაწყისში, როდესაც კახეთის სათავეში უკვე „კანონიერი“ ჯერ ერეკლე I (ნაზარალი-ხანი 1703-1709), ხოლო შემდეგ დავით III (იმამყული-ხანი 1703-1709 ჯანიშინი, 1709-1722 კახეთის მეფე) დადგებიან, ფეოდალები მამულებზე თავიანთი უფლებების დასასა-

ბუთებლად მხოლოდ კახეთის კანონიერ პატრონებს თეიმურაზ I და მის წინაპართა განწესებას იდასტურებენ (ასათიანი 1957: 37-38).

გ.ჯამბურას აზრით: საერთო საგვარეულო-მემკვიდრეობით მფლობელობაში იგულისხმება, რომ ფეოდალური სახლის წევრები ერთად, კოლექტიურად ფლობდნენ მიწას. სახლში არის საკუთრების შემდეგი ფორმები: საერთო, საუფლისწულო და სათავისთავო. საერთო მფლობელობა დამახასიათებელია არა მარტო თავადის სახლისათვის, არამედ აზნაურისათვისაც, აზნაურის სახლშიც მისი წევრებიც კოლექტიური მფლობელები არიან, რომელიც ამ სახლის თუ ოჯახს მემკვიდრეობით აქვს ბოძებული თავისი პატრონისაგან. გარდა ამისა, აზნაურის სახლის თუ ოჯახის თითოეულ წევრს შეიძლება ჰქონდეს თავისი ნასყიდი ქონება, რომელიც ოჯახის საკუთრებაში არ შედის „მეცნიერს მიაჩნია, რომ: „საერთო საგვარეულო მემკვიდრეობითი მფლობელობა ახასიათებს არა მარტო გვიანი საუკუნეების თავადსა და აზნაურს, არამედ ერთიანობის ხანის დიდებულსაც.“

მეცნიერი იქვე აგრძელებს: „ცნობილია, რომ დიდებულის სამფლობელოს სწორედ ასეთი „მამული“ ანუ საგვარეულო-სამემკვიდრეო საკუთრებას წარმოადგენდა. განსხვავება თავადსა და დიდებულის სახლს „საერთო მამულს შორის საკუთრების ხარისხშია (თავადს მამულის თავისუფლად გასხვისების უფლება აქვს, დიდებულს კი პატრონის ნებართვა სჭირდება) და არა იმაში, რომ თითქოს დიდებულის სამფლობელო ინდივიდუალური საკუთრებაა, თავადისა კი – საერთო საგვარეულო. დიდებულის სახლის წევრებსაც ჰქონდათ, რა თქმა უნდა, „ნასყიდი“, რომელიც ფეოდალის სათავისთაო იყო“.

ყურდნობა რა ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნში

მოცემულ დოკუმენტს, გ.ჯამბურია ამბობს: „დიდებულის სამფლობელო მთელი სახლის საერთო საკუთრება ყოფილა და გაყრის შემთხვევაში უნდა გაეყოთ, გაყრამდე კი ერთად სარგებლობდნენ. საერთოს გარდა დიდებულის სახლის წევრებს „მონაგებიც“ ჰქონდათ, რომელიც გაყრაში არ შედიოდა პირადი ანუ „სათავისთავო“ (გვიანი ტერმინი) ქონება ყოფილა. მაშასადამე, მიწის საერთო მფლობელობა ფეოდალური სახლის საერთო მფლობელობა მთელი ფეოდალური სახლისთვისაა დამახასიათებელი (ჯამბურია 2007: 123-124).

აკად. ნ. ბერძენიშვილისეული სათავადოს განსაზღვრის საფუძველზე პროფ. ნ. ასათიანი წერს: „საფუძველი, რომელსაც ემყარება ქართლის სათავადო, მამულის საერთო-საგვარეულო მფლობელობაა. ასეთი მდგომარეობა შეიძლებოდა წარმოქმნილიყო ფეოდალური სახლის გაუყრელობის შენარჩუნებით ან „გაყრის“ შემდეგ კვლავ ძველი ერთობის აღდგენის მიზნით („შეყრილობა“) (ასათიანი 1959: 47).

„სათავადოს“ გაგება განსხვავებულად ესმის გ.ჯამბურიას: „სათავადო, უპირველეს ყოვლისა, არის თავადის მამული, სულ ერთია ის იქნება გაყოფილი თუ გაუყოფელი, დიდი თუ მცირე. მისი განმსაზღვრელი სპეციფიკური ნიშანია მიწის საკუთრების ფორმა, მიწის საკუთრების ხასიათი, რომელსაც შეიძლება ეწოდოს მიწის საკუთრების „თავადური ფორმა. “სწორედ მიწის საკუთრების ხასიათით განსხვავდება თავადი და სათავადო მათი სამფლობელოებისგან“ (ჯამბურია 2007: 127). იმოწმებს რა ვახტანგ VI სამართლის წიგნს, ნ. ასათიანი წერს: „ვახტანგის სამართლის წიგნში პირდაპირაა აღნიშნული დიდებული თავადი. ეს არის: „ერთი თავი თვითონ არაგვის ერისთავი გაუყრელი, გაუყრელი ერთი თავი თვითონ ქსნის ერისთავი, გაუყრელი ერთი თავი

თვითონ ამილახორი, გაუყრელი ერთი თავი თვითონ ორბელი-
შვილი, როცა გაუყრელი ყოფილა ციციშვილი. თავადის მიერ
სოციალური და პოლიტიკური სიძლიერის შენარჩუნებისთვის
გაუყრელობა აუცილებელი ატრიბუტია, ასეთ ფეოდალს გაყრით
და მამულების მოკლებით სისხლიც მოაკლდება. სათავადოების
წარმოქმნა განვითარებისთვის, ასევე დიდი მნიშვნელობა აქვს
სხვა წვრილი საფეოდალოების შემოერთებას (ასათიანი 1957: 47).

პლ.იოსელიანის ნაშრომის. „Род князей Чолокаевых и
мученик Бидзине Чолокаев“ (ТФ.1866) განხილვისას ნ.ასათიანი
გამოთქვამს თვალსაზრისს: „პლ.იოსელიანმა სპეციალურად
შეისწავლა და გამოსცა ჩოლოყაშვილთა გვარის ისტორია, მაგრამ
შრომის ნაკლია პირველ რიგში ის, რომ იგ ემყარება შედარებით
მცირე მასალას, იქ წამოყენებული მოსაზრებები არ არის სათანა-
დოდ დასაბუთებული და ზოგიერთი დასკვნა აშკარად წინას-
წარდასახულ „ტენდენციურ ხასიათს ატარებს. ეს გასაგებიცაა:
წიგნი დაწერილი იყო ნიკოლოზ თადეოზის მე ჩოლოყაშვილის
დაკვეთით და მისივე ხარჯით იქნა გამოცემული. ამან, უსათუოდ
დაღი დაასვა გამოკვლევის შინაარსს და ძირითადად მოემსახურა
ჩოლოყაშვილთა გვარის განდიდებას და მის ისტორიული დამსა-
ხურების აღწერას. ჩოლოყაშვილთა გვარის დაწინაურება XV
საუკუნის ბოლოს გიორგი მეფის პოლიტიკასთან არის დაკავ-
შირებული. ისტორიული პირობები ჩოლოყაშვილთა გვარის
დასაწინაურებლად საკმაოდ ხელსაყრელი ჩანს, სწორედ, XV
საუკუნის ბოლოსათვის. გიორგი VIII-მ (ერთიანი საქართვე-
ლოს უკანასკნელი მეფე (1446-1466) კახეთის პირველი მეფე
(1466-1476)) გააუქმა კახეთში საერისთაოები და მათ მაგივრად
თავისი დასაყრდენი სამოურავოები შექმნა. გიორგი მეფემ ამ
ღონისძიებით თავისი ძალაუფლება განიმტკიცა.

გიორგი VIII-ის ამ რეფორმას, რა თქმა უნდა, მხარს არ დაუჭერდნენ ძველი დიდგვაროვანი დიდებულები, ყოფილი ერისთავები თუ სხვა დიდი მოხელეები. მეფე ბუნებრივია, მათ საპირისპიროდ ახალ პირებს, სათანადო სამამულო წყალობას უბოძებდა. ირუბაქიძეების მამული რომ ბეითალმანი შექმნილიყო, ამაში მოულოდნელი არაფერია ძველი დიდებული საგვარეულოს ადგილას მეფე თავის უფრო ერთგულ გვარს დააწინაურებდა. ასეთ ვითარებაში ჩოლოყაშვილები ხელთ იგდებდნენ ირუბაქიძეების მამულებს (მთიდან ამ დროსვე ჩამოსული და დაწინაურებული ჩანს ზოგიერთი სხვა ფეოდალური გვარიც) (ასათიანი 1959:48-49).

განიხილავს რა პლ.იოსელიანის ნაშრომს, ნ.ასათიანი გვთავაზობს შემდეგ მოსაზრებას: „ჩოლოყაშვილთა სამამულო მფლობელობის შესახებ პლ.იოსელიანი აღნიშნავს, რომ ამ ფეოდალური გვარის ძირითად სამკვიდრო სამფლობლოს გარდა, როგორიც იყო ლალისყული, ქორეთი, სატრედო, მარილისი, მდ. სტორის ხეობა, მათ მიუღიათ მეფისგან მამულები ალაზნის მარჯვენა სანაპიროზე; მატაანში, ახმეტაში, ბუშიტში, ილტვანში, მარტყოფ-საცხენესთან, უჯარმასა და სამგორში. ამას გარდა ივრის ნაპირზე – ყარაბულახი, პალდო, სართიჭალა, ქოდალა, თიანეთი, ჩაბანო. პლ. იოსელიანს ასეთი სურათი უნდა წარმოედგინა უფრო გვიანდელი მდგომარეობის გათვალისწინებით, რადგან გვექვება, რომ მას ხელთ ჰქონდა რაიმე საბუთი, რომელიც ჩოლოყაშვილთა უძველეს სამამულო მდგომარეობას ასახავდა“, – ამბობს მეცნიერი და იქვე დასძენს: „დღეისთვის არც ჩვენ მოგვეპოვება ხელშესახები ცნობები ჩოლოყაშვილთა მფლობელობის შესახებ XVს. ბოლოსათვის, როდესაც ისინი დაწინაურდნენ კახეთის სამეფოს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. შეგვიძლია

ვივარაუდოთ, მხოლოდ რომ რადგან მათ ამ დროისათვის ხელთ ეპყრათ უმაღლესი თანამდებობა – სახლთუხუცესის ხელი და ამავე დროს უმსხვილეს ფეოდალთა – ირუბაქიძეთა მემკვიდრენი იყვნენ, მათი ფეოდალური მფლობელობა ამ პერიოდში საკმაოდ მნიშვნელოვანი უნდა ყოფილიყო“.

საინტერესოა, როგორ განვითარდა აქ სამამულო მფლობელობა-ურთიერთობა სახლის წევრებს შორის. 1492 წლისთვის კახეთში მოღვაწეობს ზაალ ჩოლოყაშვილი. XVI საუკუნის დასაწყისში კახეთის მეფის სახლთუხუცესია ბენა ჩოლოყაშვილი, ხოლო 1568 წლისთვის ცნობილი არიან ჩოლოყაშვილთა სხვა სახლის წევრები: ესენი არიან ადრემანი, რომაქი, გომფარი და ჯიმშერი. ამ დროისათვის ჩოლოყაშვილებს გამოეყვნენ და ცალკე საფეოდალო შეუქმნიათ მაცაშვილებს.

ჩოლოყაშვილთა სახლის განვითარებისთვის თვალის გადევნება ნათელს ხდის, რომ „გაუყრელობა“ ძირითადი პირობაა სათავადო მიწისმფლობელობის და, საერთოდ, სათავადოს ორგანიზაციისათვის – აქ არ გვაქვს დაცული,“ – წერს ნ. ასათიანი. ჩოლოყაშვილთა ერთიანი მფლობელობა და ერთიანი სახლი იშლება მემკვიდრეობის გადაცემის დროს, სამამულო მფლობელობის ერთიანობა შენარჩუნებულია მხოლოდ ერთი-ორი თაობის მანძილზე, შემდეგ კი გაყოფა აუცილებლად ხდება. იმის გარდა, რომ ჩოლოყაშვილთა გვარს XVI საუკუნის პირველ ნახევარში გამოეყო მაცაშვილთა საგვარეულო (მაცაშვილები თავის მხრივ იშლებიან მთელ რიგ დამოუკიდებელ სახლებად) XVII საუკუნის პირველი ნახევრისთვის იგი უკვე სამ (შეიძლება უფრო მეტადაც) შტოდ არის დაყოფილი, რომელთაგანაც თითოეული დამოუკიდებელ საფეოდალოს წარმოადგენს. როსტომ მეფე 1648 წელს შემდეგი შინაარსის წყალობის წიგნს აძლევს

შანშე ჩოლოყაშვილს (ჭიაურის მოურავს) და მის შვილებს პაპუას, როშაქს და ადრემანს: მოკითხულ ვქმენით ჩეკურაში, რაც როშაქს სახლის უზუცესს რევაზს მამული ჰქონებოდა თქვენი სამკვიდრო და მამა-პაპათა წილათ ნარგები ყოფილიყო და ნამალადევად დაეჭირა. აწე დაგიმკვიდრეთ და გიბოძეთ ჩეკურაში რისაც მამულისა და სახელოს მქონებელი თქვენი განაყოფი რევაზ ყოფილიყოს“. ამ ორ შტოს გვერდით ჩანს სხვა დამოუკიდებელი სახლებიც, კერძოდ, სუფრაჯთა სახლი, რომელიც საკმაოდ ადრე უნდა ყოფილიყო გამოყოფილი საერთო გვარიდან. თეიმურაზ I (1606-1632) წყალობის წიგნს აძლევს სუფრაჯს ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილს იორამის ძეს და უბოძებს მამულს უჯარმაში. იგივე თეიმურაზი, როდესაც ჩოლოყაშვილს შანშეს და მის ძმას გიორგის აძლევს წყალობის წიგნს, მათ შორის ქაიხოსროს არ ასახელებს. ამავე ქაიხოსრო სუფრაჯის შვილი (ან სახლის წევრი) უნდა იყოს ცნობილი ბიძინა ჩოლოყაშვილი. XVII ს. ბოლოსათვის ჩოლოყაშვილთა გვარი ასევეა დანაწილებული და ერთმანეთისგან დამოუკიდებელ ფეოდალურ გვარებადაა დაყოფილი. მართალია, სხვადასხვა გარემოებათა გამო ზოგი შტო მთლიანად ამოწყდა და მათ მამულზე პრეტენზიებს მათივე განაყოფები აცხადებდნენ, მაგრამ ძველი საგვარეულო ერთიანი მფლობელობის აღდგენა მაინც ვერ ხერხდება (ასათიანი 1959: 50-52).

ტერიტორიის ერთობის და ყმა-მამულის გაფანტულობის გამო ნოდარ ასათიანი აქ სათავადოს არსებობას საეჭვოდ მიიჩნევს. ასევე, საეჭვოდ მიიჩნევს სათავადოს არსებობას ვაჩნაძიანთ საგვარეულო სახლში. გურჯაანის მნიშვნელოვანი ნაწილი ვაჩნაძეების სამფლობელო იყო და მაშინ ჯერ კიდევ ერთ სახლს ექვემდებარებოდა.

ვაჩნაძეების სახლის ასეთი უფლებრივი და ეკონომიური მდგომარეობა საკმაო უნდა ყოფილიყო იმისათვის, რომ სათანადო პირობების შექმნისას იგი გადაზრდილიყო ისეთ სამამულო ორგანიზაციად, რამაც ქართლში სათავადოები მოგვცა. წავიდა თუ არა ასეთი ხაზით ამ საფეოდალოს განვითარება? XVI საუკუნიდან ჩვენ არც ერთი საბუთი არ გვაქვს, რომელიც ვაჩნაძეების სახლის მდგომარეობაზე მიგვითითებდეს, მაგრამ XVII ს-ში ვაჩნაძეების სახლის მდგომარეობა გარკვევით შეგვიძლია დაახლოებით წარმოვიდგინოთ ამ საფეოდალოს განვითარების ხაზი XVI საუკუნეშიც. როგორც ჩანს, ვაჩნაძეების სამფლობელო მაინცდამაინც არ გაზრდილა და ვერც გაუყრელობა შეუნარჩუნებია. სახელოდ ვაჩნაძეების ერთ შტოს გავაზის მოურაობა მიუღია და ამასთან დაკავშირებით მცირე მამული შემატებიათ. გავაზშივე თავისთავად კი ვაჩნაძეები უკვე გაყრილი არიან და ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ რამდენიმე სახლად ცხოვრობენ. XVII ს-ის შუა წლებისთვის სამი საფეოდალოა სავაჩნაძოში და საგვარეულოს ერთიანობის დარღვევა დიდი ხნის მომხდარ ფაქტად ჩანს. ასეთივე ხაზით მიდიოდა სამამულო მფლობელობის განვითარება კახეთის სხვა (ანდრონიკაშვილების, ჯანდიერების და სხვ.) მსხვილ საფეოდალოებშიც (ასათიანი 1959: 53-54).

გ.ჯამბურას არც „ტერიტორიის ერთობა“ მიაჩნია სათავადოს დამახასიათებლად: „ჯერ ერთი ტერიტორიის ერთობა, რაც მამულების კომპაქტურ განლაგებას გულისხმობს ერთ კუთხეში, შედარებითი ცნებაა. არც ერთი სათავადო არ ყოფილა აბსოლუტურად კომპაქტური, წერს ის, „მეორეც, განა ერთიანობის ხანის დიდებულთა სამფლობელოებს არ ჰქონდათ ასეთი შედარებითი ტერიტორიული ერთობა?“ ასეთად მას

მიაჩნია ბაღვაშთა, თორელთა, თმოგველთა სამფლობელოები. არც სამხედრო ერთეული მიაჩნია მეცნიერს „სათავადოს“ განმსაზღვრელად: „ასევე შეიძლება ითქვას სამხედრო ერთეულის შესახებაც დიდებულის მსგავსად თავადიც ვალდებული იყო, თავისი ვასლებითა და ყმებით გამოსულიყო „ლაშქრობაში“, ხოლო სამეურნეო ერთეული მეცნიერს ესმის შემდეგნაირად: „აქ შეიძლება ითქვას, რომ ნატურალური მეურნეობის ბატონობის პირობებში ყველა საფეოდალო თვითკმარი სამეურნეო ერთეულია, ასეთია არა მარტო თავადის, არამედ, დიდებულის სამფლობელოც. ასევე უნდა ითქვას ციხე-დარბაზებისა და ეკლესია-მონასტრების შესახებაც. ეს ატრიბუტი მხოლოდ თავადის სამფლობელოსთვის არაა დამახასიათებელი, არამედ დიდებულის სამფლობელოსთვისაც (ჯამბურია 2007: 125).

კახეთში გატარებულ რეფორმებსაც გადაჭარბებულად მიიჩნევს გ.ჯამბურია. აღნიშნავს, რომ მთელი კახეთი ძველი სამთავროების მაგიერ თითქოს სამოურავოებად დაიყო. სწორედ ამ გარემოებას უდებენ უმთავრესად საფუძვლად (სხვა გარემოებებთან ერთად) იმ მოსაზრებას, რომ კახეთში სათავადოები არ წარმოშობილა. მეცნიერი თვლის, რომ „სამოურავოებად დაიყო არა მთელი კახეთი, არამედ მეფის სახასო მამული: კახეთი XVI საუკუნის დასაწყისისთვის დანაწილებული აღმოჩნდა მეფის, ეკლესიის, თავადების მამულებად ისე, როგორც ეს მოხდა ქართლში და დასავლეთ საქართველოში“ (ჯამბურია 2007: 138-140).

ნ.ასათიანი თავის დროზე მიუთითებდა: „კახეთის სამეფოში სათავადო ორგანიზაციისთვის, ე.ი. სათავადოსათვის დამახასიათებელი მიწის ფლობის წარმოქმნა-ჩამოყალიბებისათვის არ არსებობდა არც სოციალური, არც ეკონომიკური და

არც სხვა რამ საფუძველი. სამეფო ხელისუფლება აქ საკმაოდ ძლიერი იყო და კარგად ასრულებდა როგორც თავის სოციალურ ფუნქციებს (ყმა-გლეხების მორჩილებაში ყოლა), ისე საპოლიციო (წესრიგის დაცვა) ფუნქციებსაც. კახეთის სამეფო კარის მტკიცე პოლიტიკა, ეკონომიურ, სოციალურ და სხვა პოლიტიკურ მიზნებთან ერთად, ერთ-ერთი პირობათაგანი იყო სათავადოების წარმოუქმნელობისა კახეთის სამეფოში.

როცა XVII საუკუნის მეორე ნახევრისთვის კახეთში ჩნდება სათავადოების წარმოქმნის სიმპტომები (ქვეყანა ამ დროს, კარგად ცნობილი მიზეზების გამო ეკონომიურად დაქვეითებული და დაკნინებულია, სამეფო ხელისუფლებაც შესუსტებულია და ძალიან დაშორებულია თავის ძველ ძლიერებას). კახეთის უკანასკნელი მეფეები სასტიკ ბრძოლას უცხადებენ ფეოდალთა „შეყრის“ სხვა ფეოდალების ხარჯზე გაძლიერების თუ სხვა ტენდენციებს, რაც საკმარისი აღმოჩნდა იმისთვის, რომ XVIII საუკუნემდე არ აღმოცენებულიყო აქ სათავადოთა სისტემა (ასათიანი 1959: 54).

„ქვემო ქართლის სათავადოები აქვს განხილული ზ.ჭაიას. მის ნაშრომში მოცემულია გერმანოზიშვილთა, იარალიშვილთა საამიშვილთა საგვარეულო სახლის ისტორია (ჭაია: 2013).

გიორგი სააკაძეს და თარხან-მოურავებს ეხება ვ.ოთარაშვილის ორი ნაშრომი სათაურით „გიორგი სააკაძის ფენომენი და თარხან-მოურავები“ (ოთარაშვილი 2018; 2021).

ჩვენ ვეყრდნობით სათავადოს ნიკოლოზ ბერძენიშვილისეულ კლასიკურ კონცეფციას (ეს მოსაზრება აღნიშნული გვაქვს ჩვენს ადრინდელ პუბლიკაციაში (ც.ჯანაშია 2002:157: 165).

სათავადოს სათავეში დგას დიდებული თავადი. თავადის უფლება-მოვალეობა შეიძლება პირობითად ორად გაიყოს: საშინაო და საგარეო. საშინაო ფუნქციაში შედის: სათავადოს შიგნით მართვა-გამოსაღების მოწესრიგება, მოხელეთა დანიშვნა, „ბატონყმური რიგის“ დაცვა, ყმისა და მამულის ყიდვა-გაყიდვა, სოციალური ურთიერთობის მოწესრიგება, სათავადოს ორგანიზაცია. თავადის საგარეო ფუნქციას წარმოადგენდა: ურთიერთობა სამეფო კართან, დამოკიდებულება მეზობელ სათავადოებთან. თავადს მამულების მართვა-გამგეობა სამეფო კარის მიზამპით ჰქონდა მოწყობილი. სათავადოების, უფრო სწორად ფეოდალიზმის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია იმუნიტეტი, რომელსაც ფეოდალიზმის განვითარების პირველ ხანიდანვე ჰქონდა ადგილი. ის ფეოდალიზმის შემდგომ განვითარებასთან არის დაკავშირებული. ის ამტკიცებს ფეოდალურ სამფლობელოთა დამოუკიდებლობას. იმუნიტეტი (შეუვალობა) საქართველოში შეზღუდული ჩანს გაერთიანების დროიდან (სოსელია 1966: 22-25).

თავადი XVI-XVII საუკუნის საქართველოში ფეოდალური კლასის ზედა ფენაა. XI-XIII საუკუნეებში საქართველოში სიტყვა „თავადი“ – ყოველგვარი საქმის თავკაცის აღმნიშვნელი სიტყვა იყო. XIV-XV საუკუნეში ფეოდალური კლასის ზედა ფენის მნიშვნელობა მიიღო. თითოეულ სათავადოში მხოლოდ ერთი თავადია, დანარჩენები სათავადო სახლისშვილი,

თავადისშვილად ითვლებიან. უფლებრივად თავადი და თავადიშვილი დიდად განსხვავდება ერთმანეთისაგან (ასათიანი 1959:45-46).

თავადის სამფლობელო შედგება ნაწყალობევი, ნაჯილდოვები, ნამზითვი, ნასყიდი, მინატაცები და სხვა სახის ყმამამულისაგან. ყველაფერი ეს მასზე გაცემულია, სამკვიდროდ, სამამულოდ, უცილობლად, ხელშეუვალად, ერთგული სამსახურის პირობით. მკვიდრი მამულის ჩამორთმევა მეფეს მხოლოდ ღალატის შემთხვევაში შეეძლო. სათავადოთა სისტემა საქართველოში ჩამოყალიბებულ სახეს იღებს XV საუკუნისთვის, ხოლო მისი წარმოქმნა XIII საუკუნიდან იწყება (ასათიანი 1959: 34).

XVI-XVII საუკუნეების საქართველოში არ არსებობდა ისეთი ძალა, რომელიც სათავადოთა სისტემას დაუპირისპირდებოდა. თავადის დამოკიდებულება მეფესთან თუ მეზობელ თავადებთან ისაზღვრებოდა იმის მიხედვით, რას უკარნახებდა მას საკუთარი ფეოდალური ინტერესები, ხოლო თვით მეფის პოლიტიკა არ შეიძლებოდა ყოფილიყო სხვა რამ, თუ არა ფეოდალურ ინტერესთა თანასწორმოქმედი.

მეფეთა პოლიტიკა კი არ განსაზღვრავდა ფეოდალების პოლიტიკას, პირუკუ, უკანასკნელთა ინტერესები განსაზღვრავდა საბოლოო ანგარიშით პირველს. ისტორიული მასალა ერთხმად ადასტურებს, რომ გვიანი საუკუნეების ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური ბედი-ღბალი დიდად იყო დამყარებული წარჩინებულ თავადთა ჟინიანობაზე. მათი ჟინიანობის შედეგად საქართველოს მეფენი ბევრჯერ ჟამთა და დროთა ცვლილებებით ისე იყო დამდაბლებული, რომ მხოლოდ მეფის სახელიდა რქმევიათ (გვრიტიშვილი 1955: 282-284).

არაგვის საერისთაოს ახასიათებს ყველა ის სოციალურ-პოლიტიკური თვისება, რასაც ატარებენ მისი მეზობელი სათავადოები, მაგრამ იგი მიისწრაფვის აშკარად რაც შეიძლება მეტი დამოუკიდებლობისაკენ. მას აქვს პრეტენზია კახეთის რიგ მამულებზე ანუ „საკახეთო მამულებზე“, რომელსაც თავისად თვლის და ამის გამო თავისებური დამოკიდებულება აქვს როგორც ქართლის, ასევე კახეთის მეფეებთან.

არაგვის საერისთაო, როგორც გარკვეული ტერიტორიული ერთეული, ადრევე არსებობდა და ქართლის საერისთაოში შედიოდა. XVI საუკუნის I მეოთხედში ქართლში კახეთის მეფე ავგიორგის (1511-1513) თარეშის გამო გამო მეფე დავით X (1505-1525) თავის ძმას გადასცა სამუხრანო-საუფლისწულოდ. ბაგრატმა შექმნა ცალკე მემარცხენე სადროშო, სადაც შედიოდა ქსნისა და არაგვის საერისთაოები მთიულეთ-მოხევეებითურთ: „ხოლო ვითარ-არა დაცხრა ავგიორგი ქვეყნის ოხრებად, ეტყოდნენ ძმანი მეფესა დავითს წინააღმდეგობასა გიორგისასა, ხოლო იგი მიუგებდა: სიბოროტისასა თვისა ნაცვალი მიეგების რად ვყოთ შფოთი, არამედ ბაგრატ ძმა დავით მეფესა მიუგებდა მოგვიხუნა კახეთი აწ ნებავს ქართლიცა და გამოსთხოვა მუხრანი საუფლისწულოდ და არაგვისა და ქსნის ხევნი მთიულეთ-მოხევეითურთ თვისა მორჩილებასა ქვეშე [რომელი არს მიერთაგან ერთ სასასპეტოდ ანუ სადროშოდ. კულად იტყვიან მიერ ჟამთაგან იქნა ქართლი ოთხ სადროშოდ]. ვკითხულობთ ვახუშტი ბატონიშვილთან (ვახუშტი ბატონიშვილი 1973: 399).

დ.გვრიტიშვილს მიაჩნია, რომ არაგვის საერისთაოს პირველი ერისთავები იყვნენ შაბურისძეები. XVI საუკუნიდან სარგებლობენ რა საგარეო და საშინაო მდგომარეობის გართულებით, პატარა ლიახვის ხეობაში მცხოვრები აზნაურები

იმორჩილებენ ხევის ერისთავებს თექთუმანიძეებს, აქ ისინი გაერისთავდებიან, ხოლო ამის შემდეგ თანდათან არაგვის საერისთავოსაც შეიერთებენ. უშუალოდ ნუგზარ არაგვის ერისთავის წინაპრად ვანათელ აზნაურებს მიიჩნევენ (გვრიტიშვილი 1955: 87-94).

არაგვის საერისთავოს საზღვრები ხშირად იცვლებოდა. ერისთავებს ნიადაგ ბრძოლა ჰქონდათ ყმა-მამულისთვის, რომელიც ზოგჯერ მათი გამარჯვებით მთავრდებოდა და ხშირად არაგვის ერისთავები (ზურაბი, ზაალი) კახეთის გარკვეულ ნაწილს შეიერთებდნენ ხოლმე. შევეცდებით მოკლედ აღვწეროთ სასაზღვრო ზოლი: დასავლეთით არაგვის საერისთავო ქსნის საერისთავოს ემეზობლებოდა, სამხრეთით მუხრან-ბატონებს ემეზობლებოდნენ, აღმოსავლეთით ფშავ-ხევსურეთს, ბარის კახეთს. ზოგიერთი მკვლევარი ანანურს თვლის არაგვის ხეობის მთისა და ბარის რაიონების მიჯნად (ითონიშვილი 1986: 27-28).

ჩრდილოეთით საზღვარი თავდებოდა დარიალის კართან, სადაც საქართველოს სახელმწიფო საზღვარი იყო (გვრიტიშვილი 1955: 98).

XVI ს-ის დასაწყისისთვის არაგვის საერისთავოს შესახებ ძვირფას ცნობებს გვაწვდიან რუსი ელჩები. მათი ცნობებიდან ირკვევა, რომ არაგვის ერისთავი ნუგზარი, თუმცა კახეთის მეფის ყმა იყო, თავს საკმაოდ დამოუკიდებლად გრძნობდა, იმდენად დამოუკიდებლად, რომ იგი თავისი პატრონის დაუკითხავად ომს აწარმოებს მეზობელ ჩერქეზ ბატონთან. საგანგებო რწმუნებას და ძღვენს თხოულობს მაშინაც კი, როცა ელჩები მის პატრონთან მიდიან (გვრიტიშვილი 1955: 331-332).

როდესაც რუსმა ელჩებმა ჩერქეზ ბატონ ალკასს სთხოვეს, რომ „и ты б, Алкас князя государю нашему службу свою

показал проводить нас до „сонские земли“ ალკასმა განუცხადა: „пошло вас земли проводить до „сонские земли“, а дале „сонские земли“ вас проводит нелзия потому что нине иристов в княз „сонские“ со мною не миру“ (Белокуров 1889:34).

დ. გვრიტიშვილი „сонские земля“და სონთა ერისთავს უკავშირებს ხევში სოფელ სიონს, რომელიც საერისთაოს ცენტრს წარმოადგენდა (გვრიტიშვილი 1955: 93).

ვ. ითონიშვილს რუსულ დოკუმენტებზე დაკვირვება არწმუნებს, რომ სიონის მიწად („сонские земли“) სახელწოდებული იყო არაგვის საერისთაოს ერთი განსაზღვრული ნაწილი, კერძოდ, სოფ. ლარსსა და ჯვრის უღელტეხილს შორის მდებარე რაიონი, ან აღნიშნული საერისთაოს თითქმის მთელი ტერიტორია სოფ. ლარსიდან ვიდრე სიონის მიჯნამდე, („сонские пунжи“) რომლის ლოკაცია მისივე ვარაუდით შეიძლება მოხდეს ანანურთან ან ჟინვალთან (ითონიშვილი 1986: 43-44).

ამრიგად, როგორც ზემოთ დავინახეთ, ერისთავს თავისი საერისთაო მეფისგან თითქმის დამოუკიდებლად მიაჩნია და მის მიწაზე ფეხის დამდგმელი განურჩევლად იმისა, ვინ არის იგი, ანგარიშვალდებულია ერისთავის წინაშე. ჩანს მოსკოვში არ იცოდნენ, რომ კახეთში მოსვლამდე საჭირო იყო ერისთავის საგანგებო რწმუნება მათ (ე.ი. ელჩებს) არაგვის საერისთაო კახეთის განუყოფელ ნაწილად მიაჩნდათ. ელჩების დაპირებების შემდეგ ნუგზარ არაგვის ერისთავი ენდო მათ და ალექსანდრე II (1574-1606) სამეფომდე პირადად გააცილა.

ერისთავი მიზნად ისახავდა თავისი სამფლობელო, როგორც დამოუკიდებელი ერთეული, ელჩების მეშვეობით რუსთა ხელმწიფისათვის ცნობილი გაეხადა, ამას შემდეგ თავისი ფეოდალური მიზნებისათვის გამოიყენებდა. მართლაც, ჩანს

ელჩებმა აუწყეს რუსთ-ხელმწიფეს არაგვის ერისთავის ვინაობა და 1604-1605 წლის ელჩობისას მიხეილ ტატიშჩევმა და ანდრია ივანოვმა ნუგზარ ერისთავს ბორის გოდუნოვის სიგელები და მისართმევები მიართვეს, თან აუწყეს, რომ რუსეთის სამეფო კარისთვის არ იქნებოდა ცუდი, თუ არაგვის ერისთავი და კახთა მეფე მეგობრულ განწყობილებაში იქნებოდნენ (არაგვის ერისთავი დარიალის კარს ფლობდა.) რუსეთის სურვილი იყო, რომ არაგვის ერისთავს კარგი დამოკიდებულება ჰქონოდა როგორც კახეთის მეფესთან, ასევე თერგის ბატონთან, მას რუსეთის ხელმწიფე ამისთვის დაუმაძღვებდა, ერისთავიც აღუთქვამდა ელჩებს, რომ იგი მათ რჩევებს შეასრულებდა (გვრიტიშვილი 1955: 334).

ჩნდება კითხვა: როდის მოხდა არაგვის საერისთავოს გადასვლა კახეთის მეფის ყმობაში?

ჩვენ ვიცით, რომ არაგვის საერისთავო აქამდე ქართლის მეფის მფლობელობაში იყო. ბოლოს, როცა საქართველო სამეფო-სამთავროებად დაიშალა, მეფე გიორგი VIII ერთიანი საქართველოს უკანასკნელმა (1446-1466) და კახეთის პირველმა მეფემ (1466-1476), კახეთში ხელისუფლების განმტკიცებისა და ერისთავ-წარჩინებულთა დამარცხების შემდეგ, რეფორმები გაატარა (ასათიანი 1999:224).

ჩვენი დაკვირვებით, ამ რეფორმის გატარება არ ჩანს არაგვის საერისთავოში, რადგან იგი კახეთის მფლობელობაში არ იყო (ც.ჯანაშია 2002:163).

ცოტა მოგვიანებით, XVI საუკუნის I მეოთხედში ქართლის მეფე დავითი X-ის (1505-1525) ძმის, ბაგრატის ინიციატივით გატარდა სამხედრო რეფორმა ქართლი ოთხ სადროშოდ დაიყო: მემარჯვენე სადროშო ზემო ქართლი ამილახვრების

მეთაურობით, მეწინავე ქვემო ქართლი ბარათაშვილების სარდლობით, მემარცხენეში გაერთიანებული იქნა ქსნისა და არაგვის საერისთაოები, მთიულეთ-მოხევეებითურთ, ამ სადრო-შოს თვით ბაგრატ ბატონიშვილი მეთაურობდა, რომელმაც საუფლისწულოდ მიიღო მუხრანი და მისი მიმდებარე ტერი-ტორიები. ეს დაედო საფუძვლად ახალი სათავადოს სამუხრან-ბატონოს ჩამოყალიბებას. მეოთხე სადროშო – მეუკანავე მეფისა იყო, რომელიც ქართლის დანარჩენ ნაწილს მოიცავდა (ასათიანი 1999: 254).

ამრიგად, არაგვის საერისთაო ამ დროსაც ქართლის შემადგენლობაშია. რა იყო მიზეზი, რომ არაგვის საერისთაო შემდეგში კახეთის შემადგენლობაში მოექცა? არ გვაქვს პირდა-პირი ცნობა, თუ როდის გადავიდა ქართლის სამეფოში შემავალი არაგვის საერისთაო კახეთის მეფის ყმობაში (ც.ჯანაშია 2002: 163).

ეს არც ბერი ეგნატაშვილთან, არც ვახუშტი ბატონიშვილთან, არც ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორიაშია დაფიქსირებული (ბერი ეგნატაშვილი 1959: 336), (ვახუშტი ბატონიშვილი 1973: 406-409), (ფარსადან გორგიჯანიძე 1926: 12-15), მაგრამ სავარაუდოა შემდეგი: 1561 წლის 25 დეკემბერს ყაზვინში ეახლა შაჰ-თამაზს სიმონ მეფის (1556-1600) ძმა დავითი (დავით IX – დაუთ-ხანი 1564-1578) და თავისი სამსახური შესთავაზა. შაჰმა იგი გაამაჰმადიანა, თბილისისა და ქვემო ქართლის გამგებლობა გადასცა, საქართველოში გამოისტუმრა სიმონ მეფის წინააღმდეგ (ც.ჯანაშია 2002: 164).

„ხოლო დაიპყრა დაუთხან საბარათიანო დმანისს ხევსა ციხესა ქვეშე“ (ბერი ეგნატაშვილი 1959: 369).

1569 წელს მდინარე ალგეთის პირას, სოფელ ფარცხისთან, დატყვევებულ იქნა ქართლის მეფე სიმონ I (1556-1600). სიმონ მეფის დატყვევების შემდეგ თავადებიდან ზოგი დავითს

მიუვიდა, მაგრამ უმრავლესობა ირანის შაჰის მოხელის მეფო-ბას არ სცნობდა (ბერძენიშვილი, ჯავახიშვილი, ჯანაშია 1948: 399).

ამრიგად, დაუდ-ხანი მხოლოდ ქვემო ქართლისა და სომხით-საბარათიანოს გამგებლად ითვლებოდა. ქართლში სრული ანარქია სუფევდა. ვფიქრობთ, რომ არაგვის ერისთავმა ამ დროს კახეთის სამეფოს შეაფარა თავი და სცნო კახეთის მეფის სიუზერენობა. პოლიტიკური სიტუაცია კი ასეთი იყო: კავკასიაში ივანე მრისხანემ ყაზარდოს მთავარი თემურყვა 1557 წელს ოფიციალურ მფარველობაში აიყვანა, ხოლო 1561 წელს მოსკოვში ჩავიდა კახეთის ელჩი, რომელმაც ივანე I-ს ლევან მეფის (1518-1574) სიგელი ჩაუტანა. ლევან მეფე რუსეთს სამხედრო დახმარებას სთხოვდა. მართლაც რუსთა რაზმები არაგვის საერისთაოს ფარგლებშიც შემოსულან. კახეთის სამეფო ამ პერიოდში განსაკუთრებით დაინტერესდა არაგვის ხეობით, რომლითაც გზა რუსეთში გადადიოდა.

ე.ი. დარიალის გზით, რომელიც საქართველოს სახელმწიფოს ჩრდილოეთი საზღვარი იყო, არაგვის ერისთავებს თვალი კახეთის მთიანეთზე (თუშ-ფშავ-ხევსურეთზე) ეჭირათ. ამ ინტერესთა დამთხვევამ არაგვის ერისთავები კახეთის მეფის ყმობაში გადაიყვანა (ასათიანი 1999:269).

ვფიქრობთ, რომ არაგვის საერისთაოს გადასვლა კახეთის მეფის ყმობაში უნდა მომხდარიყო 1569-1574 წლებში. იგი კახეთის მეფის ყმობაში ალექსანდრე II-ის დალუპვამდე ჩანს. შაჰ-აბას I (1614-1617) წლების შემოსევისას იგი კვლავ ქართლის შემადგენლობაშია.

თავი მესამე. თავადური მენტალობის საკითხი
XVII საუკუნის საქართველოში იოსებ თბილელის
„დიდმოურავიანის“ მიხედვით

§.1. იოსებ თბილელის (სააკაძე) ბიოგრაფიის ერთი
დეტალის დაზუსტებისათვის

იოსებ თბილელი (სააკაძე) აღორძინების ხანის ქართული პოეზიის ერთერთი შესანიშნავი წარმომადგენელია. მის სახელთან არის დაკავშირებული ქართული ეროვნული პოემის განვითარება. მას სასულიერო პირისთვის შესაფერისი განათლება უნდა ჰქონოდა მიღებული. ის, როგორც პოეტი, მოქალაქე, მემკვიდრე, სახელმწიფო თუ სასულიერო მოღვაწე, სრულად გვევლინება თავისი ერის სამსახურში.

თბილელის პირველი ბიოგრაფის, პლატონ იოსელიანის ცნობით, იოსები იყო ძის ძე დიდი მოურავისა: „ამასავე წერს იოსებ თბილელი, მიტროპოლიტი, გიორგი სააკაძის შვილიშვილი“ (იოსელიანი 1973: 64). ამ თვალსაზრისისაა ზ.ჭიჭინაძეც. „იოსებ მიტროპოლიტი ცხოვრობდა 1600-1688 წლებში, იოსები გვარად სააკაძე იყო, იოსები გიორგი სააკაძის შვილისშვილი ყოფილა“ (ჭიჭინაძე 1888: 30).

ასევე, ექ.თაყაიშვილის აზრით, დიდ მოურავზე ჩანაწერი არსებობს ორი სახის როგორც პროზაული ასევე ლექსად. პროზაული ფორმა ე.თაყაიშვილისთვის უცნობი იყო, მაგრამ იგი მისი აზრით, უეჭველად შედიოდა პარიზის ქრონიკაში, ხოლო ლექსი კი გიორგი სააკაძეს მიუძღვნა მისმა შვილიშვილმა იოსებ თბილელმა“ (Такайшвили 1901:8)

ამ მოსაზრებას იზიარებს ა. ხახანაშვილიც „იოსებ თბილელი ეკუთვნის XVII საუკუნის მწერლებს, იგი იყო ნათესავი მოურავის გიორგი სააკაძისა და ამ გმირის ცხოვრებას უძღვნა პოემა „დიდმოურავიანი“. ამ პოემის ავტორი თავის თავს უწოდებს მოურავის ძის ძედ და გაიზარდა იგი ქვაბთახევის მონასტერში“ (ხახანაშვილი 1904:509).

შემდეგი ცნობა გვხვდება ალ. ხახანაშვილის გუჯრებშიც: „ნებითა: და შეწევნითა: ღვთისათა და მეოხებითა: სიონთა ღვთის:მშობლისათა: ესე წიგნი: მოგართვით: თქვენ: სიონთა: ღვთის: მშობლისა: შენ: ზედა საჭეთ: მპყრობელსა: თბილელ მთავარ: ეპიზკოპოზსა: იოსებს“. ასევე, ა.ხახანაშვილი გამოთქვამს ვარაუდს, რომ ი.თბილელი თარხნიშვილია და ლექსი მან თარხნიშვილთა საგვარეულოს მიუძღვნა. „იოსებ თბილელი-თარხნიშვილი დიდი მოურავის ჩამომავალია. მან დაწერა ლექსად ისტორია თავისი გვარისა“ (ხახანაშვილი 1891: 3.სქ.1).

თბილელი თარხნიშვილად მიაჩნია მ. ტყემალაძესაც; იოსებ III (1662-1688) თარხნიშვილთა საგვარეულოს წარმომადგენელია შთამომავალი დიდი მოურავისა, პირველად იყო დმანისის ეპისკოპოსი. მან დაწერა თავიდან ბოლომდე თავისი გვარის წარმომავლობის შესახებ ისტორია ლექსად, სადაც მოცემულია შაჰ-აბასის შემოსევების პერიოდი მოღვაწეობდა ვახტანგ V შაჰნავაზის დროს (Ткемаладзе 1904:146).

ოსებ თბილელის ბიოგრაფიისა და მოღვაწეობის შესწავლას საგანგებო მონოგრაფიული ნაშრომი მიუძღვნა რ. ფირცხალაიშვილმა, რომელიც არ იზიარებს ა. ხახანაშვილის მოსაზრებას თბილელი თარხნიშვილად, ხოლო მისი პოემა თარხნიშვილთა გვარის ლექსად დაწერილ ისტორიად მიჩნევის შესახებ. მისი დაკვირვებით, ეს შეუსაბამოა იყო, ტფილელი თარხნიშვილად

არცერთ წყაროში არ მოიხსენიება, მკვლევრის აზრით, იმ გარემოებას მაინც უნდა გაეწიოს ანგარიში, რომ „დიდმოურავიანის“ თარხნიშვილთა გვარის ისტორიად მიჩნევა თბილელის პოემის არსის დაკნინებაა. რ.ფირცხალაიშვილის თვალსაზრისით, ამგვარი აზრი გაოცებას იწვევს, თუნდაც იმის გამო, რომ პოემაში არცერთი თარხნიშვილის (არამცთუ მთლიანად თარხნიშვილთა გვარის) ისტორია არაა მოთხრობილი (დიდი მოურავი გიორგი სააკაძე ხომ თარხნიშვილი არ ყოფილა)“ (ფირცხალაიშვილი 1978: 23,24).

ანტონ ფურცელაძესთან ვხედავთ შემდეგ ციტატას: „იოსებ თბილელი, რომელიც იყო სააკაძის შვილიშვილი, ათქმევინებს სააკაძეს“ (ფურცელაძე 1911: 422).

მკვლევართა მეორე ნაწილს განსხვავებული აზრი აქვს და არ მიიჩნევს იოსებ თბილელს გიორგი სააკაძის შვილიშვილად. გ.ლეონიძის თვალსაზრისით: „ასე გაურკვეველია ეს საკითხი, მითუმეტეს, არცერთი მკვლევართაგანი არავითარ წყაროს არ გვისახელებს თავისი ცნობის დასამტკიცებლად. მისი აზრით, ზემოთხსენებული მკვლევარები, კ.კეკელიძის გარდა, შეუმოწმებლად, გამოუკვლევლად მხოლოდ პ.იოსელიანის ცნობას იმეორებენ. გ.ლეონიძე იოსებ თბილელს გიორგი სააკაძის ძმისწულად მიიჩნევს. გ.ლეონიძემ ყურადღება მიაქცია იმას, რომ დიდი მოურავის პირდაპირი შთამომავლები „მოურავიშვილებად“ იწოდებოდნენ“ (იოსებ ტფილელი 1939:XX-XXI).

კ.კეკელიძე გამოთქვამს შემდეგ მოსაზრებას: „დაბეჯითებით თქმა იმისა, რომ იოსებ თბილელი არის ძის ძე გიორგი სააკაძისა, შვილი სიაუშისა, ძნელია, დანამდვილებით არ ვიცით ძის ძე თუ ძმის ძე იყო იოსები დიდი მოურავისა“ (კეკელიძე 1924: 360–361), (კეკელიძე 1952: 419).

ს. ცაიშვილი იზიარებს აზრს იმის შესახებ, რომ თბილელი არ არის ძის ძე გიორგი სააკაძისა, თუმცა, ამავე დროს, არც მძიმეობა მიაჩნია საბოლოოდ დამტკიცებულად (ცაიშვილი 1974: 132).

რ.ფირცხალაიშვილი თავის წიგნში, იოსებ ტფილელი და მისი „დიდმოურავიანი“ გვთავაზობს შემდეგ მოსაზრებებს: „იოსებ ტფილელის წარმომავლობის საკითხის გარკვევისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება სააკაძეთა საგვარეულო დოკუმენტების შესწავლას, მოურავიშვილთა და სხვა სააკაძეთა შტოების ერთმანეთისაგან გამოჯვანას და სქემების სახით წარმოჩენას. გ.სააკაძის გენეალოგიური შტოს დადგენა მეტად მნიშვნელოვანია თბილელის ბიოგრაფიის კვლევის თვალსაზრისითაც. უეჭვოდ მტკიცდება, რომ გიორგი სააკაძის პირდაპირი მემკვიდრენი მოურავიშვილებად (ცოტათი გვიან – თარხნიშვილებად) იწოდებოდნენ არა მხოლოდ „მთელ რიგ საბუთებში,“ როგორც ამას გ.ლეონიძე აღნიშნავდა, არამედ ყველა დოკუმენტში, რაც მათ სახელზე შექმნილა მე-17 საუკუნის 40-იანი წლებიდან (რა თქმა უნდა, გარდა იმ შემთხვევებისა, როცა დოკუმენტში მხოლოდ სახელი იყო მოხსენიებული) მოურავიშვილობა გიორგი სააკაძის მემკვიდრეთა საპატიო გვარ-წოდება გახდა, რაც მათ სხვა სააკაძეთაგან განასხვავებდა (რ.ფირცხალაიშვილი 1978:24–25).

რომელიმე პირის მე-17 საუკუნის 40-იანი წლებიდან ისტორიულ დოკუმენტებში მხოლოდ და მხოლოდ სააკაძედ მოხსენიება, ეს უცდომელი ნიშანია იმისა, რომ ეს პირი სააკაძეთა იმ შტოს ეკუთვნის, რომელიც სამოურავიშვილოში არ შედიოდა. რ.ფირცხალაიშვილი აღნიშნავს: „ჩვენს საცავებში დაცულ მოურავიშვილთა და სხვა სააკაძეთა საგვარეულო

დოკუმენტების შესწავლის შედეგად შესაძლებელი ხდება გიორგი სააკაძის პირდაპირ მემკვიდრეთა შტოს წარმოჩენა მე-17-18 საუკუნეთა მანძილზე, ხერხდება მათი მოღვაწეობის ძირითადი მხარეების გათვალისწინება.

რ.ფირცხალაიშვილი პ.იოსელიანის მოსაზრების შესახებ წერს: „პ.იოსელიანი იოსებ თბილელს გიორგი სააკაძის ძის სიაუშის ძედ თვლიდა, ხოლო რადგანაც იორამი სიაუშის ძედ და გიორგის სააკაძის შვილიშვილად მიაჩნდა, ცხადია, იორამი და თბილელი მისი თვალსაზრისით ძმები გამოდიოდნენ, მაგრამ პ.იოსელიანის შეცდომა იმაში მდგომარეობდა, რომ ძე სიაუში გიორგის სააკაძეს არ ჰყოლია, ხოლო იორამი თვით იყო ძე გიორგი სააკაძისა თუ იოსებ თბილელი იყო პირდაპირი შთამომავალი – ძის ძე დიდი მოურავისა, ცხადია, იგი საძიებელი იქნებოდა სწორედ იორამის ძეთა შორის, რადგანაც სააკაძის სხვა შვილთა მემკვიდრეობა ცნობილი არაა, მაგრამ დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ იორამის ძეთა შორისაც იოსებ ტფილელს ვერ ვხედავთ.

მკვლევრის თვალსაზრისით, როცა ხელთ გვაქვს სამოურავიშვილოს შემადგენლობის სქემა, სავსებით აშკარაა და უეჭვოა, ტფილელი არაა იორამის ძე, არაა პირდაპირი მემკვიდრე გიორგი სააკაძისა. სწორედ ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ხელნაწერებსა და დოკუმენტებში იგი არც ერთხელ არ მოიხსენიება მოურავიშვილად“.

როგორც ცნობილია, ზოგიერთ ხელნაწერში იოსებ თბილელი ბაბათაშვილად მოიხსენიება. თუ, პლ.იოსელიანის ცნობას (თბილელი დიდი მოურავის ძის ძეა) გავიზიარებდით, მაშინ ბაბათაშვილთა განშტოება სამოურავიშვილოს შიგნით უნდა გვეძებნა – წერს რ.ფირცხალაიშვილი. ახლა, როცა ჩვენ-

თვის ცნობილია სამოურავიშვილოს შემადგენლობა ორნახევარი საუკუნის მანძილზე, ამგვარი აზრი სავსებით გამორიცხულია, მოურავიშვილთა შიგნით განშტოებანი არ ყოფილა მოურავიშვილნი, თარხნიშვილნი, თარხან-მოურავები ერთი და იგივე შტოა (ფირცხალაიშვილი 1978: 26-27).

პლ.იოსელიანის ვარაუდით ბაბა-შიოში უნდა ყოფილიყო იოსებ თბილელის მამა (დიდმოურავიანი 1851: 75). შემდეგში კ.კეკელიძემაც გამოთქვა აზრი, რომ იოსების გვარი აქედან წარმოიშვა (კეკელიძე 1924: 361).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გ.ლეონიძე იოსებ თბილელს გიორგი სააკაძის ძმისწულად მიიჩნევს და გამოთქვამს შემდეგ ვარაუდებს: „არც ბაბათაშვილები და კერძოდ, არც იოსებ ტფილელი გიორგი სააკაძის პირდაპირი ჩამომავლები არ არიან, მაშასადამე, საეჭვო უნდა იყოს ცნობა, თითქოს იოსები იყო „ძის ძე დიდი მოურავისა“. მაგრამ, იმავე დროს, რაკი იოსები გ.სააკაძის „ნათესავ-მოდგამ-გვარ-ტომია, გ.ლეონიძე ფიქრობს, იგი უნდა იყოს ერთ-ერთი ძმისწული და გიორგი სააკაძის ძმის, ქაიხოსროს ძედ მიაჩნია, რომელიც დაიღუპა ბაღდადის აღებისას მისივე ვარაუდით, 1614 წელს(იოსებ ტფილელი 1939:XX-XXI).

გ.ჯამბურია აღნიშნავდა შემდეგს: „სიაუშს და თამარს (სუბარია გ.სააკაძის მშობლებზე) სამი ვაჟი და ერთი ქალი ჰყოლიათ. ამათგან მხოლოდ ჩვენ ორის სახელი ვიცით. პირმშო გიორგი და ქაიხოსრო. უცნობია მესამე ვაჟის სახელი და არც ქალისა, რომელიც შემდგომ ლუარსაბ II-ის ცოლი და ქართლის დედოფალი გახდა.

ქაიხოსრო ხშირად იხსენიება გიორგი სააკაძის გვერდით, პირველად მისი ხსენება გვხვდება 1607 წელს სააკაძეთა ნასყიდობის წიგნში, შემდეგ იგი მოხსენიებულია 1608 და 1609

წლების დოკუმენტებშიც. მას მონაწილეობა მიუღია 1609 წლის ტაშისკარის ომში. ქაიხოსრო მოხსენიებულია გიორგი სააკაძისა და ფარსადან ციციშვილის შერიგების წიგნში. ეს წიგნი გ.ჯამბურიას ვარაუდით დაწერილი უნდა იყოს 1620-1625 წლებში. ზუსტ თარიღს თუ როდის გარდაიცვალა ქაიხოსრო, გ.ჯამბურია არ ასახელებს, მაგრამ შენიშნავს, რომ 1626 წლის შემდეგ მისი ხსენება არ გვხვდება-ო“(ჯამბურია 1964:26-27).

გ.ჯამბურიას აზრით: „საკვირველია ის გარემოება, რომ გიორგის მეორე ძმა ნახსენები არაა არც ერთ დოკუმენტში (ნასყიდობის, წყალობის, თუ სხვა წიგნებში), სადაც მოხსენიებულია გიორგი, ქაიხოსრო და გიორგის შვილებიც. გიორგიც, როცა ძმას ახსენებს, არასოდეს არ იხსენიებს ორივე ძმას ერთად“. გ.ჯამბურიას ვარაუდით: „იქნებ ეს გამოწვეული იყოს იმით, რომ იგი არ იმყოფებოდა საქართველოში და ადრიდანვე ირანში შაჰ-აბასის კარზე იმოფებოდა, ყოველ შემთხვევაში მისი პიროვნება ბურუსით მოცულად მიაჩნია (ჯამბურია 1964:26-27).

რ.ფირცხალაიშვილს გ.სააკაძის ძმის ქაიხოსროს დაღუპვის თარიღად მიაჩნია 1623 წელი (ფირცხალაიშვილი 1978: 118-131).

გ.ლეონიძე იოსებ თბილელის „დიდმოურავიანზე“ დაყრდნობით წერს: „მაგრამ „დიდმოურავიანის“ მიხედვით გიორგი სააკაძეს ჰყოლია მეორე ძმაც, რომელიც უკვე იხსენიება ქაიხოსროს სიკვდილის შემდეგ. რაკი იოსები ბაბათაშვილობით იხსენიება და ბაბათაშვილი კი იოსებამდე არ ჩანს. მისივე ვარაუდითაც ბაბათა უნდა რქმეოდა იოსების მამას ანუ გიორგი სააკაძის მეორე ძმას, რომელიც არავითარი მოღვაწეობით არ არის ცნობილი (იოსებ ტფილელი 1939: XXI-XXII).

რ.ფირცხალაიშვილს ზემოთქმული მოსაზრებები იოსებ სააკაძის (თბილელის) ძმისწულობასთან დაკავშირებით მიაჩნია მცდარად: ამრიგად, ძმისწულობის“ თვალსაზრისით: „იოსებ ტფილელი უცილოდ უნდა ჩაითვალოს ქაიხოსროს, ან მისივე ძმის (თუ იყვნენ ეს პირნი ძმები) ბაბა-შიოშის ვაჟად. მაგრამ არსებობს მთელი რიგი გარემოებანი, რომლებიც ამ საფუძველს აცლიან. ჯერ ქაიხოსრო სააკაძესთან დაკავშირებით: თუ იოსებ თბილელს დიდი მოურავის ძმის ქაიხოსრო სააკაძის ვაჟად მივიჩნევდით, გაუგებარი იქნებოდა, როგორღა უნდა ყოფილიყო იოსებ თბილელი ბაბათაშვილი, ვინ იყო მაშინ ის ბაბა-შიოში? გამოდის ბაბა-შიოში უნდა ყოფილიყო ან იგივე ქაიხოსრო სააკაძე, ან უფროსი შიოშ სააკაძე – მამა გიორგისა (დიდი მოურავისა), მაგრამ ორივე ეს დაშვება მცდარია.

ჩვენამდე მოღწეულია ქაიხოსრო სააკაძესთან დაკავშირებული მრავალი დოკუმენტი, არც ერთ მათგანში ქაიხოსროს ბაბა-შიოში ან თუნდაც მხოლოდ შიოში (სიაუში) არ ეწოდება. თვით პლ.იოსელიანის ცნობაშიც არაფერია თქმული იმის შესახებ, რომ სიაუში იგივე ქაიხოსროა. ამავე დროს, სავსებით აშკარაა ისიც, რომ არც უფროსი შიოშ სააკაძე (გიორგისა და ქაიხოსროს მამა) არ შეიძლება ჩაითვალოს ბაბათაშვილთა შტოს ფუძემდებლად. რადგან მაშინ ბაბათაშვილი იქნებოდა არა მხოლოდ თბილელი, არამედ დიდი მოურავი გიორგი სააკაძეცა და მისი ძმა ქაიხოსროც, რაც, როგორც ცნობილია, სინამდვილეს არ შეესაბამება. რ.ფირცხალაიშვილს მიაჩნია: „ამგვარად, თუ იოსებ თბილელის მამად ქაიხოსროს ჩავთვლიდით, თბილელის ბაბათაშვილობა არ დამტკიცდებოდა, ეს კი ხელნაწერთა ტრადიციის საწინააღმდეგო დასკვნა იქნებოდა“. რ.ფირცხალაიშვილი გვთავაზობს მეორე ვარაუდის განხილვას: „ტფილელის

მამად უმცროსი სიაუშის (ბაბა-შიოშის) მიჩნევა სარწმუნოდ ჩანს. ამას მხარს უჭერდა წყაროთა ტრადიციაც და ამით მართლდება ბაბათაშვილის, როგორც გვარის წარმომავლობაც. მაგრამ ეს სრულიადაც არ ნიშნავს, რომ ტფილელი ძმისწული იყო დიდი მოურავისა.

ცნობილი არაა, რა ნათესაურ მიმართებაშია ბაბა-შიოში გიორგი სააკაძესთან. არსად ჩანს, რომ იგი დიდი მოურავის ძმა იყო. გარდა ქაიხოსრო სააკაძისაა, სიაუშის შვილად ე.ი. გიორგი სააკაძის ძმად დასახელებულია ზემთელიც. დიდი მოურავის სხვა ძმა კი წყაროებში არა ჩანს და კიდევ რომ ჰყოლოდა, ნაკლებ სარწმუნოა, რომ მას სიაუში (მამის სახელი) რქმეოდა.

გვარის ტრადიციით (როგორც გ.ლეონიძეს მიაჩნდა) ახსნა იმისა, რომ შიოშ (სიაუშ) სააკაძის შვილსაც შიოში ერქვა, არადამაჯერებელია. რ.ფირცხალაიშვილი ტრადიციის მიხედვით შვილისთვის არა მამის, არამედ პაპის სახელის დარქმევას მიიჩნევს, რაზეც მას ამაში გიორგი სააკაძის გენეალოგიური შტოს გათვალისწინებაც არწმუნებს, რადგან მისივე თვალსაზრისით გიორგი სააკაძის ძმა სიაუში წყაროთა მონაცემებით უცნობია, ხოლო კვლევა-ძიების ვარაუდებზე დამყარება კი რ. ფირცხალაიშვილის დამაჯერებლობას მოკლებულად მიაჩნია (ფირცხალაიშვილი 1978:28–29).

აქ ნახსენები ჟემთელი თითქოს გიორგი სააკაძის ძმაა, არ არის მართებული. ის არის ბიძა დიდი მოურავისა (ხაზგასმა ჩვენია ც.ჯ.) გ.ჯამბურიასთან ვკითხულობთ: „აქ მოხსენიებულ „პატრონ“ გიორგი სააკაძეს (იგულისხმება დიდი მოურავის პაპა) ოთხი ვაჟი ჟემთელი, სიაუშ, ზურაბ, ივანე ჰყოლია. ყველა ისინი სამეფო კართან დაახლოებულნი და სიმონ I დიდის თანამებრძოლები არიან (ჯამბურია 1964:22).

რ.ფირცხალაიშვილს თაობათა შეფარდებით, ბაბა-შიომი გიორგი სააკაძის ძის – იორამის თანამედროვედ მიაჩნდა (ფირცხალაიშვილი 1978: 29).

რ.ფირცხალაიშვილი განიხილავს ერთ დოკუმენტს, სადაც ბაბა-შიომია მოხსენიებული და იგი 1656 წელსაა შედგენილი, რომელიც წარმოადგენს განჩინების წიგნს, რომელსაც მდივანბეგი როინ ჯავახიშვილი და მდივანი ბირთველ თუმანიშვილი აძლევენ ბარათას აზნაურიშვილს, მამუკა ბროლძელს და სარქისაშვილებს მათ შორის მიწაზე დავის გამო, სადაც ბაბა-შიომია მოხსენიებული. 1656 თიბათვის 28 ქ: ჩვენ დივანბეგმან ჯავახიშვილმან პატრონმან როინ და მდივანბეგმან თუმანიშვილმან ბირთულემან კელმწიფის მეფის პატრონის როსტომის ბრძანებით ბარათას აზნაურის-შვილის ბლორძელის მამუკასა და მათ მმათ სასამარ-თლოდ და გარის პარუნ სარქისაშვილების საქმეზედ დაუსხედით ღ'თს შიშს ქვეშე. სარჩელი და საჩივარი ორთავესა გავიგონეთ პარონ სარქის, შვილები და გარსიელნი მიწაზედ ესარჩლებოდეს. აქამდი შეუტყობიერად ვიყვენით ახლა კაცმა გვიამბო, ესე მიწები საგარისიო ყოფილაო და ორთასუასა არ არისო, ამასობაში მოვიკმეთ გარეშემოს ბარათაშვილნი და ჩაჩიკაშვილნი ასლამა-ზად და არეშიშვილნი პაპუნა და ყარაიგით და თემის მახსოვარ-ნი გლეხნი კაცნი ღ'თსა და სულზედ შევაგდეთ უცხოფერი ფიცი თქვეს: სა(ა)კაძეს, ზურაბის ბაბა, შიომის, ალიყულიბეგს და ქაიხოსროს ორთაშუა და ცილობა არ გაუგონია გარისელი-თგანო (თაყაიშვილი 1909: 83-84).

ეს ზემოთხსენებული ბაბა-შიომი მიაჩნია რ.ფირცხალაი-შვილს ბაბათაშვილთა შტოს ფუძემდებლად. ბაბა-შიომის გვერდით ამ დოკუმენტში მოხსენიებული არიან ზურაბ, ალი-

ყულიბეგ და ქაიხოსრო სააკაძეები, რ.ფირცხალაიშვილი თვლიდა, რომ ისინი ბაბა-შიოშის განაყოფი ბიძაშვილები იყვნენ. ამასთანავე, მისი თვალსაზრისით ალიყულიბეგი სწორედ ის პირი უნდა იყოს, რომლის მემკვიდრეთაგან უმანიშვილმან შემდეგ განშტოება – ალიყულიშვილნი სააკაძენი ჩამოყალიბდა.

ამგვარად, იოსებ თბილელი რ.ფირცხალაიშვილის აზრით არის ბაბა-შიოშის ძე და იორამ მოურავიშვილის (გიორგი სააკაძის ვაჟი) შვილების თაობად ვარაუდობს, ხოლო ბაბა-შიოშს კი იორამის თაობად მიიჩნევს: „იოსებ ტფილელის მოღვაწეობის პერიოდში ცხოვრობდნენ გიორგი სააკაძის შვილიშვილნი – გიორგი თარხანი, ავთანდილ მოურავიშვილნი და სხვა“ რ.ფირცხალაიშვილი ყურადღებას აქცევს შემდეგ გარემოებას, რომ იოსებ თბილელი დაიღუპა ბრძოლის ველზე, როგორც მეომარი. მისი ვარაუდით, იგი ღრმად მოხუცი არ იყო და ეს რ.ფირცხალაიშვილს შესაძლებლობას აძლევდა განესაზღვრა ზოგადი მიჯნა დაბადებისა და გარდაცვალების წლებისა.

რ. ფირცხალაიშვილის ვარაუდით, დაბადების თარიღი 1623–1625 წლებზე ადრე არაა საგულვებელი, უფრო გვიან კი დასაშვებადაც მიიჩნევს, დაღუპვის თარიღად კი 1688 წელს განსაზღვრავს (ფირცხალაიშვილი 1978:30-31).

გ.ლეონიძე იოსებ თბილელის დაბადების თარიღს 1620–იანი წლებით განსაზღვრავს, ხოლო გარდაცვალებას 1688 წლით (იოსებ ტფილელი 1939: XXII, XXIX).

რ.ფირცხალაიშვილი დასკვნის სახით გვთავაზობს შემდეგს: იოსებ თბილელი არ არის არც ძის ძე და არც ძმის-წული დიდი მოურავისა, ხოლო ასაკობრივი შეფარდებით იგი ამ უკანასკნელს მესამე თაობად ხვდება. მას დასაშვებად მიაჩნია, თბილელის წარმომავლობა გიორგი სააკაძის ძმის ოჯახს

უკავშირდებოდეს, მაგრამ ასეთ შემთხვევაში არა ძმისწულად დიდი მოურავისა, არამედ ძმისწულის ძედ (მესამე თაობად) დასაშვებად მიიჩნია ისიც, რომ ქაიხოსრო სააკაძის ძის ძევ შეიძლება ყოფილიყო და ამიტომაც არ დაივიწყა თავის პოემაში პატივით მოეხსენიებია მამაცი პაპა. უფრო კონკრეტულად კი იოსებ თფილელის მამის ვინაობის დადგენის შესაძლებლობა მას არსებულმა საბუთებმა არ მისცა (ფირცხალაიშვილი 1978:31-32).

პლ.იოსელიანის ცნობით, რომელსაც მერე სხვა მკვლევარნიც იმეორებენ, იოსები აღიზარდა ქვათახევის მონასტერში, საიდანაც ბერობის მიღების შემდეგ იმარეთს გადავიდა და რაჭაში ნიკორწმინდის ეპარქიის ეპისკოპოსად იქნა დადგენილი. აქედან, როსტომ მეფის წინადადებით ახალციხის ფაშის როსტომის (1647-1659) ნებართვით, გადავიდა აწყურის კათედრაზე მესხეთში, შერყეული ქრისტიანობის განსამტკიცებლად.

ჩვენთვის მისაღებია გ.ლეონიძის შემდეგი მოსაზრება: „საიდან აქვს აღებული ეს ბიოგრაფიული ცნობები იოსელიანს, არ ვიცით, რადგან არ ასახელებს, მაგრამ ამ ცნობაში ის ისტორიული შეუსაბამობაა, რომ როსტომ მეფე სრულიადაც არ იყო მზრუნავი ქრისტიანობისა და მისი დაცვისთვის მებრძოლი მესხეთში, პირიქით, ის იყო ენერგიული მაჰმადიანი სპარსეთში მაჰმადიანობაში აღზრდილი, თვით როსტომ ფაშაც ვისაც იგი შეეკედლა, მძვინვარე მაჰმადიანი იყო“ (იოსებ ტფილელი 1939: XXIV).

კ.კეკელიძის აზრით თბილისის კათედრაზე იოსები ჩანს 1661, 1662, 1666, 1670, 1671, 1681, 1682, 1683, 1685, 1686 წლებში. „როგორც არ უნდა იყოს, „დიდმოურავიანის“ ავტორად უნდა ჩაითვალოს ის იოსები, რომელსაც თბილისის კათედრაზე ეხედავთ 1661-1688 წლებში და რომელიც მოკლულ იქნა

1688 წელს, როდესაც გიორგი XI დუშეთს იღებდა“ (კეკელიძე 1981: 526).

გ.ლეონიძეს მიაჩნია, რომ იოსებ თბილელის ტფილისის კათედრალზე დანიშვნა უნდა მომხდარიყო 1659-1660 წლებში (იოსებ ტფილელი 1939:XXV).

ჩვენთვის მისაღებია კ.კეკელიძის დათარიღება, რომ იოსებ თბილელი თბილისის მიტროპოლიტია 1661-1688 წლებში. ყოველშემთხვევაში, 1665 წლის ერთერთ საბუთში იგი უკვე თბილისის კათედრალს ხელმძღვანელობს.

ულუფის წიგნი მათეოზ რუსთველისა იოსებ თბილელი-სადმი [1665-169წწ.]: ქ.ჩვენ ღმრთისა მიერ რუსთველ არქიეპის-კოპოზმან პატრონმან მათეოზ ესე სამუდამო წიგნი მოგართვით თქვენ, თბილელ ეპიზკოპოს იოსებს. ასრე, რომ: სადამდის ან თქვენ ცოცხალი იყო და ან მე, ყოვლის საპალნე ღვინოს მოგართმევდე დაუკლებლად და გაურჯელად ამისად გასათავებლად მომიცია ხატი ღმრთაებისა და მეფის არჩილის ბრძანებით მომირთმევია (დოლიძე: 1970: 564).

„დიდმოურავიანის“ გარდა იოსებ თბილელს თავისი წვლილი შეუტანია „ვეფხისტყაოსნის“ ისტორიაში, კერძოდ, უკანასკნელის დამატებასა და ჩანართებში მის სახელს ვხვდებით გაგრძელება-დამატებათა იმ ნაწილში, სადაც მოყვანილია ძმად-ნაფიც გმირთა „ანდერძები“ (კეკელიძე 1981: 527).

თბილელის შემოქმედებას უნდა ეკუთვნოდეს „წმ კრებისთვის“ და „ქება წმ.მარინეს“-ი (კეკელიძე 1952: 422).

ზ.ჭიჭინაძის თვალსაზრისით, თბილელი, გარდა „დიდ-მოურავიანისა“ ავტორი ყოფილა სხვა თხზულებებისა, კერძოდ: „მოგზაურობა თფილისიდან ახალციხისაკენ“, „ლუარსაბ მეფის ცხოვრების აღწერა“, „სასურველი ვენახი“. ასევე, ზ.ჭიჭინაძესთან

ვხვდებით შემდეგი სახის ცნობას: იოსებ თბილელის და ერთი ქართველი არქიმანდრიტის 1664 წელს რუსეთში ჩასვლისა და მომდევნო 1665 წელს კი ადგილობრივ საეკლესიო კრებაში მონაწილეობის მიღების თაობაზე და ამ ცნობის საფუძველზე ზ.ჭიჭინაძე ვარაუდობს, რომ იოსებ თბილელს რუსული უნდა სცოდნოდა (ჭიჭინაძე 1988:30-33).

იოსებ თბილელის თზულებაში „მოგზაურობა თბილისიდან ახალციხისაკენ“-ში, როგორც ამას ზ.ჭიჭინაძე გადმოგვცემს, აღწერილი ყოფილა ქართველთა გამაჰმადიანებისა და მტერთა მიერ დაქცეული ეკლესია-მონასტრების ამბები, ხოლო რა წყაროს ემყარება ზ.ჭიჭინაძე, უცნობია (რ.ფირცხალაიშვილი 1978:16).

1666 წელს (ქკს ტნდ) იოსებ თბილელს დაუწერია სიგელი, რომელსაც სინას მონასტრის მთავარეპისკოპოსი ანანია და მონასტრის მთელი კრებული აძლევენ შაჰნავაზსა და მის შვილებს: კახთა მეფე არჩილს, გიორგის, ლევანს, ლუარსაბსა და სულეიმანს. 1666 წელსაა შედგენილი პირობის წიგნიც, რომელსაც, თბილელ მთავარ ეპისკოპოსსა იოსებს აძლევენ (ხახანაშვილი 1891: 5-6).

1670 წელს იოსები მოიხსენიება შაჰნავაზის განჩინების წიგნში ბარათაშვილებისა და ვირშელიშვილების სასისხლო საქმეზე: ქ. წყალობითა ღმრთისათა ჩვენ მისგანვე დიდებით საფარველმოვლინებულმან, ორსავე ტახტისა და საკელმწიფოსა თვით-პყრობით მტკიცედ მწონებელმან, ღვთივ-აღმატებულმან ღვთივ-დამყარებულმან და ღვთივ-გვირგვინოსანმან, მეფეთ მეფემან, ჯელმწიფემან, პატრონმან შაჰნავაზ, მოვიწყეთ, სრულიად საქართველოს მაკურთხეველი ქართლისა და კახეთისა კათალიკოზი, ბატონიშვილი ბატონი დომენტი, ბატონი-

შვილი პატრონი გიორგი, ბატონიშვილი პატრონი ლევან, მთავარეპისკოპოსი ჩხეიძე ბატონი ნიკოლოზ, ამილახორი ბატონი გივი, ბატონიშვილი ბატონი აშოთან, სახლთუხუცესი ბატონი ზაზა, თბილელი ბატონი იოსებ, ბოვნელი ბატონი იოსებ, ჩხეიძე ბექან, ბარათაშვილი მეჯინიბეთუხუცესი პაატა, რატიშვილი რატიშვილი მეჯინიბეთუხუცესი პაპოა (დოლიძე 1972:125).

1671 წლის ერთ საბუთში ვხვდებით ეპისკოპოს იოსებ თბილელის სახელს: ქ. ნებითა შეწევნითა ღმდთისათა, ესე წიგნი მოგეცით ჩვენ, ბატონისშვილმა ბატონმა ქათალიკოზმა დომენტიმ თქვენ, ციციშვილს, ჩემს დისწულს, ზაზასა ზაალსა. ასრე, რომ: როდესაც ჩემი და, დედათქვენი, დედათქვენი მიიცვალა, თქვეუნ ყინწვის[ს] წასასვენებლად მოინდომეთ და ასრე მოგვახსენეთ რომ:ყინწვის[ს] წავასვენებთ ან სხვებისგან მივიღებთ მიწათ, ჩვენ ეს მოვინდომეთ, რომ ნიჩბისს თქვენი სასახლის სიახლეს აგეშენებინათ საყდარი და იქ მიგელოთ მიწათ. რადგან ჩვენ მოვინდომეთ, თქვენც დაგვიჯერეთ. საყდრის აშენების საფიცრის წიგნი გამოგართვით, რომ ავაშენებთ და სამირკველი ვაკურთხეთ და ჩვენ გავაჭრევინეთ. მას უკან შენობას მიგაყოფინეთ ჯელი, კარგრიგად რომ დაუწყეთ შენობა და მესამედი რომ აშენდა, მას უკან თქვენი განაყოფი ციცი წამოგვედავა, რომ ჩემი ყმის მიწაში აშენებო.

ჩვენ მოკითხული ვქენით და ის მიწა ციცის ყმისა არ იყო. ის საყდარი სადაც დაიდგა, შენის ყმისა იყო. ამის სამართალი ჩვენ გავსინჯეთ და არას გემართლებოდა და არცა რა ჯელი ჰქონდა. შენობა დაგაწყებინეთ და ჯელიც მოგიმართეთ. ღმერთმან მშვიდობაში გაგათავებინოს, ჯელი მოგიმართოს.

ჩვენ საქმე გარდაგვიწყვეტია, რომ ამ საქმეზე სალაპარაკოდ და სასარჩლოდ ჯელი აღარავის აქვს. დაიწერა ქორონიკონსა ტწთ.

დოკუმენტს თან აქვს კათალიკოსის ხელრთვა. შემდეგ მოხსენიებულნი არიან: ჩვენ ბატონიშვილი ბატონი ბაგრატ და ბატონიშვილი ბატონი აშოთან. რომლებიც ამ საყდრის მოწმედ და დამხდომად მოიხსენიებენ თავს. ასევე ამ დოკუმენტში ვკითხულობთ: ჩვენ მთავარეპისკოპოსი ნიკოლოზ ჩხეიძე ამ საყდრის სამირკვლის კურთხევაში დაეხვდი და ამ სამართალში მოწმე და გარდაუწყვეტელი ვარ. აქაც არის ხელრთვა: ქ.ჩვენ, ტფილელ ეფისკოპოზი იოსებ ამის მოწმე და დამხდომი ვართ და რათქმა უნდა აქაც ვხედავთ იოსებ თბილელის ხელრთვას (დოლიძე 1970:569).

1675 წელს მასვე შეუდგენია შაჰნავაზის წიგნი პაპის კლემენტე XI-სადმი. და ასევე შაჰნავაზის მეორე წიგნი კაპუცინების გენერალ პატრი ბოვანენ თურა ლეკარტისადმი. ორივე შედგენილია 1575 ივლისის თვეში (თამარაშვილი 1902:245-246).

იოსებ თბილელი მოიხსენიება პირობის წიგნში: რომელსაც გიორგი XI, ნიკოლოზ კათალიკოსი და ქართლის ეპისკოპოსი, დარბაისელნი აძლევენ ანტიოქიის პატრიარქს დოსითეოსს ქართული მონასტრების დახსნის თაობაზე (1678–1688). „ქ.წყალობითა ღმრთისათა, ჩვენ მეფემა გიორგი და ძემან ჩვენმა ბაგრატ და ძმამა ჩვენმა ლევან და ძმამა ჩვენმა სულეიმან და ქართლის კათალიკოზმა ნიკოლოზ, ბატონიშვილმა აშოთან, ამილახორმა გივიმა და პაპუნა-ბეგ დიანბეგმა, ერისთავმა დავით და ერისთავის შვილმა იასონ, მთავარეფისკოპოზმა ნიკოლოზ, თბილელმა ეპისკოპოზმა იოსებ, მანგლელმა, მროელმა და სრულად ჩვენის საბატონოს ეფისკოპოზთა და დარბაისელთა, დიდმა და ცოტამ. რადგან იწება ღმერთმა წყალობა გვიყო,

ჩვენის მონასტრის დახსნისა მოინდომეთ და მობრძანდით თქვენ, ჩვენის მამის ალაგს მისაჩენელი ბატონი პატრიარქი დოსეთოს და ჩვენც დიდად თავს შევიდევით და ჩვენ მმათა ეფისკოპოზთა და დარბაისელთა, დიდითა და ცოტათა, დიდი სასჯელი ქმნა ჩვენთვის, ვითარცა მამამ შვილთმოყვარემ“ (დოლიძე 1970: 592-593).

იოსებ თბილელის სახელს ვხვდებით განჩინება იოსებ თბილელისა შანთაძეების მამულის საქმეზე, რომელიც შედგენილია 1682 წლის 24 აგვისტოს (დოლიძე 1972:147-148). ასევე მოხსენიებულია ქრისტეფორე და მაღალაძეთა მამულის საქმეზე 1683 წელს (დოლიძე 1972:149).

იოსებ თბილელის სახელს უკავშირდება თბილისის სიონის წიგნსაცავისა და საეკლესიო სკოლების დაარსება (იოსელიანი 1851), (ჭიჭინაძე 1888: 32).

რაც შეეხება „დიდმოურავიანის“ დაწერის თარიღს, გ.ლეონიძე არ იზიარებს, რომ იგი დაწერილი უნდა იყოს 1681-1687 წლებში და გვთავაზობს შემდეგ მოსაზრებას: „მაშასადამე, თუ პოემის პროლოგსა და ეპილოგს დავემყარებით, ჩვენი პოემა დაწერილია არჩილის თხზულების შემდეგ. უკანასკნელი კი, როგორც დღემდის ცნობილია, დაწერილი უნდა იყოს 1681 წელს. ამიტომ ბუნებრივია, რომ „დიდმოურავიანის“ დაწერა 1681-1687 წლებს უნდა მივაკუთვნოთ. სწორედ ასე ათარიღებენ მკვლევარები, მაგრამ გ.ლეონიძის აზრით ერთი გარემოება თითქოს უნდა აბრკოლებდეს ამგვარ დათარიღებას. არჩილი სწორედ ამ წლებში იმყოფებოდა რუსეთში ემიგრაციაში, 1681 წელს რუსეთს გადახვეწილი არჩილი 1688 წელს რაჭას ჩამოვიდა, იოსები კი ამავე წლის გაზაფხულზე მოკლეს, ამრიგად, ტახტ-დაკარგული და რუსეთში გადახვეწილი არჩილი ვერ სთხოვდა

თფილისში მყოფ იოსებს „ცოტა სიტყვის განმარტებას“ დიდმოურავის შესახებ. ამავე დროს, თუ არჩილმა 1681 წელს დაასრულა თავისი პოემა, ჩვენ ვიცით, რომ 1664–1675 წლებში, როდესაც არჩილს კახეთის ტახტი ეჭირა, იგი თავისი პოემისათვის ჰკრეფდა შესაფერის მასალებს“ (იოსებ ტფილელი 1939:XXXI).-

გ.ლეონიძე ფიქრობდა: „რომ ,იმავე ხანებში პოემას ნაწილობრივადაც კი სწერდა და შესაძლოა, პოეტის ერთგვარ არტისტიზმთან გვექონდეს საქმე, როდესაც არჩილი ამბობს: მთელი პოემა ცხრა თვეში დაწერეო, მაშინაც მუდმივად არ ვიყავი საამისოდ მოცლილიო. ლეონიძის თვალსაზრისით: „შესაძლოა არჩილი აქ პოემის საბოლოო დამუშავებასა და რეადაქციას გულისხმობდეს“. თუმცა კატეგორიულად ამის თქმა გ.ლეონიძეს არ მიაჩნია მართებულად, მაგრამ მისი აზრი მაინც იქეთკენ იხრება რომ „დიდმოურავიანი“ 1681 წელზე ადრე უნდა იყოს დაწერილი, სახელდობრ, იმ ხანებში, როცა არჩილი კახეთში მეფობდა და თავისი მამის ვახტანგ V შაჰნავაზის სასახლეში, ხშირად მყოფ არჩილს ხშირი ურთიერთობა ჰქონდა იოსებთან. იმერეთის ტახტის დაკარგვის შემდეგ ის რუსეთში გადაიხვეწა რამდენჯერმე, საიდანაც 1700 წლის შემდეგ აღარ დაბრუნებულა.

აქედან გამომდინარე გ.ლეონიძე თვლიდა, რომ იოსებ თბილელს (სააკაძე) თავისი „დიდმოურავიანი“ უნდა დაეწერა 1664–1675 წლებს შუა, ვიდრე 1681 წლის შემდეგ. ხოლო თუ პოემის პროლოგი და ეპილოგი ამის საწინააღმდეგოდ ლაპარაკობს, გ.ლეონიძე თვლის, რომ თბილელის ნათქვამში: „მეფესა ქართლის ცხოვრება ებრძანა გალექსულობით“-ო „ნაგულისხმევი უნდა იყოს არჩილის პოემა არა დასრულებული, არამედ მაშინ ჯერ კიდევ წერის პროცესში, ნაწილობრივად დაწერილი და

არა საბოლოოდ რედაქციაქმნილი და ბოლოს „არჩილიანში“ ალაგ-ალაგ აღსანიშნავია „დიდმოურავიანის“ პოეტური ფრაზეოლოგიის ფრაგმენტები(თბილელი 1939: XXXI-XXXIII).

ს.ცაიშვილს მიაჩნია, რომ იოსებ თბილელს „დიდმოურავიანი“ უნდა შეექმნა 1683-1688 წლებში: „სწორედ არჩილმა უბრძანა ავტორს, „განმარტებით“ ეთქვა სააკაძის თავგადასავალი. ამასთან დაკავშირებით ს.ცაიშვილი იმოწმებს „დიდმოურავიანის“ შემდეგ სტროფს: „მეფესა ქართლის ცხორება ებრძანა გალექსულობით, ზოგი რუსთვლისა ბაასი, კახთ მეფის საქმე სრულობით“ (იოსებ ტფილელი 1939: 3). ამის საფუძველზე მკვლევარი გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ „დიდმოურავიანის“ შექმნის დროს უკვე დამთავრებული იყო არჩილის „გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთაველისა“, რომელიც დაასრულა ასტრახანში 1682 წლის სექტემბერში. აქედან გამომდინარე, მკვლევარი თვლის, რომ იოსებ თბილელს 1683-1688 წლებში უნდა დაეწერა (ცაიშვილი 1974: 146-147). ასევე, ს.ცაიშვილს მოჰყავს კიდევ ერთი სტროფი იოსებ თბილელის „დიდმოურავიანიდან“:

„ეს არის ლექსად ნათქვამი, მნატრე ვინ თქვენის ხლებისა,
ზოგი რამ საღრმთოც დავწერე, სიტყვა ვთქვი წმინდანთ ქებისა“.
(იოსებ ტფილელი 1939: 64).

ს.ცაიშვილს ზემოთ მოტანილი სტროფიდან გამოაქვს დასკვნა: როგორც ჩანს, იოსები პოემის დასასრულს ნატრობს არჩილთან „გვერდს ხლებას“ (გვერდით ყოფნას). იგი მიიჩნევს, რომ არჩილი და იოსებ თბილელი ზოგ შემთხვევაში ერთნაირად აფასებენ გიორგი სააკაძის მოღვაწეობას. მისი თვალსაზრისით, იოსებ თბილელი კარგად იცნობს არჩილის პოემას. ხოლო არჩილი კი არ იცნობდა იოსებ თბილელის „დიდმოურავიანს“.

484-ე სტროფიდან გამომდინარე ს.ცაიშვილს მიაჩნდა, რომ არჩილი ამ დროს თბილელისგან შორს იმყოფებოდა. აქედან გამომდინარე, მკვლევარი აკეთებს შემდეგ დასკვნას: არჩილის რუსეთში წასვლისა და თეიმურაზიანის დასრულების შემდეგ იოსებ თბილელისთვის შეუკვეთია მოურავის ამბების დაწვრილებით გალექსვა. იოსები უკვე ამ დროს იცნობდა არჩილის პოემას და ნაწილობრივ თავის წყაროდ გამოიყენა. აქედან გამომდინარე, მიიჩნევს, რომ „დიდმოურავიანის“ დაწერის თარიღი არის 1683-1688 (ცაიშვილი 1974: 148-149).

ბოლო პერიოდში მიტროპოლიტ იოსებ თბილელის ცხოვრება-მოღვაწეობის შესწავლას მიეძღვნა ვ. ოთარაშვილის მონოგრაფიული ნაშრომი, სადაც გამოთქმულია მოსაზრება, რომ წმიდა თევდორე კველთელის მოწამეობრივი აღსასრულის პირველი მემატიანეა იოსებ თბილელი (ოთარაშვილი 2019).

მკვლევრებს იოსებ თბილელი მიჩნეული ჰყავთ არჩილის მასწავლებლად (კეკელიძე 1952:464; ფირცხალაიშვილი 1978: 13-14; გვარამაძე 2015:15; ს.ლორთქიფანიძე 2016: 28). ამ თვალსაზრისს ჩვენც ვიზიარებთ, მაგრამ ხაზგასმით აღვნიშნავთ, რაში მდგომარეობდა იოსებ თბილელის ეს „მასწავლებლობა“. ჩვენი აზრით, მასწავლებელის გაგება მხოლოდ ვიწრო ხაზით არ შეიძლება. ვფიქრობთ, რომ იოსებ ტფილელი არჩილის სულიერი მოძღვარიც გახლდათ, არა მარტო არჩილის, არამედ მთელი სამეფო ოჯახისა, თავისთავად სავარაუდებელია, რომ ვახტანგ V უფლისწულების და მათ შორის არჩილის აღზრდას სულიერების თვალსაზრისითაც თბილისის მიტროპოლიტ იოსებ სააკაძეს მიაწოდებდა. იმ იოსებს, რომელიც თავისი მსოფლმხედველობით სამეფო დინასტიის ერთგული იყო და მეფის ერთგული სამსახურისთვისაც დაიღუპა 1688 წელს.

იოსებ თბილელი რომ არჩილის მოძღვარი უნდა იყოს, ამაზე მეტყველებს ჩვენი ვარაუდით შემდეგი: „იოსებ მასწავლა წმინდა საკვირველებათა სავეს წიგნი ესე, სახელით ოდენ მეფესა (კეკელიძე 1952: 46).

ვფიქრობთ, რომ „წმინდა საკვირველებათა სავეს წიგნი...“ არ უნდა იყოს სხვა რამ, თუ არა წმინდა წერილი (იგივე წმინდა ოთხთავი ანუ ქართველებისთვის და ყველა მართლმადიდებლისთვის წმინდა წიგნი „სახარება“) და მისი სწავლება არჩილისთვის შეეძლო მის სულიერ მოძღვარს, იოსებ თბილელს, რომელმაც დიდი გავლენა იქონია არჩილის პიროვნების და მისი მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაში.

ჩვენი აზრით, იოსებ თბილელის ღრმად განსწავლულობაზე უნდა მიუთითებდეს შემდეგი ამონარიდი, რომელიც ამოვიკითხეთ იოანე ბატონიშვილის კალმასობაში: „იოსებ თბილელი არხიერი, სააკას-ძე ესე იყო საფილოსოფოსთა და წერილთა შინა გამოცდილი, საყვარელი მეფეთა და ერთაგან. ამან შეთხზნა სხვადასხვა პიიტკანი ანუ შაირნი სასმენელად საამონი. ესრეთ განვლო ცხოვრებაჲ თჳსი კეთილად (იოანე ბატონიშვილი 1948: 168).

ვფიქრობთ აქ ნახსენები „წერილთა შინა გამოცდილი“ სხვა არაფერია თუ არა წმ.წერილი, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმას, რომ იოსებ თბილელი გახლავთ სულიერი მოძღვარი და მასწავლებელი მეფე არჩილისა.

ასეთია ბიოგრაფიული მონაცემები „დიდმოურავიანის“ ავტორისა.

§.2. იოსებ თბილელის მენტალური შეხედულებები

მე-17 საუკუნის პოეტი, იოსებ თბილელი აღორძინების ხანის ქართული მწერლობის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელია. მისი პოემა „დიდმოურავიანი“ მნიშვნელოვან საისტორიო წყაროს წარმოადგენს. ჩვენი დაკვირვებით, იოსებ თბილელის მენტალიტეტის განმსაზღვრელია მისი სასულიერო მოღვაწეობა.

თავის პოემაში იგი აყალიბებს ზოგადსაკაცობრიო მაღალზნეობრივ იდეებს, მაგალითების ფონზე მთელ პოემაში ნაჩვენებია, თუ როგორი უნდა იყოს ადამიანი ზნეობრივად და მორალურად სრულყოფილი, როგორი უნდა იყოს ქრისტიანი ქართველი თავისი მენტალობით.

მეფე-პოეტ არჩილს იოსებ თბილელისთვის „სიტყვის განმარტება“ უთხოვია გიორგი სააკაძის შესახებ.

რ.ფირცხალაიშვილის თვალსაზრისით თბილელი არ იყო დიდი მოურავის პირდაპირი შთამომავალი და არც მოურავისშვილი; ხოლო არჩილის ეპოქაში ცხოვრობდნენ გიორგი სააკაძის პირდაპირი მემკვიდრეები. 1664 წლამდე მისი ვაჟიშვილი იორამი, რომელიც დაწინაურებული პირი იყო ჯერ როსტომის, შემდეგ ვახტანგ V შაჰნავაზის (1658-1676) დროსაც ხოლო შემდეგ იორამის ძენი, რომელთაგან განსაკუთრებით ცნობილი და სამეფო კარზე ნამსახური იყო ავთანდილ მოურავისშვილი. იოსებ ტფილელს იორამის შვილების თანამედროვედ და დაახლოებით მათივე თაობად (შესაძლოა რამდენადმე მათზე უფროსად) მიიჩნევს მკვლევარი. მისივე აზრით, თუ „სიტყვის განმარტება“ მხოლოდ და მხოლოდ გიორგი სააკაძის ბიოგრაფიის ფაქტობრივ მხარეებს შეეხებოდა, ცხადია, ყველაზე მეტად

ზუსტი ინფორმაციული თვალსაზრისით გიორგი სააკაძის შვილი თუ შვილიშვილების გადმოცემები იქნებოდა და სწორედ მათთვის, როგორც პირველწყაროსთვის, უნდა მიემართა არჩილს, ხოლო თუ არჩილმა მაინც იოსებ თბილელსილელს მიმართა, ცხადია, ამ შემთხვევაში მისთვის მთავარი იყო არა მხოლოდ ნათესაური დამოკიდებულება ამ უკანასკნელისა გიორგი სააკაძისადმი, არამედ მისი ღრმად განსწავლულობა, სიბრძნე და ერუდიცია, არა მხოლოდ ფაქტების ცოდნა, არამედ ამ ფაქტთა მისეული ინტერპრეტაცია (ფირცხალაიშვილი 1978: 13-14).

ქართული მსოფლმხედველობრივი აზროვნების საფუძველი ქრისტიანობაა, აქედან გამომდინარე, ძველი მწერლობის, როგორც სასულიეროს ასევე საეროს ბიბლია და საეკლესიო ლიტერატურაა. საიდანაც მოდის ამ ეპოქის ძირითადი მოტივებიც და მხატვრულ სახეთა მთელი სისტემა (ს.ლორთქიფანიძე 2016: 8).

ეკლესია ჩვენს ქვეყანაში იყო ბურჯი ერთიანობისა. იოსებ თბილელი, როგორც სასულიერო პირი, ჩანს, რომ ბოლომდე იბრძოდა თვისი საქმით და სიტყვით ამ ერთიანობისათვის. მისთვის მისაღები იყო:

„ვინცა მოკვდეს მეფეთათვის, სულნი მათნი ზეცას რზიან“
(რუსთაველი 1974: 139)

„შენ ყოფილხარ მამაცურად, მოგხდომია გამარჯვება, ეგრე თქმულა ზეცასა რზის, მეფეთათვის ვინცა კვდება,
რასაც კაცი პატრონზედ იქს, სადაც წავა წინ დახვდება,
და კარგსა კარგი არ ასცილდეს, ავსა ავად გარდახდება!“
(იოსებ ტფილელი 1939: 59).

„ხელმწიფის კარის გარიგებაში“ წარმოდგენილია ფეოდალური მონარქია, რომლის სათავეში დგას მეფე. საყურა-

დღეობა, რომ მეგლის მიხედვით მეფე ზებუნებრივი არსების ნიშნებით არის დაჯილდოებული, აღნიშნავს ი.სურგულაძე (ხელმწიფის კარის გარიგება 1970: 18). იგი ღვთის სწორია და ამას ნათლად მოწმობს სასახლეში მიღებული წეს-ჩვეულება, მეფის მორთვის დროს მომსახურება: „მას წელიწადის თავს მეფე არავის[გან] შეიმოსების ამისაგან კიდე რომე მონადირეთუხცესი ყვთლით ყაბარჩით შემოსს საჯელმოკლით, ტყავიანითა – მოყვენთუსლითა, არა დია პრთყელად საყელოსა, – თავსა კარგისა ყვვნიზიასა და მაღლად აშვერილსა მჭლოდ შეკრულსა ქუდსა დაარქვამს“ (ხელმწიფის კარის გარიგება 1970: 32).

მეფის მსვლელობის განსაკუთრებული წესები: „და შვიდასი სახლი მესაწოლე არს; და გლეხი რვა სახლია და ყოველივე–აზნაური და შვიდასივე შუბოსანი, ამა სიკიტროსნსა ჯორისა, მისჯენ რა მეფე აიყაროს. და სალაროსა წინათ იარეზის სიკისტრონი და ერთი ყათრი სხვაჲ ჯორი, სასაგებლე ტურფადვე მოკაზმული; მაგრამ სალაროს წინათ იარეზის, სიკისტრონით უკანით“ (ხელმწიფის კარის გარიგება 1970: 37).

მეფის ღამით მომსახურება, ვინ უნდა მიაწოდოს მეფეს სასმელი, როცა ღამით მოსწყურდება ან როგორ ხდება დილით მეფის მოკაზმვა: „საღამოს მეღვინე ფანჯარას მომცროს მიიღებს მყვინვარიანთა ჭურჭლითა ანუ ტაბაკიტა ზედა მყინვარსა დაჰყაროს და ჯელთა მანდილი აქვს ბაღდადისა და თუ მეფესა ღამით მოეწყურო[ს] ბ[რ]ძანოს რომელიცა უნდა. რაც დარჩის წინაშეოლნი და კარის დარაჯა, და საწოლის მეკარე წაიღებენ დილას რაჲ მეფე საწოლით გამოვიდესფარესთუხუცცესსა კელის ნოხნი, სანთელი, ფანარი, მაშხალა. და რა [მყინვარიანი?] ტაბაკი აიღონ სარუზმა აცვია ანუ ჩაფლა მოგვსა ზედა გავა; ანუ ცოტა გარეჯით ნამდნობი[ცოცხი], ანუ თუ იგი არა იყოს, მანდილი

გრძელი და მეფეს გარდამუკამაზავს წინ და სხვათა ნოხთა ფარეშნი გარდაჰკაზმენ-ცხვრის ტყავის ცოცხნი აქვთ ტარიანი. და აგრევე ხილობას ტახტი ოდესცა მოეკაზმოს მას შიგან იგი ახლავს ვითარცა ასწავლიან დაფენა კარავი, ხარგაი, ჩადრი, —ესე და ამის კაზმა მას მართებს“ (ხელმწიფის კარის გარიგება 1970:38).

და ვინ დაიშვება ამ დროს მეფესთან: „ამირეჯიბს ყოველგან გზა აქვს საურავისა სადა გინდ იყოს მეფე სალაროს, საწოლს საჭურჭლეს, ყოველგან მივა, იურვის ამისგან კიდე რომ უკაზმავი არ იყოს მეფე. მსახურთუხუცესი და მისის [ვ]ელისანი უფრო იურვიან მ[ა]გრამ ამირეჯიბის დათხოვნა არც მათგან ეგების. და რა შეიკაზმოს და გამოვიდეს საურავი და ძღვენის შეწირვა ყოველი მისია საღამოს რეკამდის“ (ხელმწიფის კარის გარიგება 1970:35).

მეფის მიერ საპატიო პირთა მიღების ცერემონიალი: „აწ ვინაითგან დაუწერია აწვიოს საწოლის მწიგნობარმან: მომღვართ-მომღვარი ნატაკს ზედა მომგვრალეებით, ეთაყვანოს გინა დამრუდებით, მეფე ნოხთა პირსა მოეგუების და მოესალმოს მოახსენე, ბრძანოსო წავიდეს და მარჯვენით გარდადგეს ახლო კათალიკოზი, ჭყონდიდელიცა, მანვე აწვივნეს. ეგრეთვე კათალიკოზი, რომელიც მოვიდეს ეთაყვანოს და მეფემანცა ეგრევე ჰელნი დაასხნეს დამრუდებითაცა გინა ნოხსა ზედა მესამედი წამოიაროს. და მათივე წესითა ჭყონდიდელსა და მათ სამთა ვეზირთა აწვიოს ეჯიბმან. რომელიც იყოს შევიდის, ეთაყვანოს მეფესა და მეფე ეთაყვანოს და ნებნი ნახევრამდის დასხნეს დამრუდებით: იგი მეორედ კვლავ ეთაყვანოს; სამი ბიჯი წამოი[ა]როს მეფემან აკოცოს და უკუდგეს და მარჯვენით ახლოს იყოს“.

„მეჭურჭლეთუხუცესი საჭურჭლის ნაცვალმან აწვიოს მსახურთუხუცესი მესაწოლეთუხუცესმან რა ეთაყვანოს მეფემან

თითნი ნოხსა ზედა დასხნეს და იგი მეორედ კვლავ ეთაყვანოს; მეფემან მეორედ თაყვანებისთვის სამთა ვეზირთა უფრო და ამ ვეზირთა ორთა უმდაბლეს, კელნი აღუჰყარს და ესე ორნი ვეზირნი-სწორად ვითა ის ზემონი სამნი სწორად. ამილახორიცა ამ ორთა სწორად ნახოს მეფემან (ხელმწიფის კარის გარიგება 1970:44).

ლაშქრობის სამზადისი, მეფის აღკაზმულობა და მათ შორის ასახულია როგორ და ვინ უნდა მიუყვანოს მეფეს შეკავშმული ცხენი: „ლაშქრობაჲ და ლაშქრობის ვეზირობა ამირსპასალარის კელთ არის; მას წინათ არავინ იტყვს, რაჲ ვეზირობა იყოს. და ამილახორი ვეზირი არის ამირსპასალარისა და ამის კელის[აჲ] მეაბჯრეთუხუცესიცა. მეაბჯრეთუხუცესი და მეაბჯრენი და მესარტყელენი და საჯინიბოს შემავალნი ყოველივე ამილახორის კელისანი არიან. რაჲ მეფე ცხენსა ზედა უდარბაზებს [ამილახორი] ვინ გინდა იყოს ათაყვანებს, თუ ვისი ძღვენი იყოს, შესძღვნის, თუ ოდესცა არა იყოს ესე ოდენვე უდარბაზებენ და ძღვენსაც შესძღვნიან. ცხენი რაჲ ითხოვოს მეფემან, ზარდახნის მოლარე აღვირით მისცემს, მისრ[ა]ტული პირსა აუხსამს, ერთ ყურს გაუყოფს და მეორეს აღარა; მერმე ზარდახნის მეჯინიბე აუხსამს, საყბურს შეუხსამს; ზარდახნის მოლარე უნაგირს გარდასდგამს საძუეთ აღარ ჩაუყრის; იგივე ზარდახნის მეჯინიბე შეეკაზმავს და წაიყვანს, მისრატულთუხუცეს მიუყენებ. შეჯდების და მათრახი ზარდახნის უხუცესმა მისცეს; და ორივე [ზარდახნის მეჯინიბე მისრალთუხუცესი] უკანით იარებიან. ზარდახნის უხუცესი, და ამირჩუხჩი წინათიარების, ჯუარის მტკირთველსა და მეფეს შუა. და სადაც მეფე მივა, ცხენისაგან ჩამოვა, ამირჩუხჩიც მანამამდი ცხენით მივა და მერე მობრუნდების კდა თავის ალაგს გარდაცდების. ჯუარი

წინათ მარქაფნი იმერით ეზომსა“ (ხელმწიფის კარის გარიგება 1970: 40–41).

ძეგლის მიხედვით მეფე უდგას სათავეში ყოველგვარ საეკლესიო და საერო საქმიანობას. საეკლესიო დღესასწაულის დროს მეფესთან თავს იყრის რაც „კაცი არს ქრისტიანი“ და მისი მეთუარობით მიემართება პროცესია ეკლესიისაკენ.

„აწ განცხადება ვსთქვათ, დიდი დღესასწაული: და ეს წესი არის, რომე, მეფე სადაც იყოს, რაც სული კაცი არის ქრისტიანე ყოველივე წავა. დიდი დროშა ააბან მენობათენი–წინათ; და დროშა განდამცა, – წინა, ამართული და მერმე ჯვარის-მტვირტველი, შემოსილი და ძელი ცხოვერებისა ჰელთა. და წყალი აკურთხონ, ეგრევე წარმოვიდნენ ეკლესიას მივა მეფე და მენობათენი აღარა სცემენ სცემენ ნობათსა, დროშა ეკლესიის კარსა დგას. რა მეფე ეკლესიით გამოვიდეს დროშით წავა მუნვე, კარის შესავ[ა]ლსა ქ[ვ]ეშუ დადგების. დარბაზობა ვითარცა მეფეს ეპრიანოს დიდის წესისითა და თუ უმცროსითა, ვითარცაღა წესი იყოს, იქნას (ხელმწიფის კარის გარიგება 1970: 33).

ძეგლში მოცემულია ისეთი წეს–ჩვეულება, რომელიც დასავლეთ ევროპაში აბსოლუტიზმის პერიოდში მონარქების კარზე იყო მიღებული (ხელმწიფის კარიგება 1970:18).

ე.თაყაიშვილი ამ გარემოებას გარკვეულ ყურადღებას აქცევს. იგი წერს „კარის გარიგება გვიხატავს სურათს თვით ხელმწიფის კარისა ანუ დარბაზისა და იმ რთული ეტიკეტისა და ცერემონიებისა, რომელიც არსებობდა ხელმწიფის კარზე, „თითუ-ულს ხელმწიფის ფეხის გადადგმაზედ და რომელიც მოგვაგონებს ლუდოვიკო მეთოთხმეტის კარის ეტიკეტს“ (ხელმწიფის კარის გარიგება 1920: XXXV).

ცნობილია, რომ შუა საუკუნეების ქრისტიანულ სამყაროში მეფობის ორი მთავარი იდეა თანაარსებობდა. ერთი მომდინარეობდა აღმოსავლეთიდან და ძველი აღთქმის სამყაროდან, ხოლო მეორე ანტიკური რომიდან და ბიზანტიიდან. ერთი ცხებული მეფის იდეაა მისი პროტოტიპი ღვთის რჩეული დავითი და ძველი ისრაელის მეფეებია, ხოლო მეორე იმპერატორის სახეა. ეს სახე ანტიკური რომის ტრადიციაზეა დაფუძნებული, მაგრამ მისი ქრისტიანული ხორცშესხმა ბიზანტიის მეფეების (ბასილევსების) კონცეპტუალურ სახეებშია მოქცეული. მაგალითად, დასავლეთში მეფედ კურთხევა ცხების რიტუალის გზით სრულდებოდა და ამ შემთხვევაში დავითს ემსგავსებოდა. საყურადღებოა, რომ კარლოს დიდი სამჯერ იქნა ცხებული (ტრადიციის მიხედვით დავით მეფეც სამჯერ იქნა ცხებული), მაგრამ როცა პაპმა ლეონ III 800 წელს იმპერატორად აკურთხა, ცხების რიტუალის გარეშე მხოლოდ გვირგვინი დაადგა თავზე. მაშასადამე, იმპერატორად კურთხევა ბიზანტიური ტრადიციის საფუძველზე განხორციელდა. ცნობილია, რომ ბიზანტიაში ბასილევსების კურთხევა გვირგვინის დადგმის ცერემონიალით სრულდება, ხოლო ცხება მხოლოდ გვიან დასავლეთის ქრისტიანული ტრადიციის ზეგავლენით დამკვიდრდა.

დავითი ქრისტიანული მეფის პროტოტიპად თავად ქრისტეს, როგორც მეუფისა და როგორც ცხებულის პრეფიგურად იქცა. დავითს, როგორც რჩეულისა და მისი შემწეობის მომპოვებელი მეფის სახემ გამარჯვებისა და კეთილდღეობის გარანტიის ფუნქცია შეიძინა (პატარიძე 2008:103).

მეგლის მიხედვით მეფე უდგას სათავეში ყოველგვარ საეკლესიო და საერო საქმიანობას. საეკლესიო დღესასწაულის (ნათლისღება) დროს მეფესთან თავს იყრის რაც „კაცი არს

ქრისტეანი“ და მისი მეთურობით მიემართება პროცესია ეკლესიისაკენ (ხელმწიფის კარის გარიგება 1970: 32, 36.).

სავარაუდოდ, თავადსაც მეფის მსაგავსად უნდა ჰქონოდა მთელი ზემოთხსენებული ცერემონიალი. სასახლის მოწყობიდან დაწყებული დილა-სადამოს მომსახურება, საეკლესიო დღესასწაულების აღნიშვნა და სხვა. მაგრამ უფრო მცირე მასშტაბით, რადგან იგი მეფე არაა ქვეყნისა, თუმცა XV საუკუნის შემდეგ წარმოქმნილი ყველა „ნახევრად ხელმწიფე“ თავისი აზროვნებით (მენტალიტეტით) მეფეა თავის საგანმგებლო ტერიტორიისა.

თავადის მამულების მართვა-გამგეობა სამეფო კარის მიბაძვით იყო მოწყობილი. თავადის სასახლის (კარის) მოხელეები იყვნენ სახლთუხუცესი, იასაულები, მეჯინიბეთუხუცესი და ა.შ. ყველა თავადს, რა თქმა უნდა, ერთნაირი რაოდენობის მოხელე არ ჰყავდა. მსხვილ თავადებს უფრო რთული სამოხელეო აპარატი ჰქონდათ (ჯამბურია 1973: 206).

სათავადოებისა და უფრო ხშირად ფეოდალიზმის ერთერთი დამახასიათებელი ნიშანია იმუნიტეტი, რომელსაც ფეოდალიზმის განვითარების პირველ ხანიდანვე ჰქონდა ადგილი. დროთა განმავლობაში ფეოდალიზმის შემდგომ განვითარებასთან დაკავშირებით ფართო ხასიათს ღებულობს, იგი ამტკიცებს ფეოდალურ სამფლობელოთა დამოუკიდებლობას. იმუნიტეტი (შეუვალობა) საქართველოში აღკვეთილი ჩანს გაერთიანების დროიდან. იმუნიტეტთან უშუალოდ არიან დაკავშირებული მიწათმფლობელები, სამამულო სისტემის გავრცელება საქართველოში (სოსელია 1966: 22-25).

ზოგიერთი თავადი სამეფო გადასახადისაგან მთლიანად თავისუფლდებოდა, ზოგიერთი კი ნაწილობრივ...ლაშქარ-ნადირობისაგან ჩვეულებრივ არავინ თავისუფლდებოდა, მაგრამ

დროთა ვითარებაში შეუვალობის ფარგლებში ფართოდებოდა, ხოლო თავადთა სასამართლო შეუვალობა უმთავრესად სამოქალაქო საქმეებით იფარგლებოდა. სათავადოში სამართლის უფლება განაწილებული იყო სათავადო სახლის უფროსსა და ამ სახლის უფროს წევრებს შორის. შეუვალად მამულზე მოსახლე-ყმების სამართალიც ფეოდალს ეკითხებოდა (ჯამბურია 1973:206–207).

საყურადღებოა, აღინიშნოს, რომ მეფის გაღმერთების იდეა აღმოსავლეთის თეოკრატიული სახელმწიფოებისთვის იყო დამახასიათებელი. ამ წეს-ჩვეულებამ ანტიკური სამყაროს გამოვლით ქრისტიანულ ბიზანტიაში დაიმკვიდრა და აქედან ევროპის ფეოდალურ ქვეყნებშიც გავრცელდა.

მეფის ღვთიური წარმოშობის იდეა „ხელმწიფის კარის გარიგების“ გარდა მოცემულია სხვა წყაროებშიც. მაგალითად, თამარის ისტორიკოსი თამარ მეფეს ღვთის სწორად თვლის. თამარის ისტორიკოსის კონცეფციით (ჩვენი აზრით, არამართო თამარის ისტორიკოსის, ზოგადად, შუასაუკუნეობრივი თუნდაც გვიან შუასაუკუნეობრივი, სააზროვნო მენტალიტეტით): „ვინაითაგან ჴელი საუფლო მკლავი მაღალი და თანამებრძოლი [ექმნებოდა] მბრძოლთა მას მისთა, და მის წილ ამღებელი ჯურისადა ფარისა ეკუთვნებოდა დამჴობად წინააღმდეგომთა მისთა“ (ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი 1959: 31–32). ანალოგიურად შეიძლება გავიგოთ ფსალმუნის შემდეგი სიტყვები: „ნუ შეეხებით ცხებულსა ჩემსა და წინაღსწარმეტყველთა ჩემთა შორის ნუ უკეთურობთ“. იქვე ვკითხულობთ: „და დაა-დგინა იგი უფლად სახლსა თჳსისა მონებისა მისისა“ (ფსალმუნნი და ლოცვანი 2016: 169).

მეფის პატივისცემისა და გაღმერთების წეს-ჩვეულება, რომელიც ხელმწიფის კარის გარიგებაშია წარმოდგენილი, შემთხვევითი გარემოებით არ აიხსნება. ეს არის ძლიერი მეფის

ხელისუფლების იდეის გამოძახილი. ფეოდალური სახელმწიფოების ისტორიას არ ახსოვს ისეთი მეფე, რომელიც ძლიერებისკენ არ მიისწრაფვოდა, მაგრამ იმისთვის, რომ მეფის მისწრაფება რეალურ საფუძველზე ყოფილიყო აგებული, საჭირო იყო შესაფერისი ეკონომიური პირობები (ხელმწიფის კარის გარიგება 1970: 18).

იოსებ თბილელი, სასულიერო პირი, მეფის ერთგულ მსახურებაში ხედავდა საქართველოს ერთიანობის იდეას. ეს ერთიანობა უნდა ყოფილიყო თავადის მენტალობის განმსაზღვრელი: ბატონზე (პატრონზე) გამარჯვება არ იყო მისაღები. მეფე თავადის პატრონია, თავადი კი, აზნაურის და ყმა-გლეხის. იოსებ თბილელის იდეალი ადამიანი კი ასეთია:

„ბრძანება არის ბატონზე ყმასა არ გამარჯვებია,
ბატონი რომე ტყუოდეს, ისრევ ყმას დამარცხებია,
თვარ უხმლოდ როგორ დავდგები, რომ ვიყო სრულ წარცხებია,
„და ბევრთა მებრძოლთა თავები მიწასთან მიწარცხებია“.
რაცა დასწერეს პირველად იქნების, არ ასცილების,
პატრონის შებმა არა ხამს, ყმას ხმალი გაუცვილდების,
რაგინდ ყმას ბევრი ჯარი ჰყვეს, ცრემლი იმასვე სდინდების,
და ესე მსმენია, ამისთვის ცეცხლი წვად გამიხშირდების“.
(იოსებ ტფილელი 1939:40).

მაგრამ ბატონს (ამ შემთხვევაში მეფესაც) უნდა დაენახა თავისი ერთგული ყმა, დაეცვა იგი მაბეზღარი და შურიანი ადამიანებისაგან. მეფე ხშირად ამას ვერც კი აკეთებდა იმ რთულ დროს, გვიან შუასაუკუნეებში, რადგანაც ხშირად ფეოდალთა ნება-სურვილის აღმსრულებელი ხდებოდა მეფეც უნებურად:

„ზოგთ ბაგრატოვანთ, ასრე სჭირს, არ ახსონს სამსახურია;
რაგინდ რომ ბევრი აამო, ბოლოს არ გიგდონ ყურია

“მაზეზღარს სიტყვას უსმენენ, ვის ვისთვის რომ აქვს შურია!
როს ყმა გარდაყვეს პატრონსა მსახუროს ღარიბობასა,
მამულს და ალაგს განშორდეს თვისა ტომსა და ძმობასა
და მასზედან მისი პატრონი რად არ იქს იაფობასა?!”

(იოსებ ტფილელი 1939:40)

იოსებ თბილელს ამ შემთხვევაში გიორგი სააკაძე ჰყავს
მხედველობაში და გული სწყდება მისი ასე დაუფასებლო-
ბისათვის:

„ბატონს ჰყავდეს ერთგული ყმა, სიამოვნით თავს უდებდეს,
მტერს ებრძოდეს, დავსებულსა ცეცხლსა კიდე აუნთებდეს,
რაც უჯობდეს, იმას ბჭობდეს, მებრძოლს მიღმა გაუგდებდეს,
და საჭურჭლესა წარმოცლილსა, სალაროსა დაუდებდეს!“

(იოსებ ტფილელი 1939:53).

“მე ოთხი საქმე ერთ დღეს ვქმენ, რა გესმის, ბრძანო იშია!
ყარჩიხანს რომე შევები, მის ჯარს რა დავსდევე შიშია,
იქ ახალციხე ავლე ქალაქს ვქმენ იერიშია;
და კახეთს რა ჯარი დავხოცე, სიმრავლით ვითა ქიშია
კაცს ამისთანა ყმა ჰყავდა, პატრონს რა უყოს მეტია!
მას აბეზღებდნენ ცუდმუდი კაცი შმაგი და რეტია,
იგ მუდამ შენტვის კვდებოდეს შენის მტერის მხვრეტია,
და პატრონისგან საკვდავად, ვით ადვილ გასამეტია?!
ეს ყველა მისთვის გავბედე რომ მწადდა თქვენი დიდება,
კრძალვა და სათნო მწვე მჭირდა მე პატრონ-ყმობის რიდება!
თქვენს გარდაისად ავდ ქნეს სხვათ ჩემი გარდაკიდება, და
თუ ჩემს, უკეთესს ყმას ჰპოვებთ, თქვენც გმართებთ ხელის
კიდება!

(იოსებ ტფილელი 1939:30)

ჩვენი თვალსაზრისით, არა მარტო ეკონომიკურ საფუ-
ძვლებზე იყო დამოკიდებული ქვეყნის სიძლიერე, არამედ
თითოეული ადამიანის, მათ შორის თავადთა სულიერ და ემო-

ციურ მდგომარეობაზე, მაგალითისთვის, ნ.ბერძენიშვილის „მოკიდულთა“ საკითხი ახალი ინტერპრეტაციით შეიძლება გამოვიყენოთ, ვინაიდან ეს თავმდევი პროცესი და ერთერთი მახასიათებელი ასპექტია ქართული ფეოდალური, განსაკუთრებით, გვიან შუასაუკუნეობრივი ქართული ფეოდალური საზოგადოების სააზროვნო სისტემისა, მენტალობისა.

ნ.ბერძენიშვილის თვალსაზრისით: „მოკიდებულნი კაცნი“ სააკაძის ყმები არ არიან. ამიტომაცაა, რომ მოურავს ფიქრი უხდება იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა იმოქმედოს, რათა ეს „მოკიდებულნი კაცნი“ ბოლომდე მისი მიმდგომნი დარჩნენ. დანარჩენ ბატონყმობის ხანაში ყმის (თუნდაც აზნაურის) მხრით ბატონის ერთგულება აგრე პირობითი აღარაა. „მოკიდულნი კაცნი“, თუმცა სააკაძის ყმები არ არიან, მაგრამ ისინი ერთნაირად მაინც დამოკიდებულნი არიან მოურავზე. სააკაძის მოკიდებულნი, მართალია, მეფის ერთგულნი არიან, მაგრამ „მიმდგომი“ არიან ისინი მოურავისაც. ხოლო მეფესა და მოურავს შორის კონფლიქტის შემთხვევაში ისინი შესაძლებელია სააკაძის მხარეზეც აღმოჩნდნენ და მეფეს შეუორგულდნენ, თუ უკანასკნელი უსამართლო რამეს დამართებს მოურავს. ნ.ბერძენიშვილი ვარაუდობს იმასაც, რომ ასეთი კონფლიქტის შემთხვევაში სააკაძის მოკიდებულნი შესაძლებელია მეფის ერთგულებასაც შერჩნენ, ხოლო სააკაძეს კი „გარდაუბრუნდნენ“ (ბერძენიშვილი 1966: 144).

ნ.ბერძენიშვილი სააკაძის „მოკიდებულ კაცთა“ „უფრო მეტ დაზუსტებას ახდენს საისტორიო მასალაზე დაკვირვებით, სადაც გიორგი სააკაძე თვითონვე ასახელებს თავის „მიმდგომთ“ „მოყვრებს“ და „მოსამართლეებს“. ესენი არიან: არაგვის ერისთავი, ქსნის ერისთავი, ფალავანდიშვილი, ციციშვილი, ბარა-

თაშვილი და სრულიად ქართველნი. ამათგან ზოგი გიორგის სიძეა, ზოგი მზახალია, აქვეა გიორგის სიმამრი და სხვა. დამოყვრება-დამძახლება, სახლის კაცად შეყრა „მოდაწერილობა“ თუ სხვაგვარი „მოკიდება“ უაღრესად სოციალურ-პოლიტიკურ საფუძვლებს და ანგარიშიანობას ემყარებოდა. მისი შეხედულებით რომ: სააკაძის „მოკიდებულ კაცთა-ში უნდა იგულისხმებოდეს ასევე პარტია . მკვლევარი თვლის, რომ „მოკიდული“ ესაა თავისუფალ პირთა (თუ სახლების) გაერთიანება ამა თუ იმ პირის (თუ სახლის) გარშემო და ქართული ფეოდალიზმის ყველა საფეხურზე მოკიდულის ძირითადი შინაარსი (ინტერესთა თანხმობის ნიადაგზე) მეტნაკლებად თავისუფალი გაერთიანება უცვლელი დარჩა (ბერძენიშვილი 1966: 114-117; 134).

ვიზიარებთ ნ. ბერძენიშვილის ზემოთ მოყვანილ მოსაზრებებს და აქვე გვინდა ვთქვათ: მართალია, ასეთი საქმეები არ ხდება სოციალ-პოლიტიკურ ინტერესთა ურთიერთ-კვეთის გარეშე, მაგრამ ეს ასპექტებიც უნდა ემყარებოდეს და ასევე მომდინარეობდეს იმ ადამიანთა სულიერი და ბუნებითი მდგომარეობიდან, რომლებიც არიან ამ საზოგადოების წევრები. თითოეული მათგანი ხომ ასევე ქმნის საზოგადოებას და გარკვეულწილად, აქედან ხდება მენტალობის ჩამოყალიბება.

§.3. რელიგიის საკითხი თავადურ მენტალობაში

ქართველობისთვის ბრძოლის გზაზე დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა საზოგადოების რელიგიისადმი დამოკიდებულებას.

საქართველოს და ქართველი ერის გადარჩენის საქმეში უდიდესი წვლილი აქვს შეტანილი საქართველოს სამოციქულო ეკლესიას. ქართველობას ინარჩუნებდა ძირითადად ის, ვინც თავს დედაეკლესიის შვილად თვლიდა. გრიგორიანი ქართველები თითქოს ქრისტიანული სარწმუნოების აღმსარებელნი იყვნენ, მაგრამ დედაეკლესიიდან მოწყვეტის გამო თანდათან გასომხდნენ. დენაციონალიზაციას ვერც კათოლიკე ქართველები ასცდნენ (ჯაფარიძე 1999: 222, 223).

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ XVI საუკუნიდან სამცხე-საათაბაგო და აჭარა სარწმუნოებრივად მოწყვეტილი იყო დედასამშობლოს, მაგრამ მათ ქართველობა და ქართული სული მაინც შეინარჩუნეს. რაშიც გადამწყვეტი როლი ქართულმა ენამ შეასრულა.

ზემო ქართლი ანუ მესხეთი დიდი კულტურის მხარე იყო. შუა საუკუნეებში აქ განსაკუთრებით ჰყვავდა სასულიერო ცხოვრება, მარტო სამცხე-საათაბაგოში 13 საეპისკოპოსო სამწყსო იყო: მაწყვერელის, კუმურდოელის, იშხნელის, ანჩელის, მტბევარის, წურწყაბლის, წყაროსთუაელის ერუშნელის, ვალაშკერტელის, ანელის, კარელის, ბანელის, და დადაშელის) (ლომსაძე 1975: 283).

სამცხე-საათაბაგოს მღვდელმთავარნი და მწყემსნი არიან (XVI ს. დასაწყისში):

1. მაწყვერელი გვირგვინ-ბისოსანი არს. ამისი სამწყსო: ყვიბის კორტანეთის შუა რომ წყარო ჰსდის, იმის ზევით ხეობა და სადგერი სულ აწყვერი დიასამიძის სახლი და ახალციხის წყლის გაღმართი გურიის წადგომამდის.

2. კუმურდოელის სამწყსო: ხერთვისის ზევით სულ ჯავახეთი, ხავეთანდი.

3. იშხნელის სამწყსო: გურჯიბოლაზის აქეთ, სულ თორთომი, ტაოსკარს ქვემოთი, არტანუჯისთავს საკრულავი ჰქვიან, იმას აქეთი გაღმით ორჯოხის მთის აქეთი სულ საკავკასიძო, ისპირ-ტრაპიზონის მთას გარდმოღმა.

4. ანჩელის სამწყსო: სამსწყლის აქეთი ხანძთას და ოპიზას შუა დახატულა იმას ქვემოთ ნიგალისხევი, გაღმა და გამოღმართი, გონიის სამზღვრამდი.

5. მტბევარის სამწყსო: დახატულას ზედათი, ანაკერტს აქეთი, სულა შავშეთი მიჭიხიანთ, ბატონის კათალიკოზის ყოფილა, იმ ქვეყნის ეპისკოპოზის იასაულიც ის ყოფილა; აჰარა დანდალოს ზევითი მას ჰქონია. დანდალოს ქვემოთი აჰარა ქუთათელის სამწყსო ყოფილა.

6. წურწყაბლის სამწყსო: ხურსიძის სახლი, სულა ბოცოთ-ჯევი ხერთვისის ქვეითი მისია.

7. წყაროსთუაელის სამწყსო: ზავეთი და იმას ზევით პალაკაციო კოლას სამზღვრამდინ, მტკვრის აქეთი არტანი.

8. ერუშნელის სამწყსო: ტლაოშს ზევითი, სულ არტანი კოლას სამზღვრამდინ.

9. ვალაშკერტელის სამწყსო: ყალზევანს, ვალაშკერტს, აქათ ხინუსი, და დევბოინს აქეთი.

10. ანელის სამწყსო: სულა ზარიშტიანი და შირაკიანი მაღასბერთი.

11. კარელის სამწყსო: სულა კარი და კოლისა და ოლთისის სამზღვრის გარდმოღმა გაგჩევანი და კაღზევანი.

12. ბანელის სამწყსო სულ ბანი, ტაოს-კარი , ფანასკერტი, ჰარიზის ხეობა, სრულიად ოლთისი, ნამურაკანი.

13. დადაშნელის სამწყსო: სულა კოლა და ხორტევანი ყარსალზედ მიდგმამდის. ამ ეპისკოპოზთა მაკურთხეველი უფროსი ქართლის კათალიკოსი არის და იმის ჯელთ არის ყოველივე (დოლიძე 1970: 244-246).

XVII საუკუნის მეორე ნახევარში სამცხე-საათაბაგოს სამხრეთის საეპისკოპოსოები: ბანელის, იშხნელის, ანჩელის და სხვა, თურქებმა დაარბიეს, მოძღვარნი ჯერ სამცხე-ჯავახეთს და შავშეთ-აჭარას შეეფარნენ, ხოლო შემდეგ ქართლსა და იმერეთში გადაიხვეწნენ. დაპყრობილ მესხეთში სამცხე-საათაბაგოს გამგებელნი დიდხანს ცდილობდნენ ამ მხარეში ქართული სოციალურ-პოლიტიკური სისტემის შენარჩუნებას და თურქეთის წინაშე მოხარკეობას კისრულობდნენ. დამორჩილების ეს პოლიტიკური ფორმა იმას ნიშნავდა, რომ ქვეყანაში ქრისტიანული სარწმუნოება ხელშეუხებელი დარჩებოდა და თითქმის შინაგანად დამოუკიდებელიც იქნებოდა, მაგრამ თურქეთი დათმობაზე არ მოდიოდა.

1579 წელს დაპყრობილი მესხეთის მთავარს მანუჩარს ოსმალებმა მისი მამული გამაჰმადიანებისა და ფაშობის პირობით მისცეს. 1582 წელს მანუჩარმა მაჰმადიანობა უარყო და კვლავ ქრისტიანობას დაუბრუნდა. ეს იყო მესხეთის დიდი აჯანყების დასაწყისი ოსმალო დამპყრობლების წინააღმდეგ.

ბრძოლა გარდამავალი უპირატესობით მიმდინარეობდა და დამთავრდა იმით, რომ ჯაყელთა შვილი ბექა (საფარ-ფაშა

1628-1651) გამაჰმანდიანდა, სამცხე-საათაბაგო მას ფაშობით მისცეს (ლომსაძე 1975: 285-286).

საფარ-ფაშამ (1628-1651) ოსმალეთის დავალებით აღწერა სამცხე-საათაბაგო. ახალციხის საფაშოში თანდათან უქმდებოდა ქართული მიწათმფლობელობა. ფეხს იკიდებდა ოსმალური მიწათმფლობელური და საგადასახადო სისტემა (ლომსაძე 287).

„და დაჯდა ფაშა, დაიპყრო სრულიად საათაბაგო ამან აღწერა ქვეყანა. შეჰკვეთეს ხარკი ქრისტიანთა ზედა... არ იყო მორჩილება კათალიკოზისა ანუ ეპისკოპოსისა, სამღვდელთა, არამედ ოხრება ეკლესია-მონასტერთა და შენება ჯამთა, ხოლო მორწმუნენი ჰფარვიდნენ და მალვიდენ ხატთა ჯვართა და ნაწილთა წმინდათა და წარქუნდათ პირველსაებრ იმარეთს, ქართლსა და ივლტოდინცა წარჩინებულნი, რომელნი სძულობდნენ მაჰმადიანობასა, რამე-თუ განაგებდა საფარ-ფაშა ნებითა ოსმალთა ყოველსავე“ (ვახუშტი ბატონიშვილი 1973: 726).

ქვეყნის ხსნისთვის ბრძოლაში სამცხე-საათაბაგო დამარცხდა და ჩილდირის საფაშოდ გადაიქცა. ქართველები ახალციხის ფაშას თუმცა კვლავ ათაბაგს უწოდებდნენ. მთელი XVII-XVIII საუკუნის, ხოლო ქვეყანას საათაბაგოს, ათაბაგის თემს, ან საქართველოს იქეთა საქართველოს, ეს იყო მხოლოდ ტრადიცია.

შ. ლომსაძის მოსაზრებით „ახალციხის საფაშოს კარი“ უცებ ვერ გარდაიქმნებოდა და პირველ ხანებში კარის მოხელენი ქრისტიანებიც იქნებოდნენ, რადგან ოსმალებისთვის ის ჯერ კიდევ დაუმორჩილებელი საქართველო იყო, საფარ-ფაშას (1628-1651) ჯერ კიდევ „გურჯისტანის გამგებელს“ უწოდებდნენ. ამ დროიდან იწყება ზედაფენების თანდათან გამაჰმადიანება. პირველ ხანებში თვით საფარ-ფაშას და იუსუფ-ფაშას

ოჯახის წევრები ქრისტიანები ჩანან და თავიანთი კარის მოძღვარიც ჰყავდათ (ლომსაძე 1975: 285).

XVII საუკუნის 60-იან წლებში ძველი სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორიაზე მხოლოდ ერთადერთი საეპისკოპოსო იყო. როსტომ ფაშამ სახარებას მოხსნა თვალ-მარგალიტი და დაწვა ისინი ერთ ადგილას სახარებებთან, ჯვრებთან და სხვა საეკლესიო სიწმინდეებთან ერთად (ლომსაძე: 287-288).

„არამედ ცოლნი მათნი და მხევალნი იყვნენ ყოველთა ქრისტიანენ, ხოლო ჟამსა ფაშისასა მოუვლინა ხონთქარმა ბრძანება, რათა იქმნენ ცოლნიც მათნი მაჰმადიან, ესე უთხრეს ცოლსა როსტომ ფაშისა, ხოლო მან არა ინება ყოფად მაჰმადიანად, არამედ ამისთვის დაითმინა მრავალნი ტანჯვანი, მერმე განვლო, რათა გარდაიგდოს თავი კლდესა ზედა, სცნეს ესე, შეიპყრეს და არა უტევეს... ხოლო შემდგომ სიყმილისა და მრავლისა ქენჯნისა მოიპოვა ღონე თვით თავისი ყოფნა და ეგრეცთა სხვათაცა და იტყოდა: „უკეთუ დაატევებინოთ ყოველ-თა წარჩინებულთა უწინარეს ჩემსა ქრისტე, მერმე დაუტევო მეცა უკეთუ არა, არცა მე, მაშინ შეუთქეს რა წარჩინებულთა ცოლთა მათ ყოველთა შიშისთვის, ტანჯვისა დაუტევეს ქრისტე და გამაჰმადიანდნენ ყოველნი სრულიად და უღონო ქმნილი გამაჰმადიანდა იგიცა (ვახუშტი ბატონიშვილი 1973: 728).

ფეოდალებისთვის მაჰმადიანობა გარდაუვალი იყო. ხშირად მშობლებსა და შვილებს, დებსა და ძმებს ერთ ოჯახში სხვადასხვა სარწმუნოება ჰქონდათ. XVIII საუკუნის დასაწყისში ხეობაში მჯდარი გიორგი ავალიშვილი თუ ქრისტიანი ქართველი იყო, სამცხეს სოფ. ლოგათხევეში მყოფი მისი ძმა მაჰმადიანობდა, „თათრად ითვლებოდა“

XVII საუკუნის ბოლო წლებში ახალციხის გამაჰმადიანებული ათაბაგ-ფაშების წევრთა ერთი ნაწილი მაინც ქრისტიანია. ამაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ სულხან-საბა ორბელიანი 1683 წელს დაქვრივების შემდეგ დაუმოყვრდა ახალციხის ათაბაგთა სახლს და მათი ასული თამარი ცოლად მოიყვანა, რომელიც მართლმადიდებელი ქრისტიანი ჩანს (ლომსაძე 1975: 287).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ქართველობის შენარჩუნების საქმეში გადამწყვეტი როლი ამ მხარეში ქართულმა ენამ შეასრულა, ენის შენახვა კი ქართველმა ქალებმა, ძირითადად, დედებმა იკისრეს.

XVI საუკუნეში დაწყებული ბრძოლა იმერეთის მეფესა და დასავლეთ საქართველოს მთავრებს შორის კიდევ უფრო გამწვავდა. XVII საუკუნეში განსაკუთრებით გაძლიერდა სამეგრელოს მთავარი ლევან II დადიანი (1611-1657) (ასათიანი 1999: 306).

დასავლეთ საქართველოს ძარცვითა და მრავალი ასეული კაცის ოსმალეთში გაყიდვით ლევანმა დიდძალი ქონება დააგროვა. ამ ქონებით მან ოდიშში მრავალი სასახლე და ეკლესია ააშენა. მან ეკლესიებს შესწირა ბევრი ოქრო-ვერცხლი და ხატები, რომელზეც დაწვრილებით აღწერა თავისი მმართველური თავდასხმები მეზობელ სამეფო-სამთავროებზე, იმერეთს მისმა მარბიელმა ლაშქრობებმა ეკონომიკური გაჩანაგება მოუტანა, ხოლო მოსახლეობის ნაწილი ფეოდალებთან ერთად ტყვედ მიჰყიდა ოსმალებს (ასათიანი, ჯამბურია. 2008: 205-2006).

ლევან დადიანი ტყვეთა სყიდვის გამო თითქოს წუხილს გამოხატავს ერთერთ წერილში, რომელიც მან ოდიშის კათოლიკური მისიის პრეფექტს ჯუზეპე ჯუდიჩეს გაატანა რომის პაპთან ურბანო VIII -სთან „აქ ჩვენს სამთავროში არ არიან შალის და

აბრეშუმის მქსოველები, რომლებიც დაამზადებენ ტანსაცმელს ჩვენი ქვეშევრდომებისათვის და ისინი იძულებულნი არიან ამ ნივთების საჭიროებისათვის თურქებს მიჰყიდონ თავიანთი ყმები, რაც მიუღებელია და რომელსაც თვით ადამიანის ბუნებაც ეწინააღმდეგება... ჩვენ გემუდარებით გამოგვიგზავნოთ დიდი რაოდენობით ამ ხელობის მასწავლებლები, რადგან მათი დახმარებით გადავრჩებით ამგვარ ტანჯვას“ (ანთელავა 1990: 115-116).

საფიქრებელია, რომ ქრისტიანულმა სარწმუნოებამ ფეოდალურ საზოგადოებაში მცხოვრებ ადამიანებს თავისთავადი ზნეობრივი მორალი შეუქმნა. შეუდრეკელობა, ერთგულება, სიტყვის შენახვა, მართლის თქმა იყო ის მთავარი ღირსება, რაც ამ ეპოქის ადამიანებს უნდა ჰქონოდათ, რაც მოეთხოვებოდა მამაკაცს, პროფესიულ მეომარს, სამხედრო არისტოკრატიას საქართველოში.

ქრისტიანული მორალი უნდა ყოფილიყო განმსაზღვრელი ყველაფრის, მაგრამ ხშირად თუ უმეტეს წილად „პატრონის“ ერთგული სამსახური ვერ ხერხდება, ხოლო მეფეთათვის ერთგული სამსახური ქვეყნისა და ქრისტიანული სარწმუნოებისთვის სამსახურს ნიშნავდა. ბაგრატიონთა გვარის ისტორიკოს სუმბატ დავითსძესთან დაცულია ცნობა ბაგრატიონთა ღვთიური წარმომავლობის შესახებ (სუმბატ დავითისძე 1990: 39-41).

ასევე დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსთან ვხვდებით ცნობას რომ მეფე დავით IV აღმაშენებელი (1089-1125) დავით წინასწარმეტყველის 78-ე შთამომავალია: „ზნელსა უკუნსა შინა იწყო აღმოცისკრებად მზემან ყოველთა მეფობათამან დიდმან სახელითა და უდიდესმან საქმითა სახელ-მოდგამან დავით, ღმრთისა მამისამან და თვით სამოცდამეათურამეტემან შვილ-

მან ამის დავითისამან, დავით“ (დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი 1955: 323-324).

აკად. მ.ლორთქიფანიძის თვალსაზრისით, ბაგრატიონთა ღვთიური წარმომავლობის შესახებ თეორიის შექმნა უნდა მომხდარიყო IX საუკუნის ბოლოს და X საუკუნის დასაწყისში (მ.ლორთქიფანიძე 1966: 146-147).

მეცნიერი ეყრდნობა გიორგი მერჩულის გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებას, წმ. მამის გრიგოლ ხანძთელის წარმოთქმულ სიტყვას აშოტ კურაპალატისადმი: „დავით წინასწარმეტყველისა და უფლისა მიერ ცხებულისა შვილად წოდებულო ჯელმწიფეო“ (გიორგი მერჩულე 1986: 76).

„პატრონყმობა განა ჩვენგან იცით ზეცით დასახულა,
სოლომონ და დავით ორნიც თვალით მეფედ კვლავ ნახულა,
როგორც ყმისა სამსახური, ყმა პატრონთან შენახულა,
და უბრალოდ ყმის წამხდენი პატრონზედაც მწვე ძრახულა.“

მკაფიოდ აყალიბებს იოსებ ტფილელი სახარებისეულ სწავლებას (იოსებ თბილელი 1939: 53).

პარალელები ადვილად შეგვიძლია დავინახოთ: “მონანი ერჩდით ხორციელთა უფალთა თქვენთა შიშით და ძრწოლით, სიწროებით გულისა თქვენისათანა ვითარცა ქრისტესა და უფალნი ეგე ეგრეთვე ჰყოფდით მათდა მიმართ, რათა თქვენი უფალი ცათა შინა არს” (ახალი აღთქმაჲ 1963: 469).

ურთიერთსიყვარულზე, პატივისცემაზე უნდა ყოფილიყო აგებული მეფისა და თავადის ურთიერთდამოკიდებულება, ამას ასწავლიდა ქართველებს, ყველა ქრისტიანს, წმინდა წიგნი. ვფიქრობთ, რომ ხშირად ეს სწავლება გარემოებათა გამო უგულვებელყოფილი იყო და ამიტომაც იყო კრიზისი შინაგან

საზოგადოებრივ წყობილებაში, რომელიც ქვეყნისთვის დამანგრეველი იყო და იმდროინდელი საზოგადოების თუ თავადური ნაწილის სულიერ სიღარიბეზე მეტყველებდა, რაც დიდ უბედურებად უბრუნდებოდა ქვეყანას.

ვფიქრობთ, იმას, რომ განვითარებული ფეოდალიზმის (VIII-Xსს) ხანაში ზემოთ ხსენებული საკითხი გარკვეულწილად მოწესრიგებული გახლდათ, მოგვიანებით, ჯალალ-ადდინის, მონღოლების, თემურ-ლენგის მრავალწლიანმა სისხლიანმა თარეშმა უაღრესად მძიმე სოციალ-ეკონომიკური პირობები შექმნა, ასევე დაირღვა სულიერი კულტურის ჯაჭვი (ც.ჯანაშია 2011:160).

სათავადოს ერთერთი ძირითადი განმსაზღვრელი ნიშანი იყო ეკლესია-მონასტრები, რომლებიც სათავადო ტერიტორიაზე მდებარეობდა (გვრიტიშვილი 1955: 344).

ეკლესია-მონასტრებში დღენიადაგ აღესრულებოდა ღვთისმსახურება, კარის ტაძარი იქნებოდა ყველა საცხოვრებელთან, ციხე-კოშკში:

„ჩემს სახლში იყვის მუდმივად წირვა-ლოცვა და გალობა, უღონოთ ღონე, იმედი გლაზაკთ მიცემა წყალობა, ყმის სამსახური სამართლით არავის, სჭირდა ძალობა“.

(იოსებ ტფილელი 1939: 49).

საფიქრებელია, რომ ღამისთევის ლოცვის და ცისკრის ლოცვის შემდგომ იწყებოდა მათი ყოველდღიური ყოფაცხოვრება (ც. ჯანაშია 2011:160).

„რა ცისკრის ლოცვა გარდაწყდის, ვნახო მფრინველი ცხენია, შევჯდი, მფრინველით და ძაღლითა შევექცი ვირ სიცხენია; მივედი, წირვა ვისმინე, ან ლოცვით ცრემლთა მრცხენია“

და დავჯდი და ლხინსა ვემოყვსი, არ მქონდა სიმარცხენია!
(იოსებ ტფილელი 1939: 48).

„დილა გათენდა, ვახსენეთ ღმერთი და წმინდა ყოველი;
მარიამ დედა ქალწული და მერმე ძელი ცხოველი,
კვართი და მკლავი მარჯვენა, ღვთივ ქმნილი სვეტიცხოველი;
და თქვენ დაგვიფარეთ, დავიცევთ, რა წყალში ვიქმნეთ
სოველი!“

(იოსებ ტფილელი 1939:10).

XVII საუკუნის მაგალითი გვიჩვენებს, რომ რაც უფრო მეტი იყო ქართველი ხალხის შევიწროება, მით უფრო მტკიცედ იცავდნენ სარწმუნოებას. XVII საუკუნე სწორედ ქრისტეს მოწამეთა სიმრავლითაა გამორჩეული, მათ შორის არის წმინდა დიდმოწამე ქეთევანი, რომელსაც „საქართველოს მნათობი“ ეწოდა.

ქვეყნისთვის უმძიმეს ხანაში, XVII საუკუნეში მისი ღვაწლი და მოწამეობა მამულის გადარჩენის გზის მაჩვენებლად იქცა. წმ. ქეთევანი საქართველოს ეკლესიის და ქრისტიანობის მოყვარულ მორწმუნეთა ოჯახში დაიბადა, ქეთევანის მამა-აშოთან მუხრანბატონი საბერძნეთში, ჩვენი სულიერი სავანის, ივერიონის მონასტრისთვის ზრუნავდა (ჯაფარიძე 1999: 225).

საქართველოს სამოციქულო მართმადიდებლური ეკლესია ერთადერთი ეროვნული ბურჯი იყო ქართველობისა, მაჰმადიანურ იმპერიებთან მეზობლი ხალხისა, ამიტომაც ის მიუღებელი იყო თურქეთისა და ირანისათვის. როსტომ-ხანი (1633-1658) საქართველოს ეკლესიის მიმართ გარკვეულ ლოიალობას იჩენდა, მაგრამ აქ აღსანიშნავია, რომ თუ ძველ-ქართული საახელმწიფოებრივი სისტემის არსებობისას საქართველოს ეკლესია სახელმწიფოში უპირველესი და უპირატესი სარწმუნოებრივი მნიშვნელობის იყო, როსტომის დროს მან უპირატე-

სომა სხვა ქრისტიანულ მიმდინარეობასთან შედარებით დაკარგა და სხვებს გაუთანაბრდა, მეორე მხრივ, როსტომი ვალდებული იყო, განსაკუთრებული ყურადღება და მზრუნველობა გამოეჩინა სომხური ეკლესიისადმი, რადგან სპარსეთში სომხურ ეკლესიას ყოველგვარი პრივილეგია ენიჭებოდა. იმდროინდელი საზოგადოების ნაწილიც სომხოფილური ტენდენციების მატარებელად იქცა (ჯაფარიძე 1999: 253).

სწორედ, როსტომის მეფობის ხანას მიაწერს თავადთა მენტალობის დეგრადირებას და „ზრდილობათა“, „ზნეობათა“ გადაგვარებას მემატინე: „მას ჟამსა იწყო ქართლის წესმან და რიგმან გარდაცვალება და სიმდიდრის მოყვარება ჯამაგირი, სოფლის მიცემა ყაენისაგან. და განმრავლდა ტანთ-ჩაცმა ყიზილბაშურად და საქართველოს დიდებულნი და თავადნი ყაენისაგან გამდიდრდებოდნენ და რაყიმით იშოვნიდნენ მამულებსა. და თვით როსტომ მეფის წადილი ესე იყო უყაენოდ არავის რა მისცემოდა და თუ ვინმე გასაკეთებლად უნდოდა, ყაენს უნდა შეკითხვოდა და იყო მეფე როსტომ მორჩილი ყაენისა და მოყვარე სჯულისა მაჰმადისასა.

ამან აღაშენა სახლი ყიზილბაშური კეკლუცად, და ტურფად ნაგები[შემოიღო] მოფენილობა, სმა-ჟამა, გამოჩუვენება და კეკლობა და მოიქცნენ სრულიად წესსა ზედა ყიზილბაშისა, გამრავლდა სახლსა შინა, მისსა სიძვა და არაწმინდება, ცოდვა სოდომ-გომორული, მეძაობა და დედათათანა აღრევა.

კუალად ინება სიმაგრე ციხისა და თავისუფლობა ციხესა შინა მყოფთა თათართა: გაძლიერდნენ თათარნი და კადნიერებდნენ ქართველთა ზედა. და რომელნიცა იყვნენ ქართველნი მოყვარენი წესისაა მათისა მეძავნი ბილწების მოქმედნი, დიდ პატივს სცემდა მეფე როსტომ და ჰკითხვიდა და უსმენდა

მათსა და რომელნიცა იყვნენ სამართლის მოქმედნი და წრფელნი გულითა ცოდვის მორიდალნი მათ არცა პატივს სცემდა და ცუდს კაცს ეძახდნენ შეუძლებელსა. და იყვნენ დღითიდღე სმასა და განცხრომასა შინა, ხოლო სულისთვის არა რას ზრუნვიდნენ: მოიყვანნა მეჩანგენი მუტრიბინი და აქებდნენ ქართველი დარბაისელნი, და მათცა ეგრეთვე იყოლიეს მუტრიბნი მრავალნი მჭევალნი და არღარა იყო სიძვისა და მეძაობის. და ქართველსაცა ისწავეს სმა და ჭამა ყიზილბაშური და დიდად სირცხვილ უჩნდათ სერსა ზედა უფლაობა და არა-კეკელაობა და რომელსაცა არა შეეძლო ამ წესისა ქმნა და უღონო იყვნენ მონაგებისაგან, განყიდეს მამაპაპისაგან დაგდებული მამული და აგარაკები, იცმევდნენ ტანთა, ჭამდნენ, სმიდნენ და არარას ზრუნვიდნენ შვილთათვის. და ამიერითგან შემოვიდა ზოგ-ზოგან ტყვის სყიდვა თავადებისგან და რომელნიცა იყვნენ და რომელნიცა ქვრივნი იყვნენ ობოლნი და ქვრივნი გამოიყვანებდნენ, გაჰყიდდნენ და განმრავლდა ცოდვა“ (ბერი ეგნატაშვილი 1959: 424).

ქართველთა ამ ნაწილს წმინდა ზიარების მიღებაც კი სირცხვილად მიაჩნდა: „ჟამსა მისსა ზიარება სისხლისა უფლისა ჩვენისა სირცხვილად უჩნდათ“ (ვახუშტი ბატონიშვილი 1973: 454).

ამის საწინააღმდეგოდ მთელი საკაცობრიო იდეალები ჩამოყალიბებული აქვს როგორც იოსებ თბილელს, ასევე არჩილს, რომლებიც იმდროინდელ ქართულ საზოგადოებაში ზნეობისა და ეროვნულობის, პატრიოტიზმის გაღვივებას უწყობდა ხელს: "თავსაც საღვთო სჯობს, ბოლოსაც კაცთა ზნე საქმე რაც არი"— მიიჩნევს არჩილი (არჩილი 1989: 550).

„სამგვაროვანო ღვთაებაჲ, ერთმანეთს არშემდგომისო,
მამავ, მშობელო ძისაო, გამოვლენილო სულისო,
ერთხელმწიფებაჲ, ერთნებაჲ, სამხატო ერთ-ღვთაებისო,

ყოველთა მოწყალე სიუხვით უფრო შენთ მისანდობლისო,
ღმერთო, შენ შექმენ სიბრძნითა კაცი ხატებად შენადა”
და მისაგან ყოველთა ძმა შეათავსე შენა და
განაავლე და განთესე, ქვეყანა მით ქმენ შენადა,
ნუგეშინის მეც, იმედი მომეც სიმართლის მზერისა.
შენ ხარ მოწყალე ყრმათ, ჭაბუკისა და ბერისა.”

(არჩილი 1989: 330-331).

„პირველ უნდა ღვთის შიშზედა კაცმან გული დაამყაროს,
სიყვარული მისი ჰქონდეს, სასოება არ გაჰყაროს
სიმდიდრესა არ დამონდეს, გლახაკთ მისცეს ან საჰყაროს“.

აყალიბებს არჩილი სახარებისეულ სწავლებას (არჩილი
1989: 332).

ძალიან რთული და მნელია გასულ საუკუნეებზე,
პიროვნებებზე, მათ ინდივიდუალურ მოქმედებებზე წერო ან
ისაუბრო, მაგრამ ერთ ფაქტზე გვინდა ყურადღება გავამახვი-
ლოთ, ეს გახლავთ 1660 წლის ბახტრიონის აჯანყება და მისი
მთავარი ორგანიზატორი ზაალ არაგვის ერისთავი.

ბახტრიონის აჯანყებამდე კი 1642 წელს დიდი შეთქმუ-
ლება მოეწყო როსტომ-ხანის წინააღმდეგ, ამ შეთქმულებაში
მონაწილეობდნენ ზაალ ერისთავი, იოთამ ამილახორი, ნოდარ
ციციშვილი, კათალიკოს ევდემონ დიასამიძე, გიორგი გოგიჩა-
შვილი, რევაზ ბარათაშვილი, სომხეთის მელიქი ყორხმაბეგ და
სხვა. აჯანყებულების მიზანი იყო როსტომის მოკვლა და ქარ-
თლის სამეფო ტახტზე თეიმურაზის გამეფება. ეს შეთქმულება
გასცა სომხეთის მელიქმა (ასათიანი, ჯამბურია 2008:196-197).

როსტომმა აჯანყება ჩააქრო და შემორიგების პირობად
ქართველ არისტოკრატias ყაენთან წასვლა მოსთხოვა ზაალ
ერისთავმა სხვა გზა ვერ გამონახა, როსტომს მიენდო, როს-ტომმა
ყაენთან გაგზავნა, სადაც იგი კარგად მიიღეს, რჯული შეაცვლი-

ვინეს, სამასი თუმანი წლიური ჯამაგირი გაუზინეს, არაგვის ერისთავბაც დაუმტკიცეს და ქართლში გამოისტუმრეს (გვრიტიშვილი 1955: 342-344) .

სავარაუდოა, რომ ამით ზაალი უშუალოდ მომავალი ტახტის მემკვიდრეობის პრეტენდენტს დაუპირისპირეს, რადგანაც ირანის შაჰის კარს მომავალი ქართლის მეფე ძლიერი არ აწყობდა. ვფიქრობ იმასაც, რომ ზაალ ერისთავმა მაჰმადიანობა ფორმალურად აღიარა. ზაალს გარკვეული ინტერესები გააჩნდა „საკახეთო მამულებზე“. აქედან გამომდინარე მას არ ჰქონდა კარგი დამოკიდებულება მეფე ვახტანგ V შაჰნავაზთან (1658-1676) (გვრიტიშვილი 1955:399).

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ზაალის პიროვნების მიმართ არსებობს არაერთგვაროვანი მოსაზრება, მაგრამ აქ გვინდა რამოდენიმე მომენტი განვიხილოთ: საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ზაალ არაგვის ერისთავი დგას ქრისტიანობისთვის მებრძოლ და წამებულ წმინდა მოწამე კათოლიკოსის ევდემონ დიასამიძის გვერდით, მისი მენტალიტეტი ამ შემთხვევაში უნდა ვივარაუდოთ, რომ ქართულია.

ბახტრიონის აჯანყებამდე კახეთს უმაგალითოდ მძიმე დღეები დაუდგა, ჩამოსახლებულმა თურქმანებმა თანდათანობით დაიკავეს ივრისა და ალაზნის ნაყოფიერი ველი. ქართველი ფეოდალი მიწაზე სამამულო ფლობის უფლებას ჰკარგავდა. კახეთი ორად იქნა გაყოფილი, სამმართველოდ გადაეცათ ყარაბაღის ბეგლარ-ბეგს მურთაზა-ყული-ხანს და ნახიჭევანის მმართველს ალი-ყული-ხან ქენგერლუს, ქვეყანაში ყიზილბაშობა დამყარდა.

ყიზილბაშობის დამყარება არა მარტო სოციალურ-ეკონომიკურ თუ პოლიტიკურ საფუძველს აცლიდა ქვეყანას,

არამედ, ამასთან ერთად, მისი მიზანი იყო ქვეყანაში მართლ-მადიდებლური ქრისტიანული სარწმუნოების აღმოფხვრა, რაც ყველაზე უფრო შეუწყობდა ხელს ქართველი ხალხის ასიმილაციას. ზაალ ერისთავი სპარსელთა ერთგულ პირად ითვლებოდა, იგი კახეთის მმართველი ხანების მრჩეველადაც იყო დანიშნული (ასათიანი 1999: 3001). „არამედ ზაალსვე ეპყრა ზემოთქმული ქუეყანანი და კითხვითა მისითა მართვიდა სალიმხან კახეთსა“ (ვახუშტი ბატონიშვილი 1973:599).

მაგრამ ზაალი თავისი მდგომარეობით ყველაზე უკეთ ხედავდა მტრის ნამდვილ განზრახვას და ქვეყნისათვის ბატონობის დამლუპველ შედეგებს (ასათიანი 1999: 301).

უკულტურო თურქმანების ბატონობას დიდი დღე არ ეწერა, მემატიანეს ცნობით: „ამან სალიმხან მოაყვანიანა ელნი და დასხსნა შიგნით და გარე კახეთსა და დაიპყრეს ამათ ბახტრიონი, ალავერდი და გარყვნეს წმიდნაი ეკლესიანი... ხოლო დღესა ერთსა მღვდელი მოდიოდა შიგნით კახეთს, შეიპყრეს იგი თათართა გახრწნეს იგი სოდომურიტა და განუტევეს შეჭირვებული მღვდელი იგი, მოვიდა წინაშე ზაალისა მეტყველ ესრეთ: „შენდა რწმუნებულ არს კახეთი კნინლა პყრობად, აწ შემამთხვიეს დიდსა განსჯისას“ ამისმან მსმენელმან ზაალ ერისთავმან შემოიფიცა საყმონი თვისნი, ფშავ-ხევსურნი და ბიძინა სუფრაჯი, და ერისთავი ქსნისა შალვა და ელიზბარ, შეკრიბნა ესე ყოველნი წარუძღვნა ძე თვისი, მოუხდნენ პირველად ბახტრიონს, მოსრნეს, მოსწყვიდნეს, რამეთუ აღარცა თუ დაუტევეს აკვანთა შინა მწოვარენი და გაანთავისუფლეს კახეთი“ (ვახუშტი 1973: 599-600), (ბერი ეგნატაშვილი 1959: 438).

ვფიქრობთ, ხუცესის შეურაცხყოფის ფაქტს ზაალის დიდი აღშფოთება უნდა გამოეწვია, ქართველი თავადისთვის

ეს ფაქტი ყოვლად მიუღებელი აღმოჩნდა, რაც გახდა კიდევ საბაზი 1660 წლის ბახტრიონის აჯანყების. ასევე ვფიქრობთ, რომ აჯანყების მომზადებისთვის მთლიანი სახსარი მას უნდა გაეღო, რადგანაც კახეთი შაჰ-აბას I (1578-1629), შემოსევების (1614-1617) შედეგად ეს მხარე სასტიკად აოხრდა და განადგურდა.

სარწმუნოების დაცვისთვის გააფთრებულ ბრძოლაში უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა მაგალითის ძალას. მოყვასისთვის, სამშობლოსთვის თავგანწირვა იყო ქრისტესთვის თავგანწირვა და პირიქით, გაცნობიერებული ჰქონდათ ისიც, რომ სიკვდილი მოკვდავი ადამიანისთვის გარდაუვალი იყო და ამას არ უნდა შეშინებოდნენ. დიდებულ სიტყვებს ეუბნება და ამხნევებს ბიძინა ჩოლოყაშვილი შალვა და ელიზბარ ქსნის ერისთავებს: „ნუ მოვმედგრდებით და ნუ შევშინდებით, არამედ მივსცეთ თავი ჩვენი ქრისტესთვის სიკვდილსა, რამეთუ უვნებლად თანაგუაც და ვერავინ წინაღუდგების სიკვდილსა, აჰა ჟამი ესე არს ჟამი შესვლად სასუფეველსა შინა...ერთობით სამთავე აღიარეს ქრისტეს სარწმუნოება და უარყვეს რჯული მაჰმადისა“ (ბერი ეგნატაშვილი 1959: 439).

ასეთი იყო ჭეშმარიტი მამულიშვილების მრწამსი, ხოლო ქართული ხასიათის მენტალობა, რელიგიის ასპექტები და ფენომენი საჭიროებს კიდევ უფრო მეტ მასშტაბურ კვლევას (ც.ჯანაშია 2011:154-166).

§.4. აღზრდის ზოგიერთი საკითხი XVII ს-ის საქართველოში (იოსებ თბილელის „დიდმოურავიანის“ მიხედვით)

ფეოდალურ საზოგადოებაში გაბატონებულ კლასს ახასიათებს თავისებური ორგანიზაცია, რომელიც მიწის საკუთრების იერარქიულ სტრუქტურასთანა დაკავშირებული, ის ფენებადაა დაყოფილი, ფეოდალური კიბის გარკვეულ საფეხურზე დგას. სიუზერენულ-ვასალური დამოკიდებულების თავისებურ ფორმას წარმოადგენდა ფეოდალურ საქართველოს „სამეფოს პალატასა შინათანაზრდილობა“ ანუ აღზრდა „სახლსა სამეფოსა შინა“ (სოსელია 1981: 206).

ვახტანგ გორგასლის ისტორიკოსს, ჯუანშერს (XII), თხოობისას ნათქვამი აქვს: „მაშინ ვახტანგ სავსე მწუხარებითა შეიქცა და იგლოვდა გვამსა ზედა საურმაგისასა, ვითარცა ძმისა საყვარელისასა. რამეთუ თანაზრდილი იყო მისი, ძმისწული მამამძუძისა მისისა, არტავაზისა მამისა, ერთგული, მისანდობელი და ქველი“ (ჯუანშერი 1955:188-189).

აღზრდილ-შეზრდილთა ინსტიტუტი ჩანს როგორც დასავლეთ ისე აღმოსავლეთ საქართველოში. „გამზრდელობა-გაზრდილობას“ ადგილი ჰქონდა სასულიერო პირებთანაც, კათალიკოს-პატრიარქ წმინდა მელქისედეკის მცხეთის საყდრისადმი დაწერილში ვკითხულობთ: „მე მოვახსენე გამზრდელსა ჩემსა, ბაგრატ კურაპალატსა და შეუვალად გამიხადნეს და მიბოძეს სიმტკიცე შეუვალობისაი“ (შოშიაშვილი 1984:27).

ერთ-ერთ საბუთში, რომელიც შედგენილია 1346–1360 წწ. ნიკოლოზ მაწყვერელის ერთგულების დაწერილში იოანე კათოლიკოზისადმი, ვკითხულობთ: „მას ჟამს, ოდეს ადიდენ და დაამყარენ ღმერთმან ძლიერი და უძლევე[ლ]ი ღვთივგ[უი]ნოს-

ნობა მეფეთა მეფისა დავითისი, შემინყალეს და საყდარი აწყურისა მიბოძეს, თქვენითა თანადგომითა ჯერჩინებითა და თქვენ ვითარცა კელთა თქვენთა გაზრდილი და შემწყალობელი, ეგრეთ სიტკბოებით, სიყუარულით მაკურთხეთ (დოლიძე 1970:182).

დავით აღმაშენებელი, როგორც მისი ისტორიკოსი გვაუწყებს, ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის „თანააღზრდილია“, ის იყო მისი „აღზრდელიც“: „თანააღზრდილი და აღზრდელი პატრონისა, თანაგამკაფველი ყოველთა გზათა, საქმეთა და ღვაწლთა მისთა“ (დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი 1955:336).

ნ.ბერძენიშვილი საგანგებოდ სწავლობდა „გაზრდილობის“ ფეოდალურ ინსტიტუტს, ფეოდალურ ურთიერთობათა კლასიკური პერიოდის ძეგლების, ძირითადად, „ვეფხისტყაოსნის“ და თამარის ისტორიკოსთა ნაწარმოებების მიხედვით, მას გამოთქმული აქვს მოსაზრება, რომ ყუთლუ-არსლანის აჯანყების მონაწილე დიდგვაროვანნი დაუპირისპირდნენ სასახლეში „მეფის გაზრდილებს“, დასაყრდენ ძალას. გაზრდილთა ინსტიტუტი შესანიშნავად არის წარმოდგენილი „ვეფხისტყაოსანში“. აქ „გაზრდილი“ იხმარება, როგორც ზოგადი, ასევე სოციალური შინაარსითაც, ვასალის მნიშვნელობით (ბერძენიშვილი 1974:86).

„გაზრდილობის ინსტიტუტი“ არა მარტო სამეფო კარზე, არამედ დიდ ფეოდალთა სახლშიც უნდა ყოფილიყო. დროის მიხედვით მისი მნიშვნელობა იცვლება. ცენტრალური ხელისუფლების ძლიერების ხანაში ერთგული მოყმე რაინდები იზრდებიან, ხოლო გვიან, მეფის კარის დასუსტების პერიოდში, „აღზრდილ-შეზრდილობის“ ინსტიტუტი სწორედ დაშლილობას უწყობს ხელს. თითოეულ უფლისწულს ახლავს „აღზრდილ-შეზრდილთა“ მეტნაკლები რაოდენობა, რომლებიც ამ უფლისწულთა სეპარატისტულ მეცადინეობაში არიან და მისი მორჩმა-

გამდიდრებისთვის იღწვიან. ეს „აღზრდილ-შეზრდილები“ მთელი ფეოდალური ურთიერთობის სიგრძეზე ჩანან და „მოკიდებული“ ინსტიტუტებით დამახასიათებელია საშუალო და გვიანი საუკუნეების ფეოდალური ურთიერთობისა.

„შეზრდილ-გაზრდილობა“ ფეოდალური ხანის საერთო სწავლების სანერგე იყო. სამეფო კარზე ბატონიშვილებთან ერთად ითვისებდა მომავალი ყმა „ფეოდალური ზრდილობის მოკლე კოდექსს, „ვეფხისტყაოსნის“ კულტურას. აქედან ეფინებოდა ეს კულტურა ფეოდალური საზოგადოების ფართო ფენებს, დიდებულ თავადაზნაურებს და მათ ყმებს (ბერძენიშვილი 1974: 87).

თამარის პირველი ისტორიკოსი „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, როდესაც დავით სოსლანის აღზრდაზე მოგვითხრობს, აღნიშნავს: „ესე დავით, წელიწადისა მოქცევამდე ესე წამეჯობინა ყოველსა მშვილდოსანსა, ცხენოსანსა, მცურავებსა, მოასპარეზესა, მწიგნობარსა და ყოველსა ნასწავლსა ხელთა სიკეთითაო“ (ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი 1959: 48).

დავით ნარინის თანაზრდილნი იყვნენ ქართლის ერისთავის გრიგოლ სურამელის შვილი ბეგაი, გურკლელი მახუჯაგისძე, ამირეჯიბი ბეშქენ: „ხოლო ვითარ არღარა იყო ღონე, წარვიდა ნარინ დავით, თანაწარატანა მეფემან რუსუდან მცირეთ თანაზრდილნი მისნი, ქართლის ერისთავის გრიგოლ სურამელის შვილი ბეგაი, გურკლელი მახუჯაგისძე, ამირეჯიბი ბეშქენ“ (ქამთააღმწერელი 1959: 206).

1440 წლის საბუთით ალექსანდრე დიდი „თანაშეზრდილ-გაზრდილს“ გამრეკელ ჯავახიშვილს და მის შვილებს უწყალობებს შემდეგს: „გვიბოძებია და გქონდეთ მოუშლელად და შეძლებით, თქვენ ჩვენისა თანაშეზრდილ-გაზრდილსა, თავდადებით ნამსახურსა ჯავახისშვილსა გამრეკელსა და თქვენთა

შვილთა ზაქარიას, კახასა, ზაზასა, სოლასა, შვილთა და მომავალთავეს სახლსა თქვენისათანა განყოფისეული თქვენი მკვიდრი მამული (თაყაიშვილი 1909: 15).

ქართლის მეფის ვახტანგ VI-ის 1730 წლის წყალობის წიგნშიც, რომელიც მიცემულია ელიზბარ ორბელიშვილისთვის, სულხან-საბა ორბელიანი გიორგი XI-ის გამზრდელად იხსენიება (სოსელია 1981: 209).

გიორგი სააკაძე ბერუკა ჯავახიშვილს „შვილივით გაზრდილად“ მოიხსენიებს: „ბატონს დედაჩემს ყოველი კაცი იცნობთ, ფეკშიშველა შვილთა მუახლე[ე]ბითა მისა მსახურები-თა ლეხთიმერეთ გარდმოაგდეს. ბერუკა შვილისავით გაზრდილი ჰელიდამ გაეუშვი და ქაიხოსრო მოყვარედ დავიჭირე, მერმე გამწირა და ბერუკასა მიუდგა“ (დოლიძე 1972: 56-57). ამავე საბუთში მეორეგანაც ვკითხულობთ: „სარჩლა კიდევ ბატონმან: „რომე შუილსავით ბერუკა გავზარდეო (დოლიძე 1972: 59).

ვფიქრობთ, რომ XVII საუკუნეში დიდ მოურავს უნდა აღეზარდა თავისი ცოლისძმა ზურაბ არაგვის ერისთავი, რომელსაც სამხედრო წრეობა მიაღებინა და „სამამაცო ზნე“ ასწავლა, რასაც მოგვითხრობს ბერი ეგნატაშვილი: „რამეთუ, ესე ზურაბ გაეზარდა მოურავსა, პატარა ყმაწვილი და იყვნენ ერთმანეთისთვის დიდად ერთგულნი და უწყოდნენ, უკეთუ ესენი ერთმანეთს გაეყრებოდნენ, მაშინ წახდებოდა საქმე ამათი, და ამისათვის მორჩილებდნენ ერთმანეთსა“ (ბერი ეგნატაშვილი 1959:407).

„ზურაბს შევსთვალე: „რაც იგი სულ ჩემი ნასწავლებია, ოსტატს არა ხამს ჭიდეება, ვისაც შეგირდი ხლებია, როდესაც მე დავიკარგო, გაჩდების, ვით დასაგდებია! და ორთავე სწადდათ სიკვდილი, აწ მარტო გარდახდებია“.
(იოსებ ტფილელი 1939:41).

როცა მარაბდის ომის შემდეგ ზურაბ არაგვის ერისთავი თავისი შეხედულებისა და პირადი ინტერესების გამო თეიმურაზ მეფის ბანაკში აღმოჩნდა, ეს უწყინა მას მოურავმა. აქ, ჩანს, დარღვეულია ერთგულება და მორჩილება აღმზრდელსა და აღზრდილს შორის: „ხოლო განდიდნა ზურაბ ერისთავი და არღარა უდებდა მოურავსა თავსა, და სიძეც იყო ბატონის თეიმურაზისა, ამისთვისაცა ცდილობდა, იწყინა მოურავმა მისი თავისდაუდებლობა, ამანაც აღარ ახსენა და ამაში შეექმნათ შური და მტერობა“ (ბერი ეგნატაშვილი 1959: 411).

„ზურაბს ეთქვა: მოყვარევ ხარ, მერმე კარგი ამხანაგი, ჩვენსა შუა არ ყოფილა წყენა რამე, ერთი დანგი, მაგრამ ბატონს მივდგომივარ, რაც რომ ძალ მიც მე ვარ მარგი, და მზის მამას არ ვუშველო, მე რას მეტყვის პირი მანგი“.
(იოსებ ტფილელი 1939:42)

ვფიქრობთ, რომ ისინი მოიქცნენ ისე, როგორც ორივეს უკარნახა საკუთარმა შეხედულებამ, ნებამ, გონებამ, აზროვნებამ და ინტერესებმა (ც.ჯანაშია 2013:107).

რაც შეეხება გიორგი სააკაძის აღზრდასა და განათლებას, რაიმე პირდაპირი ცნობები არ მოგვეპოვება, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ გიორგი მაღალი სამოხელეო არისტოკრატიისა და მეფის კართან დაახლოვებული ოჯახიდან იყო, მაშინ მასაც ისეთივე აღზრდა უნდა მიეღო, როგორსაც იმდროინდელი ფეოდალური წრის წარმომადგენლები იღებდნენ (ჯამბურია 1964: 5).

ვინც კი შეხებიდა ამ პერიოდის საქართველოს ისტორიას, სულ ერთია გიორგი სააკაძის მომხრე იყო თუ მოწინააღმდეგე,

ქართველი თუ უცხოელი (სომეხი არაქელ თავრიზეცი, თურქი მუსტაფა ნაიმა, სპარსელი ისქანდერ მუნში, იტალიელი დონ ქრისტეფორო დე კასტელი), ერთხმად აღიარებენ მის სამხედრო ნიჭს, პირად სიმამაცეს, უჩვეულო ფიზიკურ სიძლიერეს (ოთხმეზური 1999: 122).

ეს მისი სამხედრო საქმის ცოდნა, საბრძოლო ხელოვნება არაერთხელ გამოჩნდა თუნდაც ტაშისკარის და მარტყოფის ბრძოლებში, ხოლო მარაბდასთან მისი ბრძოლის საერთო ხელმძღვანელობიდან ჩამოცილებამ მარცხი მოუტანა ქართველობას. მარტყოფის და მარაბდის ომის შემდეგ შაჰ-აბას I-ის უძლეველობის იდეას საფუძველი შეერყა, რაც, სწორედ, გიორგი სააკაძის დამსახურებაა. ამას აღნიშნავს კიდევ თურქი ისტორიკოსი იბრაჰიმ ფერევი: „40 წლის განმავლობაში შაჰს ასეთი დიდი ზარალი არ განუცდიაო“ (ფერევი 1964: 83, 85).

იოსებ თბილელი საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ გიორგი სააკაძის მხლებლები მისი „ზრდილნი“ იყვნენ, მიუხედავად მათი სოციალური წარმომავლობისა, მათთვის დამახასიათებელი მთავარი თვისება უნდა ყოფილიყო „სამამაცო ზნეთ ცოდნა“ (ც.ჯანაშია 2013: 108).

„ადრე ვიცოდი შეტყობა კარგი კაცისა ცნობანი,
და დაბალ კაცსა შევმატი არ უკვი დიად მტრობანი,
ვის რო კარგი რამ შევატყვი კაცობის ჰქონდა ხალისი,
ცხენ იარაღით შევამკი ძველი ქნის ახალი ისი,
დღეს ერთი გამოვაჩინი, მოვკაზმე მერმე ხვალ ისი,
და კაცობისა სწავლას ელტვოდეს ვით ოქრო დავახალისი“.
(იოსებ ტფილელი 1939:48-49).

არჩილ მეფის „საქართველოს ზნეობანში“ ფეოდალურ ზნეთა სწავლება მხატვრულად არის წარმოდგენილი. ამავე

ნაწარმოებიდან ჩანს, რომ „სამამაცო ზნე“ იყო კიდეც „ხრმლის ცემა“, „ლახტის თამაში“, „ბევრგვარ ბრუნება შუბისა“ და სხვა:

„აშფაშაქი და ყაბახი, ბუ[რ]თის სროლა, მესეფეკობა,
კარზედ ცხენია გაჭენება, ხელ-ძალიან ჯირითობა,
ახლა ესეც ზნედ დაიდვა მოუცდენი მეთოფობა,
და ის უწიცა ვარგებულა ხელ-ფეხი და ქვეითობა.“

(არჩილი 1936:4)

„ისრის თლა, სწორად გაქლიბვა, სეფქის გაწყობა,
მშვილდის ჩაგდება, ყულაჯი, ქარქაშის კარგა ჩაწყობა, არც
შორი-შორ და არც სულა ახლო ერთმანეთს მიწყობა,
ჩოგნის მოხვრეტა, მობანდეა, სწორის ბურთისა გამოჭრა;
ბურთაობის დროსა ასპარეზს პირმხიარულად გადმოჭრა,
ცხენის მოხტომა უხელოდ, იმის დროს ფიცხლად გადმოჭრა,
და მიპატრობა სახმობის, ამორთმა ხურდის ამოჭრა,
ხრმლის ცემა, ლახტის თამაში, ბევრგან ბრუნება შუბისა,
საცერის წყობა, მათრახის ბილდიგრა რა შეუბისა,
ისარი სხვილი და გრძელი, ხელით არ დადება უბისა,
და ვისაცა არა აქვს, უძრახენ, სხვმან სხვას მიუუბნისა.“

(არჩილი 1936:6).

გვიანდელი ჩანაწერის მიხედვით რაინდული ტურნირი იმართებოდა ქუთაისში სოლომონ II დროსაც. სასახლის მოედანზე, მეფე დაჯდებოდა ცაცხვის ქვეშ, ქვის დიდ სკამზე და უმზერდა, თუ როგორ ვარჯიშობდნენ და ეჯიბრებოდნენ ერთმანეთს ახალგაზრდა თავად-აზნაურები ჯირითში, ხელ-შუბის ტყორცნასა და მიზანში თოფის სროლაში. მეფის კარზე თავადების აღზრდა ცენტრალური ხელისუფლების ირგვლივ მათ შემოკრებას და მათ პოლიტიკურ წვრთნასაც ისახავდა მიზნად (სოსელია 1981: 212-213).

სამხედრო საქმის ორგანიზაცია უშუალოდ ასახავს საზოგადოების სოციალ-ეკონომიკურ განვითარების დონეს (ჩხატარაიშვილი 1979: 6).

აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილი წერდა, რომ ყოველ წოდებას სახელმწიფოს წინაშე თავისი სამსახური ჰქონდა სამხედრო ზეგარის სახით, რისთვისაც გარკვეული ქონებრივი სახსარი უნდა ჰქონოდა, რომ თავისი მოვალეობა პირნათლად შეესრულებინა (ჯავახიშვილი 1949: 26-27).

ნადირობა უძველესი დროიდანვე სამხედრო საქმესთან იყო დაკავშირებული, მისი მნიშვნელობა გაიზარდა ფეოდალიზმის ეპოქაში. ფეოდალურ ევროპაში ნადირობა ომის საუკეთესო სკოლად ითვლებოდა, რადგან იგი მოლაშქრეებს აჩვევდა სიძნელეთა დაძლევას, უშიშრობას, მოსაზრებულობას, იარაღის ხმარებას. ნადირობის დროს სწავლობდნენ მანევრი-რების სხვადასხვა სამხედრო ხერხებს (ჩხატარაიშვილი 1979: 161).

შუა საუკუნეების ევროპაში „მაღალი ნადირობა“ „ფეოდალური ზნეობის“ და „ზრდილობის“ ერთერთი ელემენტი იყო. იგი განსაკუთრებით რაინდულ წრეს ახასიათებდა. ქართულ საისტორიო წყაროებში მრავლად მოიპოვება ცნობა ნადირობის შესახებ ფეოდალურ საქართველოში, რომელიც „ზნეობის“ და „ზრდილობის“ ერთერთი შემადგენელი კომპონენტი იყო. როგორც კი ფეოდალის ვაჟი ცხენზე შეჯდომას შეძლებდა, მას ცხენოსნობას ასწავლიდნენ და სანადიროდ დაჰყავდათ (ჩხატარაიშვილი 1979: 166-167).

ქართულ წყაროებში არაერთი კარგი მონადირეა ნახსენები, მათ შორის, ქართლის მეფე ლუარსაბ II (1606-1622) და დიდი მოურავი გიორგი სააკაძე. „ქართლის ცხოვრებაში“ გადმოცემულია ცნობა ლუარსაბ მეფის უბადლო ნადირობაზე,

როდესაც იგი შაჰ-აბას I (1587-1629) მიიპატიჟა სანადიროდ: „რამე-თუ ესე ლუარსაბი იყო კაცი მშვენიერი და კეკლუცი, ...და არსად გამოსულა ამისთანა მშვენიერი და შემკობილი კაცი, ყოვლისა საღმთო საკაცობით ზნეობით გათავებული და უკლე-ბი, მაშინ მოინადირეს ყარაია და მოკლა მეფემან ლუარსაბ კარზე ცხრამეტი და რა ნახა ესე შაჰაბაზ უფროსად აღეგზნა გულსა მისსა შური” (ბერი ეგნატაშვილი 1959:395).

ამის თაობაზე ლუარსაბი გააფრთხილა მისმა დამ, „მე ვიცი შურიანი და ხვანჯიანი კაცი არისო, და ეწყინებო შენი სიკეთე გულშიაო. პირადად კი ვერაფერს გეტყვისო, მაგრამ ერიდე და ფრთხილად იყავიო, მაშინ ლუარსაბ უთხრა: „აჲ რა ვქნა, რა გინდ რომ ავად ვეჩვენო და ხელი შევუწყო, ეს ხომ ვიცი არღარ გამიშვებსო, და ისევ ისე კარგად ვეჩვენები, ისი სჯობსო” (ბერი ეგნატაშვილი 1959: 396).

უძველესი ცნობა საქართველოს სამეფოს ნადირობის უწყების შესახებ XII საუკუნის II ნახევრისაა. თამარის დროს იხსენიება ტყისმცველთუხუცესი. სახელმწიფო ნადირობის უწყების ორგანიზაცია კარგადაა ასახული “ხელმწიფის კარის გარიგებაში” (XIV ს-ის I ნახევარი), რომლის მიხედვით სახელ-მწიფო ნადირობის საგანმგებლო სათავეში დგას კარის მოხელე-მანდატურთუხუცესი. მისი თანამდებობა საპატიოა, ხოლო თვით მოხელეს განსაკუთრებული პრივილეგიები ჰქონია (ჩხატარაიშვილის 1979: 172).

საქართველოს ერთიანი სამეფოს დაშლის შემდეგ ნადი-რობის ერთიანი სახელმწიფო გარიგება მოშლილა. ერთიანი ლაშქარ-ნადირობის მოშლის გამო, მანდატურთუხუცესის ფუნქციები არისტოკრატიული დროისტარების, ფრინველთ ნადირობის გამგის ბაზიერთუხუცესის ხელში გადავიდა. ცალ-

კეულ სამეფო-სამთავროებში ნადირობის უწყების გამგებელი ბაზიერთუხუცესი გახდა (ჩხატარაიშვილი 1979: 174).

განვითარებული ფეოდალიზმის ხანაში სახელმწიფო ტყეთა ნაწილი საქართველოში უკვე სამეფო ნაკრძალია, მეფის სანადიროა. (ჩხატარაიშვილი 1979: 186).

ვახუშტი ბაგრატიონი აღნიშნავს, რომ: „აჯამეთს არს სანადირო მეფეთა, აღვსილი დიდი-მცირეთა საქებელი ფრიად“ (ვახუშტი ბატონიშვილი 1973:755).

XVII საუკუნეში ნადირობის რეგალია ჩანს შანშე ქსნის ერისთავისა და ამილახორის მამულის გამიჯვნისას, საგანგებოდ არის აღნიშნული, რომელს სად აქვს ნადირობის უფლება. აქვე ჩანს „დაცული მთაც“, რომლის გარეთაც შეუძლიათ ამ ფეოდალებს ნადირობა. ეს „დაცული მთა“, როგორც ჩანს, მეფის სანადირო ადგილია (ჩხატარაიშვილი 1979:189).

სანადირო ადგილები და მათი რეგალია თავადებს, ვფიქრობთ, მეფის დარად ჰქონდათ მოწყობილი. თუ როგორ იყო აზნაურებთან ეს საკითხი, გარკვევით არ არის ნაჩვენები. XVII საუკუნეში ქართველ მხედართმთავარს გიორგი სააკაძესაც გააჩნია დიდი სანადირო ტყე სოფელ უგუდეთის მახლობლად (ჯამბურია 1964: 33).

მართალია, სააკაძე ამ დროისათვის სამეფო აზნაურია, მაგრამ მის მიწა-მამულს თუ გადავხედავთ, არაფრით ჩამოუვარდება თავადთა სამფლობელოს (ოთხმეზური 1999: 122), (ჯამბურია 1964: 28-33).

მისი მამულების ზრდა მიმდინარეობდა მეზობელი სათავადოების ხარჯზე. ვფიქრობთ, რომ მას სანადირო ადგილების რეგალია ისე ექნებოდა მოწყობილი, როგორც თავადებს.

თავადების მენტალობისთვის კი ეს ყოვლად მიუღებელი იყო (ც.ჯანაშია 2013:110).

„მან ჯარი დაიხვია, არ ეტევის მინდორს,
ველად, და თავს არ გვიდებს საპატრონყმოდ
წყალობისა არ მადლმხდელად”

(იოსებ ტფილელი 1939: 5.)

ამრიგად, წარმოდგენილ თავში გამოკვლეული გვაქვს ქართული თავადური მენტალობის სხვადასხვა საკითხები: როგორცაა, სამშობლოსადმი სიყვარული, მეფის ხელისუფლების უზენაესობის აღიარება და მისდამი ერთგულება, პირადი ინტერესების პრიორიტეტულობა, რელიგიის, სწავლა-განათლების და აღზრდის როლის გავლენა ინდივიდის სააზროვნო სისტემის (მენტალიტეტის) ჩამოყალიბებაში. იოსებ თბილელი თავის პოემაში აყალიბებს ზოგადსაკაცობრიო მაღალზნეობრივ იდეებს, მაგალითების ფონზე პოემაში ნაჩვენებია, თუ როგორი უნდა იყოს ადამიანი ზნეობრივად და მორალურად სრულყოფილი, როგორი უნდა იყოს ქრისტიანი ქართველი თავისი მენტალური მსოფლმხედველობით. აქვე მოცემული გვაქვს აღორძინების ხანის პოეტის და საზოგადო მოღვაწის, თბილისის მიტროპოლიტ იოსებ თბილელის (სააკაძის), ისტორიული პოემის „დიდმოურავიანის“ და სხვა ქართული წერილობითი წყაროების ანალიზის საფუძველზე, ბიოგრაფიის ზოგიერთი დეტალის დაზუსტება და მისი როგორც სასულიერო პირის მენტალური შეხედულებები.

მენტალობის ანუ ერის ფსიქოლოგიის, ცალკეულ ადამიანთა თუ საზოგადოებრივი ჯგუფების გონებრივი ჩვევების, ტრადიციების, აზროვნების და სულიერი განწყობების შესწავლა უაღრესად აქტუალურია თანამედროვე ჰუმანიტარულ მეცნიერებაში.

XVII საუკუნის დასაწყისში საქართველო უკვე აღარ წარმოადგენდა ერთ მთლიან და ძლიერ სახელმწიფოს. ამ პერიოდში საქართველო ეკონომიურად დაქვეითებული და პოლიტიკურად დაქუცმაცებულია, ჯერ მონღოლების ასწლოვანმა ბატონობამ (XIII ს. 30-იანი წწ.-XIV საუკუნის-30-იანი წწ.), მერე თემურ-ლენგის რვაგზის შემოსევამ გამოუსწორებელი ზიანი მიაყენა საქართველოს, ხოლო XV საუკუნის მეორე ნახევარი საქართველოს ისტორიაში უაღრესად რთული და აწეწილი ხანაა, ერთი მხრივ, ქართველი სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლებს აწარმოებდა უცხოელი დამპყრობლების წინააღმდეგ მეორე მხრივ, ომები წარმოებდა ქვეყნის შიგნით.

აღნიშნულმა პოლიტიკურმა მდგომარეობამ დიდი გავლენა მოახდინა მე-17 საუკუნეში ქართულ თავადურ მენტალობაზე, რომლის მონოგრაფიული შესწავლის პირველ მცდელობას წარმოადგენს ჩვენი ნაშრომი „თავადური მენტალობის საკითხი XVII საუკუნის საქართველოში იოსებ თბილელის „დიდმოურავიანის“ მიხედვით“.

გამოკვლევის პირველ თავში წარმოდგენილია ქართული და უცხოური წერილობითი წყაროების ანალიზი. აქვე გვაქვს მსჯელობა კვლევის პროცესში არაქელ თავრიზეცის „ისტორიათა წიგნში“, გამოვლენილ არაერთ უზუსტობაზე:

ა) არაქელ თავრიზეცის მიხედვით: შაჰ-თამაზმა „თბილისის მეფე დიდ სიმონ-ხანს (საუბარია ქართლის მეფე სიმონ I-ზე (1556-1600 წწ.) მძევლები გამოართვა ასული და ძმა“. სიმონის ძმა დავითი (დავით IX - დაუდ-ხანი 1564-1578 წწ.) თვითონ ეახლა შაჰ-თამაზს ყაზვინში 1561 წელს, ერთგულება გამოუცხა-და, თავისი სამსახური შესთავაზა და სარწმუნოებაც შეიცვალა, ასულის გამძევლებას ქართველი მემკვიდრეები ბერი ეგნატაშვილი (XVIII ს.), ვახუშტი ბატონიშვილი (XVIII ს.), ფარსადან გორგისჯანიძე (XVII ს.) არ ადასტურებენ. ცნობას ვხვდებით მხოლოდ არაქელთან, სხვა შემთხვევაში ქართველი ისტორიკოსები არ მალავენ გამძევლების ასეთ ფაქტებს და მათი ცნობა უფრო სარწმუნო ჩანს, ვიდრე არაქელ თავრიზეცის.

ბ) კახეთის სამეფო კარზე მომხდარ ამბებსაც მთელი რიგი უზუსტობებით მოგვითხრობს. მისი გადმოცემით, კახეთის მეფე ალექსანდრე II-ის (1578-1605 წწ.) ვაჟს, გიორგის მოუკლავს თავისი უფროსი ძმა, კახეთის მეფე დავითი, რაც სინამდვილეს არ შეესაბამება. გიორგი ბატონიშვილს თავისი უფროსი ძმა დავითი არ მოუკლავს, იგი მოულოდნელად ბუნებრივი სიკვდილით გარდაიცვალა. ასევე, არაქელ თავრიზეცის ცნობით, მეფე ალექსანდრე II თავის უფროს ძეს დავითს ნებით დაუთმო სამეფო ტახტით, სინამდვილეში დავითმა მიიტაცა სამეფო ხელისუფლება.

გ) არანაირი ცნობა არა აქვს არაქელ თავრიზეცს ალექსანდრე II-ის სხვა შვილებზე. ბერი ეგნატაშვილის მიხედვით კახეთის მეფე ალექსანდრე II-ს ჰყავდა 6 შვილი: აქედან 5 ვაჟი – ერეკლე, დავითი, გიორგი, კონსტანტინე, როსტომი და ერთი ასული ნესტან-დარეჯანი.

დ) არაქელ თავრიზეცი არაფერს ამბობს ისეთ თემაზე, როგორიცაა შირვანის პრობლემა.

ე) არაქელთან უზუსტობას ვხედავთ ქეთევან დედოფლის სახელთან მიმართებაში, ქეთევანს ის მარიამად მოიხსენიებს, თუმცა, „მარიამი“ რომ რქმეოდა, პირველ რიგში მისი ვაჟი თეიმურაზ I (1605-1648) თავის პოემა „წამება ქეთევან დედოფლისა“-ში მოიხსენიებდა.

ასევე, არ გვხვდება სახელი „მარიამი“ ქართულ წერილობით წყაროებში: ბერი ეგნატაშვილთან (XVIII ს.), ვახუშტი ბატონიშვილთან (XVIII), ფარსადან გორგიჯანიძესთან (XVII ს.). არც საქართველოს მართლმადიდებლური სამოციქულო ეკლესია იხსენიებს წმიდა ქეთევან დედოფალს მარიამის სახელით.

ვ) პირველად არაქელ თავრიზეცთან ფიქსირდება ბრალდება იმის შესახებ, რომ თითქოს გიორგი სააკაძემ ურჩია ირანის შაჰს, შაჰ-აბას I-ს (1578-1629) საქართველოში ზამთარში ლაშქრობა და გაუვალი ტყე, რომ ადვილად გადასალახი გამხდარიყო, ნაჯახებით და სხვადასხვა იარაღით ტყის გაკაფვა. არადა ტყის, ხეხილის, ბალ-ვენახების გაკაფვის მეთოდი სხვა დამპყრობლებსაც აქვთ მანამდე გამოყენებული, თუნდაც თემურ-ლენგს. ასე, რომ შაჰ-აბასს წესით ეს უნდა სცოდნოდა, აქედან გამომდინარე ვასკვნი, რომ მას ამ საკითხში გიორგი სააკაძის რჩევა არ დასჭირდებოდა. ამ ცნობამ მოგვიანებით ასახვა ჰპოვა ქართულ ისტორიოგრაფიაში: ბერი ეგნატაშვილთან (XVIII ს.) ვახუშტი ბატონიშვილთან (XVIII ს.).

დასახელებულ ქართველ მემკვიდრეთა მოსაზრებებიც ტენდენციურია. საქართველოს მიმართ შაჰ-აბას I (1578-1629 წწ.) თავისი ანგარიშები ამოძრავებდა, კერძოდ, კახეთის დამორჩილებით და ამოგდებით იგი მთელი აღმოსავლეთ საქარ-

თველოს ირანის სახანოდ გადაქცევას ფიქრობდა. ჯერ ერთი, შაჰ-აბასი არ იყო ის პოლიტიკოსი რომელიც სხვისი ჭკუით ივლიდა, მეორეც, მას კარგად ესმოდა, თუ რუსეთი ფეხს მოიკიდებდა საქართველოში, მაშინ ირანი მთელს ამიერკავკასიას დაკარგავდა.

ამრიგად, კახეთის რუსეთთან დაკავშირება აღიზიანებდა ირანის შაჰს და მისი მოქმედებაც ამით იყო განპირობებული ქართული სამეფო-სამთავროების მიმართ და არა გ.სააკაძის რჩევითა და თხოვნით. დაშვებული უზუსტობის გამომწვევ მიზეზად შეიძლება მივიჩნიოთ ისიც, რომ ნაშრომის შექმნა მოხდა რამდენიმე ათეული წლის შემდეგ, არაქელის ნაშრომში საქართველოს შესახებ ამბების თხრობა 1622 წლით სრულდება, ხოლო რაც შეეხება ცნობებს გ.სააკაძის შესახებ მის ნაშრომში, არაქელი ეყრდნობა მოსმენილ ამბებს, რომელიც ზოგ შემთხვევაში სიზუსტით არ გამოირჩევა და ეს შემდეგ დაფიქსირდა ქართველ მემატიანეებთან, როგორც ბერი ეგნატაშვილთან, ასევე ვახუშტი ბატონიშვილთან.

ჩვენი აზრით, გამორიცხული არ არის, ბერი ეგნატაშვილის „სწავლულ კაცებს“ „ახალი ქართლის ცხოვრების“ შედგენისას ხელთ ჰქონოდათ სომეხი ისტორიკოსის არაქელ თავრიზეცის „ისტორიათა წიგნი“, რომელიც 1669 წელს დაიბეჭდა ამსტერდამში.

აღნიშნულიდან გამომდინარე, შესაძლოა, არაქელ თავრიზეცის ცნობები იმ წყაროებიდან მომდინარეობდეს, რომელსაც ეყრდნობა ბერი ეგნატაშვილი და ვახუშტი ბატონიშვილი. დასაშვებად მიგვაჩნია ისიც, რომ სამივეს ერთი წყაროთი ესარგებლა.

ნაშრომის მეორე თავში მოცემული გვაქვს საგვარეულო-ების კვლევის საკითხი ქართულ ისტორიოგრაფიაში. ვინაიდან საგვარეულოების შესწავლის ისტორიოგრაფიული რეპრეზენტაციის გარეშე, წარმოდგენილია თავადური მენტალობის კვლევა. საკითხის ისტორიოგრაფიული ქრონოლოგიური ჩარჩო მოიცავს 1912-2021 წლებს. საგვარეულოების ცალკეული საკითხების ანალიზი მოცემულია მკვლევართა სხვადასხვა სამეცნიერო ნაშრომებში.

მოცემულ სპეციალურ ლიტერატურაზე დაკვირვებით გამოვლინდა, რომ მკვლევართა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა „სათავადოს“ გაგების საკითხში. ამ საკითხზე მსჯელობა ნაშრომის შესაბამის თავშია წარმოდგენილი. აქ მხოლოდ ჩვენს მიერ შემჩნეულ სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებულ უზუსტობაზე გავამახვილებთ ყურადღებას. კერძოდ, გ.ჯამბურია ნ. ასათიანს მიაწერს ქართლის სათავადოს ზოგად დახასიათებას და კლასიფიკაციას. თემის ისტორიოგრაფიული განხილვით გამოირკვა, რომ ქართლის სათავადოს ზოგადი დახასიათება და კლასიფიკაცია ეკუთვნის არა ნ. ასათიანს, არამედ დ. გვრიტიშვილს.

ჩვენ ვიზიარებთ რა სათავადოს ნ.ბერძენიშვილისეულ კონცეფციას, ამავთვე თავში წარმოდგენილი გვაქვს აღნიშნული კონცეფციით არაგვის საერისთაოს (XVI-XVII საუკუნეების მიჯნაზე) შესწავლის მცდელობა. ქართული და უცხოური წერილობითი წყაროების შეპირისპირებითი ანალიზით გამოვითანეთ როგორც სოციალურ-პოლიტიკური, ასევე მენტალური ხასიათის დასკვნები.

არაგვის საერისთაოს ახასიათებს ყველა ის სოციალურ-პოლიტიკური თვისება, რასაც ატარებს მისი მეზობელი სათა-

ვადოები. მათგან განსხვავებით არაგვის საერისთვო მიისწრაფვის აშკარად მეტი დამოუკიდებლობისაკენ. მას აქვს პრეტენზია კახეთის რიგ მამულებზე ანუ „საკახეთო მამულებზე“, რომელსაც თავისად თვლის და ამის გამო თავისებური დამოკიდებულება აქვს როგორც ქართლის, ასევე კახეთის მეფეებთან. არაგვის საერისთაო, როგორც გარკვეული ტერიტორიული ერთეული, ადრევე არსებობდა და ქართლის საერისთაოში შედიოდა.

ქართული წერილობითი წყაროების შეჯერებით დავადგინეთ არაგვის საერისთაოს კახეთის მეფის ყმობაში გადასვლის თარიღი. არაგვის საერისთაოს გადასვლა კახეთის მეფის ყმობაში მოხდა 1569-1574 წლებში, როდესაც ქართლს დაუდხანი განაგებდა. არაგვის საერისთაო კახეთის ყმობაში ჩანს ალექსანდრე II გარდაცვალებამდე (1605 წლამდე).

XVII საუკუნის დასაწყისისთვის არაგვის ერისთავი ნუგზარი რუსი ელჩების ცნობითაც, კახეთის მეფის ყმა იყო, თუმცა თავს საკმაოდ დამოუკიდებლად გრძნობდა. ჩვენი აზრით, ნუგზარ ერისთავის დამოუკიდებლობისთვის სწრაფვა ჩანს მის მონდომებაში თავისი სამფლობელო როგორც დამოუკიდებელი ერთეული, გააცნოს რუსთა ხელმწიფეს მათივე ელჩების მეშვეობით. შაჰ-აბას I-ის შემოსევების დროს არაგვის საერისთაო კვლავ ქართლის სამეფოს შემადგენლობაშია.

ნაშრომის მესამე თავი ეძღვნება თავადური მენტალობის საკითხს იოსებ თბილელის „დიდმოურავიანში“. კვლევა ოთხი ქვეთავით არის წარმოდგენილი. პირველ ქვეთავში მოცემულია იოსებ თბილელის ბიოგრაფიის ზოგიერთი დეტალის დაზუსტება.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ იოსებ თბილელი არის არჩილის მასწავლებელი (ვ. კეკელიძე, გ. ლეონიძე, რ. ფირცხალაიშვილი და სხვა). ვფიქრობთ, რომ იოსებ თბილელი არა მხოლოდ მასწავლებელი, არჩილის და მთელი სამეფო ოჯახის სულიერი მოძღვარი იყო. ამაზე მეტყველებს შემდეგი ამონარიდი: „იოსებ მასწავლა წმინდა საკვირველებათა სავსე წიგნი ესე, სახელით ოდენ მეფისა“. ჩვენთვის „წმინდა საკვირველებათა სავსე წიგნი“ არ უნდა იყოს სხვა რამ თუ არა წმინდა წერილი (იგივე წმინდა ოთხთავი ანუ ქართველებისთვის და ყველა მართლმადიდებლისთვის წმინდა წიგნი „სახარება“). მისი სწავლება არჩილისთვის შეეძლო მის მოძღვარ-მასწავლებელს, იოსებ თბილელს, რომელმაც დიდი გავლენა იქონია არჩილის პიროვნების და მისი მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაში. იოსებ თბილელის ღრმად განსწავლულობაზე მიუთითებს შემდეგი ამონარიდიც იოანე ბატონიშვილის „კალმასობიდან“: „იოსებ თბილელი არხიერი, სააკას-ძე ესე იყო საფილოსოფოსთა და წერილთა შინა გამოცდილი, საყვარელი მეფეთა და ერთაგან. ამან შეთხზა სხვადასხვა პიიტიკანი ანუ შაირნი სასმენელად საამონი. ესრეთ განვლო ცხოვრებაჲ თჳსი კეთილად“. აქაც ნახსენები „წერილთა შინა გამოცდილი“ სხვა არაფერია თუ არა წმ. წერილი. ეს ფაქტი ირიბად ადასტურებს, რომ იოსებ თბილელი იყო არჩილ მეფის სულიერი მოძღვარი და მასწავლებელი.

იოსებ თბილელის სასულიერო წოდება გახდა მისი მოღვაწეობის და მენტალიტეტის განმსაზღვრელი. თავის პოემაში იგი აყალიბებს ზოგადსაკაცობრიო მაღალზნეობრივ იდეებს თუ როგორი უნდა იყოს ადამიანი ზნეობრივად და მორალურად სრულყოფილი, როგორი უნდა იყოს ქრისტიანი

ქართველი თავისი მენტალური მსოფლმხედველობით. ეკლესია ჩვენს ქვეყანაში ყოველთვის იყო ბურჯი ერთიანობისა. იოსებ თბილელი როგორც სასულიერო პირი, ბოლომდე იბრძოდა სიტყვით და საქმით ერთიანობისთვის და მეფის ერთგულ მსახურებაში ხედავდა საქართველოს ერთიანობის იდეას:

„შენ ყოფილხარ მამაცურად, მოგხდომია გამარჯვება,
ვგრე თქმულა, ზეცასა რბის მეფეთათვის ვინცა კვდება.“

ქრისტიანულმა სარწმუნოებამ ფეოდალურ საზოგადოებაში მცხოვრებ ადამიანებს თავისთავადი ზნეობრივი მორალი შეუქმნა, შეუდრეკელობა და ერთგულება, სიტყვის შენახვა, მართლის თქმა იყო ის მთავარი ღირსება, რაც ამ ეპოქის ადამიანებს უნდა ჰქონოდა, რაც მოეთხოვებოდა მამაკაცს, მეომარს, სამხედრო არისტოკრატიას საქართველოში.

ქრისტიანული მორალი იყო ზოგადსაკაცობიო საკითხების, მათ შორის მეფობის განმსაზღვრელი. მეფის ღვთიური წარმომავლობა დაფიქსირებულია ჯერ კიდევ X საუკუნის ქართულ ჰაგიოგრაფიულ თხზულებებში გიორგი მერჩულის „ცხოვრება და მოქალაქეობა გრიგოლ ხანძთელისა“, ბაგრატიონთა გვარის ისტორიკოს სუმბატ დავითის ძესთან (XI ს.), დავით აღმაშენებლის ანონიმ ისტორიკოსთან „ცხოვრება მეფეთმეფისა დავითისი“ (XI ს.). წმინდა ოთხთავში ვკითხულობთ, რომ: „მონანი ერგდით ხორციელთა უფალთა თქვენთა შიშით და ძრწოლით სიწროებით გულისა თქვენისთა ვითარცა ქრისტესა და უფალნი ეგრეთვე ჰყოფდით მათდა მიმართ, რათა თქვენი უფალი ცათა შინა არს“. აქ საუბარია ხორციელი უფალის (მეფე) და მონის (ქვეშევრდომი/თავადი/აზნაური) ურთიერთდამოკიდებულებაზე, პატივისცემაზე. ისე უნდა უყვარდეს ადამიანებს

ერთმანეთი, როგორც უფალს უყვარს ადამიანები. ხორციელი ბატონიც ვალდებულია ერთგულ ყმას გაუფრთხილდეს. ეს სწავლება ჩანს იოსებ თბილელის „დიდმოურავიანში“

„პატრონყმობა განა ჩვენგან იცით ზეცით დასახულა,
სოლომონ და დავით ორნიც თვალით მეფედ კვლავ ნახულა,
როგორც ყმისა სამსახური, ყმა პატრონთან შენახულა
და უბრალოდ ყმის წამხდენი პატრონზედაც მწვე ძრახულა“.

ურთიერთსიყვარულზე, პატივისცემაზე უნდა ყოფილიყო აგებული მეფისა და თავადის ურთიერთდამოკიდებულება. ამას ასწავლიდა ქართველებს და ყველა ქრისტიანს წმ.წიგნი, რომელიც გარემოებათა გამო ხშირად უგულვებელყოფილი იყო და ამიტომაც გახლდათ სულიერი კრიზისის საზოგადოების მენტალიტეტში.

საქართველოს ეკლესია იყო ეროვნულობის, ქართველობის ბურჯი. ამიტომაც მაჰმადიანური იმპერიებისთვის – ოსმალეთის და ირანისათვის მიუღებელი იყო. სწორედ პოლიტიკურმა ფაქტორმა განაპირობა XVII საუკუნეში როსტომ-ხანის მმართველობის ხანაში თავადთა მენტალობის დეგრადირება, ზნეობათა და ზრდილობათა გადაგვარება, ყოველგვარი ცოდვისკენ მიდრეკა (ბერი ეგნატაშვილი, ვახუშტი ბატონიშვილი). აქ სახეზეა პირველ რიგში სააზროვნო სისტემის, მენტალიტეტის ცვლა რეგრესისკენ. ამის საწინააღმდეგოდ მთელი ზოგადსაკაცობრიო იდეალები ჩამოყალიბებული აქვს იოსებ თბილელს.

მონოგრაფიაში ვეცადეთ წარმოგვედგინა ინდივიდუალური მოქმედებები, რომელიც საბოლოო ჯამში ქმნის საზოგადოების მენტალურ სახეს. ეს არცთუ ისე იოლი, თუმცა მეტად საინტერესო აღმოჩნდა. მაგალითად, ზაალ არაგვის ერისთავის პიროვნების მიმართ არაერთგვაროვანი დამოკი-

დებულებაა ქართულ ისტორიოგრაფიაში, მაგრამ ჩვენი თვალ-საზრისით, ზაალი არის მენტალურად ქართველი. ზაალ არაგვის ერისთავს ვხედავთ ქრისტიანობისთვის მებრძოლ წმინდა ევდემონ კათოლიკოსის გვერდით როსტომ-ხანის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ზაალისთვის ქვეცნობიერად მიუღებელი გახდა ხუცესის შეურაცხყოფის ფაქტი, რამაც აღაშფოთა ქართველი თავადი. ჩვენი აზრით, მისი მენტალობის განმსაზღვრელია ისიც, რომ 1660 წლის ბახტრიონის აჯანყების მოსამზადებელი ფინანსური სახსარი მან გაიღო.

ქვეყნისთვის უმძიმეს ხანაში XVII საუკუნეში მამულის გადარჩენას არაერთი ქართველი შეეწირა მოწამეობრივი აღსასრულით. პოლიტიკური ვითარების გამო ნებსით თუ უნებლიედ რწმენაშეცვლილ ქართველთათვის ქეთევან დედოფალი სანიშუმო მაგალითი გახდა. ასეთ ვითარებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა სარწმუნოებისთვის თავგანწირვის მაგალითებს. ქრისტესთვის თავგანწირვა სამშობლოსთვის სიკვდილს ნიშნავდა. ამისი შესანიშნავი მაგალითია ბახტრიონის აჯანყების გმირები: ბიძინა ჩოლოყაშვილი, შალვა და ელიზბარ ქსნის ერისთავები. ისინი ქრისტესთვის სიკვდილს ეძიებენ, ესეც ურყევი მენტალობის ნიშანია.

თემაში გვერდი ვერ ავუარეთ ისეთ საკითხს როგორიც იყო „აღზრდილ-შეზრდილთა“ ინსტიტუცია, რომელიც გვხვდება ფეოდალურ საქართველოს საზოგადოების საერო თუ სასულიერო პირების თითქმის ყველა სტრუქტურაში. სიუზერენულ-ვასალური დამოკიდებულების გარკვეულ თავისებურ ფორმას წარმოადგენდა ფეოდალურ საქართველოში „სამეფოსა პალატასა შინა თანაზრდილობა ანუ აღზრდა სახლსა სამეფოსა შინა“, რომელიც ერთგვარი მსაზღვრელია მენტალობის. ეს

საკმაოდ კარგად ჩანს ქართულ წერილობით წყაროებში, მათ შორის იურიდიული სამართლის ძეგლებში.

„გაზრდილ-შეზრდილობის“ ინსტიტუცია იყო არა მარტო მეფის კარზე, არამედ ფეოდალების, თავადების კარზეც. მისი შინაარსი იცვლება დროის შესაბამისად. ერთიანი სამეფოს ძლიერების ხანაში ერთგული ყმა-რაინდები იზრდებიან. სამეფო ხელისუფლების დასუსტების ხანაში, პირიქით, აღზრდილ-შეზრდილნი სწორედ ქვეყნის დაშლას უწყობდნენ ხელს.

სამეფო კარზე ბატონიშვილებთან ერთად ითვისებდა მომავალი ყმა-რაინდი ფეოდალური ზრდილობის კოდექსს, სწავლობდა „სამამაცო ზნეს“ შემდგომ ეს სწავლება მოიცავდა საზოგადოების ფართო ფენებს, დიდებულ თავადაზნაურებს და მათ ყმებს. იოსებ თბილელი აღნიშნავს, რომ გიორგი სააკაძის მხლებლები მიუხედავად სოციალური წარმომავლობისა, მისი „ზრდილნი“ იყვნენ სამამაცო ზნეთა ცოდნაში“. ამასვე ადასტურებს ქართული სამართლის ძეგლი, სადაც გიორგი სააკაძე ბერუკა ჯავახიშვილს „შვილივით გაზრდილად“ მოიხსენიებს. ბერი ეგნატაშვილთანაც ვხვდებით ცნობას, გიორგი სააკაძის მიერ თავისი ცოლისძმის ზურაბის აღზრდის შესახებ, რომელსაც ჩვენი აზრით ასწავლა „სამამაცო ზნენი“, რასაც ადასტურებს შემდეგი ამონარიდი იოსებ თბილელის პოემიდან:

„ზურაბს შევსთვალე, რაც იცი, სულ ჩემი ნასწავლებია,
ოსტატს არა ხამს ჭიდება, ვისაც შეგირდი ხლებია“.

იოსებ თბილელთან და ბერი ეგნატაშვილთან კარგად ჩანს ამ ორი პიროვნების სულიერი მდგომარეობა, განწყობა და განცდები, რომელიც ინდივიდუალური მენტალიტეტის მაჩვენებელია. მარაბდის ომის შემდეგ ინტერესთა სხვაობამ მათი

გზები საბოლოოდ გაჰყარა. ორივე წყარო (დიდმოურავიანი, ბერი ეგნატაშვილი) თითქმის ერთნაირად მოგვითხრობს ამ ამბავს (მოცემული გვაქვს კვლევის შესაბამის თავში). ორივე პიროვნება ამ შემთხვევაში მოიქცა ისე, როგორც უკარნახა პიროვნულმა ნებელობამ, ინტერესმა და აზროვნებამ.

სამხედრო საქმის ორგანიზაცია უშუალოდ ასახავს საზოგადოების სოციალ-ეკონომიურ მხარეს, მენტალობის განვითარების დონეს. როგორი განათლება ჰქონდა დიდ მოურავს, ამაზე პირდაპირი ცნობები არ მოგვეპოვება, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ გიორგი მაღალი სამოხელეო არისტოკრატის და მეფის სამოხელეო ოჯახიდან იყო, თავის-თავად ცხადია, მას ისეთივე განათლება უნდა მიეღო როგორ-საც ფეოდალური წრის წარმომადგენლები ღებულობდნენ. მისი სამხედრო ხელოვნება და სამხედრო საქმის ცოდნა არა-ერთხელ გამოჩნდა, თუნდაც, ტაშისკარში, მარტყოფში. მარაბდის ომის საერთო ხელმძღვანელობიდან ჩამოცილებამ მარცხი მოუტანა ქართველობას. მისი დამსახურებაა, რომ შაჰ-აბას პირველის უძლეველობის იდეას საფუძველი შეერყა.

სამხედრო საქმის განუყოფელი ნაწილი იყო ნადირობა, რომელიც ფეოდალიზმის ეპოქაში როგორც ფეოდალურ ევროპაში, ასევე საქართველოში ომის განუყოფელ ნაწილად იყო მიჩნეული. ეს ნიშან-თვისება რაინდული წრისთვის „ფეოდალური ზნეობისა და ზრდილობის“ ერთ-ერთი ელემენტად იყო დასახელებული.

ჩვენი აზრით, სანადირო ადგილების რეგალია (ამ შემთხვევაში მოწყობა) მეფის მსგავსად, ჰქონდათ თავადებს. ხოლო თუ როგორ იყო ეს საკითხი აზნაურებთან მიმართებაში, წერილობით წყაროებში გარკვევით არ არის ნაჩვენები, მაგრამ

დაკვირვებამ და შესწავლილი მასალის ანალიზმა მიგვიყვანა შემდეგ დასკვნამდე: XVII საუკუნეში გიორგი სააკაძეს სანადირო ადგილების რეგალია ექნებოდა თავადების მსგავსად, რასაც ჩვენი აზრით, ადასტურებს შემდეგი ამონარიდი „დიდმოურავი-ანიდან“: „მან ჯარი დაიხვია, არ ეტევის მიწდორს ველად, თავს არ გვიდებს საპატრონყმოდ, წყალობისა არ მადლმხდელად“.

ჩატარებულმა კვლევა-ძიებამ გვიჩვენა, რომ მენტალობის შესწავლა არ არის მარტოოდენ ისტორიკოსთა პრეროგატივა. საჭიროა, სხვა ხელშემწყობ პირობებთან ერთად, მჭიდრო კავშირი ჰუმანიტარული მეცნიერების სპეციალისტებთან ისტორიკოსების და ფილოლოგების ერთობლივი ჯგუფების მომზადების მიზნით. აგრეთვე, სასურველ შედეგს მოგვცემდა მუშაობაში ფილოსოფოსთა და ფსიქოლოგთა ჩართულობაც. ამასთან, აუცილებელია მენტალობასთან დაკავშირებული სამეცნიერო ლიტერატურის თარგმნა დასავლეთ ევროპული ენებიდან ქართულ ენაზე.

ჩვენი მონოგრაფია თავადური მენტალობის კვლევის პირველ მცდელობას წარმოადგენს, შესაბამისად, მეგზურობას გაუწევს მომავალში უმაღლესი სასწავლებლის სტუდენტებს და საკითხით დაინტერესებულ სპეციალისტებს.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

წყაროები:

1. არჩილი 1936: არჩილი. საქართველოს ზნეობანი, არჩილიანი, თხზულებათა სრული კრებული, აღ. ბარამიძის და ნ. ბერძენი-შვილის რედ, ტ. I, თბ, 1936.

2. არჩილი 1937: არჩილი. გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთაველისა, არჩილიანი, თხზულებათა სრული კრებული, აღ. ბარამიძის და ნ. ბერძენიშვილის რედ, ტ. II, თბ, 1937.

3. არჩილი 1989: არჩილი. ქართული მწერლობა, წიგნი VI, თბ, 1989.

4. ახალი აღთქმაჲ 1963: ახალი აღთქმაჲ. დაიბეჭდა უწმინდესის და უნეტარესის სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის ეფრემ II ლოცვა-კურთხევით, თბ, 1963.

5. ბასილი ეზოსმოდღარი 1959: ბასილი ეზოსმოდღარი. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, 1959.

6. ბერი ეგნატაშვილი 1959: ბერი ეგნატაშვილი. ახალი ქართლის ცხოვრება ტექსტი პირველი, დადგენილი ყველა ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ, 1959.

7. გიორგი მერჩულე 1986: გიორგი მერჩულე. გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, ლექსიკონი და გამოკვლევები დაურთეს ზ. სარჯველაძემ, კ. დანელიამ, ე. გიუნაშვილმა, თბ, 1986.

8. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი 1955: დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითი-

სი, ტექსტი დადგენილი ყველა ხელნაწერის მიხედვით ს.ყაუხ-
ჩიშვილის მიერ, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, თბ, 1955.

9. დოლიძე 1970: დოლიძე. ქართული სამართლის ძეგ-
ლები, ტ. III, თბ, 1970.

10. დოლიძე 1972: დოლიძე. ქართული სამართლის
ძეგლები, ტ. IV, თბ, 1972.

11. ვახუშტი ბატონიშვილი 1773: ვახუშტი ბატონი-
შვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება
ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით
ს.ყაუხჩიშვილის მიერ, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, 1973

12. თავრიზეცი 1974: თავრიზეცი ა. ცნობები საქართვე-
ლოს შესახებ. თარგმანი, ჩშესავალი და კომენტარები კ. კუციასი,
თბ, 1974.

13. თამარაშვილი 1902: თამარაშვილი მ. ისტორია კათო-
ლიკობისა ქართველთა შორის, თბ, 1902.

14. თეიმურაზ პირველი 1934: თეიმურაზ პირველი,
თხულებათა, ტექსტი გამოკვლევა, ლექსიკონი, ალ. ბარამიძისა
გ. ჯაკობიას რედაქციით ტფ, 1934.

15. თაყაიშვილი 1909: თაყაიშვილი ე. საქართველოს
სიძველენი, ტ. II, თბ, 1909.

16. იბრაჰიმ ფეჩევი 1964: იბრაჰიმ ფეჩევი. ცნობები
საქართველოს და კავკასიის შესახებ ტექსტი და შენიშვნები
დაურთო ს. ჯიქიამ. 1964.

17. იოანე ბატონიშვილი 1948: იოანე ბატონიშვილი.
კალმასობა, კ. კეკელიძის და ალ. ბარამიძის რედ, თბ, 1948.

18. იოსებ ტფილელი 1939: იოსებ ტფილელი. დიდ-
მოურავიანი გ. ლეონიძის რედაქციით, თბ, 1939.

19. ისტორიანი და აზმანი 1959: ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება, ტ. II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით, ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ, 1959.

20. მეფე თეიმურაზი 2017: მეფე თეიმურაზი. წამება ქეთევან დედოფლისა ახალი გამოცემისთვის ტექსტი მოამზადა, შესავალი და კომენტარები თ. ქართველიშვილმა, თბ, 2017.

21. ჟამთააღმწერელი 1959: ჟამთააღმწერელი, ტექსტი დადგენილი ყველა ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ქართლის ცხოვრება, ტ. თბ, 1959.

22. სუმბატ დავითის ძე 1990: სუმბატ დავითის ძე. ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონანთა ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და კომენტარები დაურთო გ. არახამიამ 1990.

23. ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია 1926: ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია ს. კაბაძის გამოცემა. 1926.

24. ფარსადან გორგიჯანიძე 2022: ფარსადან გორგიჯანიძე საქართველოს ცხოვრება ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ. ალასანიამ, თბ, 2022.

25. ფსალმუნი და ლოცვანი 2016: ფსალმუნი და ლოცვანი. სრული კრებული, დაიბეჭდა შემოქმედელი მიტოპლიტი იოსების ლოცვა-კურთხევით, თბ, 2016.

26. შოშიაშვილი 1980: შოშიაშვილი ნ. ქართული წარწერების კორპუსი, თბ, 1980.

27. შოშიაშვილი 1984: შოშიაშვილი ნ. ქართული ისტორიული საბუთები IX-XIII სს. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს ნ. შოშიაშვილმა, თ. ენუქიძემ ვ. სილოგავამ, წ. I, თბ, 1984.

28. ხახანაშვილი 1891: ხახანაშვილი ალ. გუჯრები, თბ, 1891.

29. ხელმწიფის კარის გარიგება 1920: ხელმწიფის კარის გარიგება, ე.თაყაიშვილის გამოცემა, თბ, 1920.

30. ხელმწიფის კარის გარიგება: ხელმწიფის კარის გარიგება, ქართული სამართლის ძეგლები, ივ.სურგულაძის რედ, თბ, 1970.

31. ჯუანშერი 1955: ჯუანშერი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით, ს.ყაუხჩივილის ს.ყაუხჩიშვილის მიერ, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, თბ, 1955.

32. Белокуров 1889: Белокуров С. Сношения России с Кавказом, М. 1889.

33. Даврижец 1973: Даврижец А. Книга истории Перевод из с армянского Л.А. Халтрарян. 1973

ლიტერატურა:

34. ანდღულაძე 1976: ანდღულაძე ნ. თირის მონასტრის ხუროთმოძღვრული ანსამბლი, თბ, 1976.

35. ანთელავა 1980: ანთელავა ი. XI-XIV სს.სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის საკითხები, თბ, 1980.

36. ანთელავა 1990: ანთელავა ი. ლევან II დადიანი, თბ, 1990.

37. ასათიანი 1959: ასათიანი ნ. საადგილმამულო ურთიერთობისა და სათავადოების არსებობის საითხისათვის XVI-XVIII საუკუნეების კახეთის სამეფოში, თსუ შრომები ტ. 77, თბ, 1959.

38. ასათიანი 1983: ასათიანი ნ. გზა გამოხსნა-აღდგომა-საკენ, საქართველო-რუსეთის პოლიტიკური ურთიერთობა უძველესი დროიდან ტრაქტატამდე, თბ, 1983.

39. ასათიანი 1999: ასათიანი ნ. საქართველოს ისტორია, თბ, 1999.

40. ასათიანი 2008: ასათიანი ნ., ჯამბურია გ. საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელო (XIII-XVIII), ტ. II, თბ, 2008.

41. ბახტაძე 2005: ბახტაძე მ. არაგვის ერისთა ქრონოლოგია (XVI-XVII) საუკუნეები, თბ, 2005.

42. ბახტაძე 2006: ბახტაძე მ. სურამელთა საგვარეულო სახლი, თბ. 2006.

43. ბახტაძე 2008 ა: ბახტაძე მ. კახეთ-ჰერეთის ფეოდალური საგვარეულოების ისტორიიდან (XII-XIII საუკუნეები), თბ. 2008.

44. ბახტაძე 2008ბ: ბახტაძე მ. დასავლეთ საქართველოს ფეოდალური საგვარეულოების ისტორიიდან (XI-XIII საუკუნეები), თბ. 2008.

45. ბახტაძე 2008 გ: ბახტაძე მ. ჯაყელთა საგვარეულოს ისტორია XI-XV საუკუნეებში, თბ, 2008.

46. ბერძენიშვილი 1948: ბერძენიშვილი ნ., ჯავახიშვილი ივ., ჯანაშია ს. საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან XIX ს-ის დამდეგამდე, სახელმძღვანელო საშუალო სკოლის უფროსი კლასებისთვის, თბ, 1948.

47. ბერძენიშვილი 1965: ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები წიგნი, II, თბ, 1965.

48. ბერძენიშვილი 1966: ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი, III, თბ, 1966.

49. ბერძენიშვილი 1958: ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან XIX ს-ის დასასრულამდე. დამხმარე სახელმძღვანელო, თბ, 1958.

50. ბერძენიშვილი 1974: ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ.VII, 1974.

51. ბერძენიშვილი 1960: ბერძენიშვილი დ. ფანასკერტელთა ფეოდალური საგვარეულოს ისტორიიდან საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიული კრებული. თბ, 1960.

52. ბლოკი 2014: ბლოკი მ. ისტორიის აპოლოგია, შესავალი თანამედროვე აზროვნებაში, თბ, 2014.

53. ბოშიშვილი 2012: ბოშიშვილი ა. ქვემო ქართლის მცირე სათავადოები სადოქტორო დისერტაცია წარდგენილი ისტორიის დოქტორის აკად. ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ, 2012.

54. გაბაშვილი 1959: გაბაშვილი ვ. ქართული ფეოდალური წყობილება XVII საუკუნეში, თბ, 1959.

55. გვარამაძე 2014: გვარამაძე ს. არჩილ მეფის შემოქმედებითი მხატვრული სამყარო სადოქტორო დისერტაცია წარდგენილი ფილოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ, 2014.

56. გვასალია 1997: გვასალია ჯ. შიდა ქართლი და ოსური საკითხი, თბ, 1997.

57. გვრიტიშვილი 1955: გვრიტიშვილი დ. ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან (ქართლის სათავადოები), თბ, 1955.

58. გოგოლაძე 1976: გოგოლაძე დ. სათავადოს საკითხი ნ.ბერძენიშვილის შრომებში. კრებ. ძიებანი საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის მიემღვნა აკად.ნ. ბერძენიშვილის დაბადების მე-80 წლისთავს, თბ, 1976.

59. გოგოლაძე 2012: გოგოლაძე თ. აბაშიშვილთა ფეოდალური სახლის ისტორია XVI-XVII სს. სადოქტორო დისერტაცია წარდგენილი ისტორიის დოქტორის აკად. ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ, 2012.

60. დუმბაძე 1957: დუმბაძე მ. დასავლეთ საქართველო XIX ს-ის პირველ ნახევარში, თბ, 1957.

61. ვაჩნაძე 1998: ვაჩნაძე ნ. სააზროვნო სისტემა და ქართული საზოგადოების ზნეობრივი იდეალი (V-X სს.), თბ, 1998.

62. თაბუაშვილი 2009: თაბუაშვილი ა. საყაფლანიშვილო XVIII საუკუნის II ნახევარში. კრებ. ისტორიანი, მიემდვნა აკად. რ. მეტრეველის 70-ე წელს, თბ, 2009.

63. ითონიშვილი 1986: ითონიშვილი ვ. არაგვის ხეობა, თბ, 1986.

64. ინგოროყვა 1963: ინგოროყვა პ. თხზულებათა კრებული, თბ, 1963.

65. იოსელიანი 1851: იოსელიანი პლ. დიდიმოურავიანის გამოცემის წინასიტყვაობა, თბ, 1851.

66. იოსელიანი 1973: იოსელიანი პლ. დიდი მოურავი გიორგი სააკაძის ცხოვრება. თარგმანი რუსულიდან გ. თარხნიშვილისა, თბ, 1973.

67. კაკაბაძე 1913 ა: კაკაბაძე ს. ვინ იყო და როდის ცხოვრობდა სარგის თმოგველი, თბ, 1913.

68. კაკაბაძე 1913 ბ: კაკაბაძე თმოგველთა გვარის ისტორიისთვის, თბ, 1913.

69. კაკაბაძე 1914: კაკაბაძე ს. თორელთა გვარეულობის შესახებ წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისთვის წიგნი I, თბ, 1914.

70. კაკაბაძე 1927: კაკაბაძე ს. ვეფხისტყაოსნის გამოცემის შესავალი, თბ, 1927.

71. კეკელიძე 1924: კეკელიძე კ. ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, თბ, 1924.

72. კეკელიძე 1952: კეკელიძე კ. ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. II, თბ, 1952.

73. კეკელიძე 1981: კეკელიძე კ. ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, თბ, 1981.

74. ლაბაძე 2006: ლაბაძე რ. ცოდვა და შიში შუა საუკუნეებში ქართული მენტალური მოდელის ორი ასპექტი, თბ, 2006.

75. ლომსაძე 1975: ლომსაძე შ. სამცხე-ჯავახეთი XVIII ს-ის შუა წლებიდან XIX ს-ის შუა წლებამდე, თბ, 1975.

76. ლორთქიფანიძე 1966: ლორთქიფანიძე მ. ლეგენდა ბაგრატიონთა წარმოსობის შესახებ, კრებული კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები, თბ, 1966.

77. ლორთქიფანიძე 2016: ლორთქიფანიძე ს. მმართველის ქრისტიანული იდეალი და მეფეთა სახეები არჩილის შემოქმედებაში. სადოქტორო დისერტაცია წარდგენილი ფილოლოგიის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, ბათუმი, 2014.

78. მარუაშვილი 2006: მარუაშვილი ა. მარუშიანთა ფეოდალური სახლის ისტორია, დისერტაცია წარმოდგენილი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ, 2006.

79. მამისთვალაშვილი 1966: მამისთვალაშვილი ე. ამილახვრები, თბ, 1966.

80. მეტრეველი 1990: მეტრეველი რ. კლიოს მფარველობის ქვეშ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაგნე N4

ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. თბ, 1990.

81. მეტრეველი 2009: მეტრეველი რ. მცირე განსჯა ჟაკ ლე გოფის წიგნის „წარმოსახვითის შუასაუკუნეობრივი სამყარო“ წაკითხვის შემდეგ, კრებ. საისტორიო ნარკვევები, თბ, 2009.

82. მუსხელიშვილი 1940: მუსხელიშვილი ლ. თორელთა გენალოგიის გარკვევის ცდა ჰამამლუს XII ს-ის წარწერებთან დაკავშირებით, საქართველოს სახელმწიფოს მუზეუმის მოამბე, X-B, თბ, 1940.

83. მჭედლიშვილი 2019: მჭედლიშვილი გ. ქავთარიშვილების ფეოდალური საგვარეულო. სამეცნიერო კრებ. მეისტორიე, მიძღვნილი გიორგი (გელა) საითიძის დაბადებიდან 80 წლისთავისადმი, თბ, 2019.

84. ნინიძე 1986: ნინიძე დ. ერთი ეპიზოდი ბაგრატიონთა საგვარეულოს ისტორიიდან – „გოჩაშვილნი“, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ახალგაზრდა მეცნიერთა საბჭო, ჰუმანიტარულ და საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სერია, თბ, 1986.

85. ნინიძე 1992: ნინიძე დ. პროვინციის მეფეთა ინსტიტუტის წარმოშობისათვის საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, N3 ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიის და ხელოვნების ისტორიის სერია, თბ, 1992.

86. ნინიძე 1995: ნინიძე დ. პროვინციის მეფეები, XIV-XV სს. თბ, 1995.

87. ნინიძე 1997: ნინიძე დ. მუხრანბატონები, თბ, 1997.

88. ნინიძე 2004: ნინიძე დ. ბაგრატიონთა სამეფო სახლის განშტოებათა ისტორია, XIII-XVIII სს. თბ, 2004.

89. ოთარაშვილი 2018: ოთარაშვილი ვ. გიორგი სააკაძის ფენომენი და თარხან-მოურავები, ტ, I, თბ, 2018.

90. ოთარაშვილი 2019: მიტროპოლიტ იოსებ ტფილელის (სააკაძის) ცხოვრება და მოღვაწეობა, თბ, 2019.

91. ოთარაშვილი 2021: ოთარაშვილი ვ. გიორგი სააკაძის ფენომენი და თარხან-მოურავები, ტ, II, თბ 2021.

92. ოთხმეზური 1999: ოთხმეზური გ. შიდა ქართლის მცირე სათავადოები, XV-XVII სს. სადოქტორო დისერტაცია წარდგენილი ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ, 1999.

93. პატარიძე 2008: პატარიძე ლ. მეფობის იდეა ვახტანგ გორგასალის ცხოვრებაში. კრებ. საქართველოს შუა საუკუნეების საკითხები, ივ.ჯავახიშვილის ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. IX, თბ, 2008.

94. სამუშია 2018: სამუშია ჯ. ბაგრატ III, თბ, 2018.

95. სოსელია 1944: სოსელია ო. არგვეთის სათავადოების ისტორიიდან ანალები, ტ. I, თბ, 1944.

96. სოსელია 1947: სოსელია ო. წერეთლიანთ სათავადოს ისტორიიდან, ანალები, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ივ.ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ, I, თბ, 1947.

97. სოსელია 1966: სოსელია ო. ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, თბ, 1966.

98. სოსელია 1973: სოსელია ო. ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, წიგნი I, თბ, 1973.

99. სოსელია 1981: სოსელია ო. ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, წიგნი II, თბ, 1981.

100. სოსელია 1990: სოსელია ო. ნარკვევები ფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიიდან, წიგნი, III, თბ, 1990.

101. სოსიაშვილი 2005: სოსიაშვილი გ. სამაჩაბლოს ისტორია, თბ, 2005.

102. სოსიაშვილი 2008: სოსიაშვილი გ. საქართველოს წარჩინებულთა გვარის ისტორიიდან, თბ, 2008.

103. ფურცელაძე 1911: ფურცელაძე ა. ბრძოლა საქართველოს მოსასპობად და საქართველოს შესაერთებლად ანუ გიორგი სააკაძე და მისი დრო, თბ, 1911.

104. ფირცხალაიშვილი 1978: ფირცხალაიშვილი რ. იოსებ თბილელი და მისი „დიდმოურავიანი“, თბ, 1978.

105. ქიქოძე 1963: ქიქოძე მ. ქართლის სათავადოს ისტორიიდან XV-XVIII სს. /საამილახვრო/, მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიიდან, ნაკვეთი 35, თბ, 1963.

106. ჩხატარაიშვილი 1979: ჩხატარაიშვილი ქ. ნარკვევები სამხედრო საქმის ისტორიიდან, თბ, 1979.

107. ცაიშვილი 1974: ცაიშვილი ს. შოთა რუსთაველი-დავით გურამიშვილი, თბ, 1974.

108. ცისკარიშვილი 1959: ცისკარიშვილი ვ. ჯავახეთის ეპიგრაფიკა როგორც საისტორიო წყარო, თბ, 1959.

109. შოთა რუსთაველი 1974: შოთა რუსთაველი. ვეფხისტყაოსანი (რედ. ნ. ნათაძე), თბ, 1974.

110. შოშიაშვილი 1966: შოშიაშვილი ნ. თორელთა ფეოდალური სახლის ისტორია, კრებ. შოთა რუსთაველი, ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი, ეძღვნება შოთა რუსთაველის 800 წლისთავს, თბ, 1966.

111. ჭაია 2013: ჭაია ზ. ქვემო ქართლის სათავადოების ისტორია, 2018.

112. ჭიჭინაძე 1888: ჭიჭინაძე ზ. ქართული მწერლობა და ქართველი მწერლები მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნეში, თბ, 1888.

113. ხახანაშვილი 1904: ხახანაშვილი ა. ქართული სიტყვიერების ისტორია, თბ, 1904.

114. ხიდურელი 1986: ხიდურელი ზ. ფეოდალური მიწის-მფლობელობა XV-XVII სს. აღმოსავლეთ საქართველოში, თბ, 1986.

115. ჯავახიშვილი 1928: ჯავახიშვილი ივ. ზოგადი მოძღვრება ადამიანის ბუნებასა და კანონმდებლობაზე, ქართული სამართლის ისტორია, წ. I, თბ, 1928.

116. ჯავახიშვილი 1949: ჯავახიშვილი ივ. საქართველოს ისტორია XI-XIV სს, თბ, 1949.

117. ჯავახიშვილი 1953: ჯავახიშვილი ივ. ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მე-5, თბ, 1953.

118. ჯავახიშვილი 1977 ა: ჯავახიშვილი ივ. შესავალი, ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა (V-XVIII სს.), თხზულებანი თორმეტ ტომად, მ. ლორთქიფანიძის რედაქციით, ტ. VIII, თბ, 1977.

119. ჯავახიშვილი 1977 ბ: ჯავახიშვილი ივ. ბატონიშვილი ვახუშტი, ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა (V-XVIII სს.), თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VIII, თბ, 1977.

120. ჯამბურია 1955: ჯამბურია გ. ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან (სომხით-საბარათიანოს სათავადოები), თბ, 1955.

121. ჯამბურია 1964: ჯამბურია გ. გიორგი სააკაძე, თბ, 1964.

122. ჯამბურია 1973: ჯამბურია გ. სოციალური ურთიერთობა და კლასობრივი ბრძოლა საქართველოში XVI-XVII სს. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ, 1973.

123. ჯამბურია 2007: ჯამბურია გ. სათავადოთა საკითხისათვის კრებ. ქართული ფეოდალიზმის საკითები, თბ, 2007.

124. ჯანაშია 1952 ა: ჯანაშია ს. ვახუშტი ქართული ფეოდალიზმის შესახებ, შრომები ტ, II, თბ, 1952.

125. ჯანაშია 1952 ბ: ჯანაშია ს. ბარათაშვილთა გენეალოგიისათვის, შრომები, II, თბ, 1952.

126. ჯანაშია 2002: ჯანაშია ც. არაგვის საერისთაო XVI-XVII საუკუნეთა მიჯნაზე, კრებ. საისტორიო შტუდიები, ივ ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ასპირანტთა და ახალგაზრდა მეცნიერთა შრომები, ტ, V, თბ, 2002.

127. ჯანაშია 2011: ჯანაშია ც. რელიგიის საკითხი თავადურ მენტალობაში, საქართველოს საპატრიარქოს წმ. ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სკოლის (ფაკულტეტის) სტუდენტთა მე-2 სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, თბ, 2011.

128. ჯანაშია 2013: ჯანაშია ც. აღზრდის ზოგიერთი საკითხი XVII საუკუნის საქართველოში (ი. თბილელის „დიდმოურავიანის“ მიხედვით), საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე N1. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიის და ხელოვნების ისტორიის სერია, თბ, 2013.

129. ჯანაშია 2016: ჯანაშია ც. რამდენიმე შენიშვნა არაქელ თავრიზეცის ცნობებთან დაკავშირებით, საქართველოს საპატრიარქოს წმ. ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და სამართლის ფაკულტეტის შრომები, ტ, VI, თბ, 2016.

130. ჯაფარიძე 1999: მთავარეპისკოპოსი ჯაფარიძე ა. საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია ტ, III, თბ, 1999.

131. Бердзенишвили 1938: Бердзенишвили Н. Очерк из истории феодльных отношении в Грузии, ТФ, 1938. 68.

132. Какабадзе 1912: Какабадзе С. Черты феодального строя и крестьянского повиностив в Грузии в конце средних веков, ТФ, 1912.

133. Кикодзе 1952: Кикодзе М. Из Истории феодальной сениории/Саамилахвро. XVI-XVII вв, ТФ, 1952.

134. Такаишвили 1901: Такаишвили Е. Хроника эристовского акафиста, ТФ, 1901.

135. Ткемаладзе 1904: Ткемаладзе М. Тифлсский сионски кафедраьны соборь, ТФ, 1904

პერიოდული პრესის მასალა

136. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1998, N,16, 21 იანვარი.

Introduction

The study of mentality in modern historiography is an actual problem. In general, in groups or individuals, spiritual values, beliefs and traditions are formed, which ultimately creates the mentality of society. The traditions and habits of the society are clearly visible here, which are reflected in the spiritual and cultural self-awareness of this or that nation.

Mentality is a determinant of the characteristics and identity of a nation. Based on the above, the study of Georgian feudal relations is inconceivable without mentality. Georgian feudal relations are well studied in the scientific literature from a social point of view, but it lacks the charm offered by the Western medievistic school.

The studies of the Western medievistic School are perfectly presented in the works of academician R. Metreveli: 1. "Under the Patronage of Clio" (Metreveli 1990:7-17), 2. "A small judgment after reading book of Jacques Le Goff 'The Medieval Imagination' (Metreveli 2009:331-348), which became a guide for our work. Our interest in the issue was also caused by getting acquainted with the "Apology of History" by Mark Block, a representative of the Western medievistic School and the founder of *Annales* (Block 2014).

A Georgian example of mentality research is N. Vachnadze's monographic work "Intellective system and moral ideal of Georgian society" (Vachnadze 1998). From the point of view of mentality, R. Labadze's work "Sin and fear are two aspects of the Georgian mental model in the Middle Ages" is also interesting (Labadze 2006).

The present paper represents the first attempt to understand the unexplored problem of Tavaduri mentality in the Georgian scientific literature of the late Middle Ages. In the research, we touch the mentality of the society of the late Middle Ages, but we could not ignore the discussion of the material contained in the Georgian written sources, because the intellectual system (mentality) of Georgians can be found in almost the same aspect in the Middle Ages (in the era) in more or less quantity and quality. The lack of scientific papers about the research issue made the subject to be studied difficult, but very interesting. That is why Georgian written sources turned out to be the most important in the research process.

Based on the analysis of the historical poem "Didmouraviani" by the metropolitan of Tbilisi Ioseb Tbileli and other Georgian written sources, the research provides a study of various issues of the Georgian Tavaduri mentality in the XVII century Georgia: such as love for the motherland, recognition of the supremacy of the king's authority and loyalty to it, prioritization of personal interests, religion, education and the influence of the role of upbringing in the formation of an individual. Also here are discussed some details of Ioseb Tbileli's biography, his mental views as a clergyman, the importance of Satavado and the study of lineages in Georgian historiography, the history of Aragvi Saeristao at the turn of the XVI and XVI centuries.

The work consists of: an introduction, three chapters and a conclusion. An comprehensive English summary and verified literature are attached.

Chapter I. Research problem - Sources and historiography of the question of mentality

§ 1. Review of sources.

The main written sources for our research are:

1. History of the XVII century historian Parsadan Gorgijanidze (1926).

2. Works of Georgian historians of the XVIII century: "Akhali Kartlis Tskhovreba/Life of New Kartli" (Beri Egnatashvili 1959) and "Description of the Kingdom of Georgia" (Vakhushhti Batonishvili 1973). In the work, we have also discussed other Georgian written sources: "Life of Vakhtang Gorgasli" (Juansheri 1955); "The life and statement of the Bagratonians" (Sumbat son of David, 1990); Two historians of Tamar (XII century): "Istoriani and Azmani Sharavandedtani" (Istoriani...1959), "Life of the King of the Kings Tamar" (Basili Ezosmosodari 1959); The Chronicler (The Chronicler 1959). "The Life of Grigol Khandzeteli" (Giorgi Merchule 1986); "History of Catholicism among Georgians" (Tamarashvili 1902); "The Antiquity of Georgia" (Takaishvili 1909); Georgian historical documents of the IX-XIII centuries. (Shoshiashvili 1984); "Gujrebi" (Khakhanashvili 1891); Monuments of legal power: Monuments of Georgian law (Dolidze 1970, 1972), "Deal of the King" (we used two editions: (Takaishvili 1920); (Surguladze 1970); New Testament (New Testament 1963); Psalms and Prayers (Psalms and Prayers 2016); Ioane Batonishvili – „Kalmasoba/Penmanship“ (Ioane Batonishvili 1948).

We also use foreign written sources: 1. "Sources about Georgia and the Caucasus" by the XVI-XVII century Turkish historian Ibrahim Pechev (Ibrahim Pechev 1964); 2. "Сношения России с Кавказом/Relations between Russia and the Caucasus" by S. Belokurov (Belokurov 1889); 3. We have used two editions of the 17th century Armenian

230

historian Arakel Davrizhetsi's "Book of Histories" (Davrizhetsi 1974); (Даврижец 1973) (translated from Armenian into Russian by Khalralian).

Arakel Davrizhetsi's work "Book of Histories" is considered as a reliable source, like most Armenian historians, Arakel Davrizhetsi was also a clergyman. He was collecting materials, manuscripts for his "Book of Histories", listened to and wrote stories. He traveled to both Eastern and Western countries. The Chapters 9-12 of the book is especially dedicated to Georgia and describes the political and economic situation in detail created in Kartli-Kakheti as a result of the conquest wars of Shah Abbas I (1587-1629). Our observations and analysis revealed a number of inaccuracies: a) According to Arakel Davrizhetsi: Shah Tahmasp took "King of Tbilisi Simon-Khan the Great (we are talking about King Simon I of Kartli in 1556-1600) daughter and brother in hostage." 1. Simon's brother David (David IX - Daud Khan 1564-1578) himself now declared allegiance to Shah Tahmasp in Qazvin in 1561, offered his service, and changed his religion too. 2. Georgian historians Beri Egnatashvili (XVIII century), Vakhushti Batonishvili (XVIII century), Parsadan Gorgisdjanisdze (XVII century) do not confirm this fact. We find this information only with Arakel Davrizhetsi, otherwise Georgian historians do not hide such facts and their information seems more credible than that of Arakel Davrizhetsi. b) The story of the royal household of Kakheti is also told with a number of inaccuracies that Giorgi, the son of King Alexander II of Kakheti (1578-1605), killed his older brother King David of Kakheti. In fact, Giorgi Batonishvili did not kill his older brother David, he died suddenly of natural causes. Also, according to Arakel Davrizhetsi, King Alexander II voluntarily ceded the royal throne to his eldest son David, in fact David seized the royal

power. c) Arakel Davrizhetsi has no information that Alexander II had other children besides David and Giorgi. According to Beri Egnatashvili, King Alexander II of Kakheti had 6 children in total: 5 sons, Erekle, David, Giorgi, Constantine, Rostom and one daughter Nestan-Darejan. d) Arakel Davrizhetsi also has no reference to a topic such as Shirvan's problem in his "Book of Histories". e) There is also an inaccuracy with Arakel regarding the name of Queen Ketevan. He refers to Ketevan as "Mariam" and not Ketevan. We think if St. Ketevan Kartveli was called by "Mariam", it should have been first of all recorded in the poem "Torture of Queen Ketevan" by King Teimuraz I (1605-1648), son of Queen Ketevan. The name "Mariam" is also not mentioned in Georgian written sources: in Beri Egnatashvili's (XVIII c.), Vakhushti Batonishvili's (XVIII), and Parsadan Gorgisdjanisdze's (XVII c.) sources. f) For the first time, there is an accusation against Arakel Davrizhetsi that Giorgi Saakadze allegedly advised Shah Abbas I of Iran (1578-1629) to conquer Georgia in winter and also, in order to make the impassable forest easy to cross, by the advice of G. Saakadze, the forest was cut down with axes and various means. However, other invaders have used the method of cutting down forests, orchards and vineyards before, even Tamerlane. So Shah-Abbas should have known this as a rule, he would not have needed the advice of Giorgi Saakadze in this matter. This information was later reflected in Georgian historiography: with Beri Egnatashvili (XVIII century) and Vakhushti Batonishvili (XVIII century). The opinions of the named Georgian historians are also tendentious, because Shah-Abbas I (1587-1629) had his own plans towards Georgia. Shah Abbas was not a politician who acted according to someone ideas, he understood well that if Russia set foot in Georgia, then Iran would lose the whole Transcaucasia, and King Teimuraz I of

Kakheti pursued the policy of his grandfather Alexander II (1574-1605). Thus, the connection of Kakheti with Russia irritated the Shah of Iran and his actions were conditioned by this towards the Georgian kingdoms and not at the advice and request of G. Saakadze. In our opinion, it is not excluded that Beri Egnatashvili had in his possession the "Book of Histories" of the Armenian historian Arakel Davrizhetsi, especially when his book was published in 1669 in Amsterdam. One of the reasons for the inaccuracy is the fact that the work was created several decades later. In Arakeli's work, the narration of the news about Georgia ends in 1622, and as for the information about G. Saakadze, Arakeli relies on the heard stories, which in some cases are not accurate. This inaccuracy is recorded with Georgian historians Beri Egnatashvili, as well as Vakhushti Batonishvili. It is also possible that all three historians had one common source (Ts. Janashia 2016:125-130).

It is impossible to imagine a qualifying topic and epoch without the artistic work of King Poet Archil. Against the background of the XVII century, his concepts for the Georgian society are analyzed, which are given in the poem "Dialogue between Teimuraz and Rustaveli", as well as in "Georgian Morality" (e.g., moral education and other issues).

§ 2. The issue of mentality in the modern historiography

Mentality involves a wide range of cognition. In addition to examining the economy and socio-political factors from a historical point of view, it is necessary to outline the Intellective system of a human and society. In this case, their actions seem very interesting: fury and explosion, despair, sudden spiritual changes, on which the political situation of the country often depends.

According to M. Bloch: "The subject of history is a human. It is better if we say humans. Human has changed a lot mentally, his

hygiene, his nutrition has changed, however there must be something in human nature and human society that is permanent, without which the very names of people and the names of societies would mean nothing. If we study their reactions in a specific case of a period of time... "For a long time, the historian has been a kind of judge of the underground kingdom".

In terms of mentality, R. Metreveli's view is interesting, in which the problems in modern Western medievalistics are underlined: 1. A general issue in the history of mentality. Attention is paid to how deep traces the culture of a particular epoch has left on the structure of the human personality, to the extent to which the perception and behavior of the individual were interrelated with the social, rank and material reality of his particular functioning. 2. Specifics of human behavior. Men, women, children, elders - these are the different "classes" of human personality. It is their difference - similarity issues, peculiarities of life in different medieval countries - is an important direction of Western medievalistics. 3. Global research of knighthood. A complete picture of the world of knighthood reveals and understands the system of behavior of medieval centuries. 4. Historical demographics play an essential role, playing an extremely important role for "Great history" (Metreveli 1990:11-14).

A Georgian example of mentality research is N.Vachnadze's monographic work "Intellective system and moral ideal of Georgian society". The chronological framework of the work covers the V-X centuries, where morality is defined as a philosophical category and it is understood as a constituent of mentality and one of the determining factors. The research uses the methods available in Western medievalistics. By observing the Georgian hagiographic texts, the stages of the pre-Christian thinking of the Georgian society have been revealed (Vachnadze 1998).

Historian R. Labadze studied such aspects of mentality as sin and fear in the medieval periods. Taking into account French medie-

vistics, he analyzed the problem of sin and fear in medieval Georgian society. The work presents the variations of the Day of Judgment in Georgian literature of the medieval periods, as well as in iconography. The researcher has justified the given topic of supplications as the forgiveness-tolerance of sins and mentions that it occupies a special place in the Georgian intellectual system of the medieval ages (Labadze 2006).

Regarding the issue of mentality, the historian J. Samushia's point of view is interesting, the scientist discusses the characteristics of a leader, he shares the point of view of the action of the "I" concept of the leader recognized in political psychology (in most cases), for which the starting point is the principle of self-awareness, that is, how he thinks and perceives himself and his role in the society, in the environment with which he interacts. A person's awareness of himself and his place has several aspects, the most important of which are the understanding of "I" and the special ability of self-awareness. At the early stage of a leader's formation, at the level of consciousness, he is separated from the society. It means, that the leader acquires faith, finds distinguishing characteristics in himself, which are characteristic only for him, he is the only bearer of all this. This leads to the formation of a feeling of specialness in him. This particularity can be caused by many factors. In his own opinion, if we take into account the mentality of the Middle Ages, such could be origin, belief in a special mission from God, religious fanaticism, intelligence and others (Samushia 2018: 213-214).

Traditionally, the historian researched and researches, primarily, socio-political issues, because the historian is closely related to fact - time and place. Nowadays, the level of development of science faces different demands for researchers, a change in the methodological approach to research, the issue of mutual synthesis of socio-economic systems and mental structures, during which mental values will be revealed, are on the agenda.

Chapter II. The issue of ancestral research in the modern historiography

The author of 'Didmouraviani' Ioseb Tbileli, as well as Giorgi Saakadze, the main character of the poem, were representatives of the Saakadze family. This conditioned our interest in the historiographical representation of Georgian feudal lineages.

Based on the above, this chapter is presented with three sub-chapters: 1. Nikoloz Berdzenishvili - researcher of Satavado (County), 2. Study of separate Satavados (Counties) in Georgian historiography (two points of view about this issue), 3. At the turn of the XVI-XVII centuries, the Aragvi Saeristao (Duchy).

§ 1. Nikoloz Berdzenishvili - a researcher of Satavado (County).

The issue of Seniors / Satavado (County) of late medieval feudal Georgia was one of the main research problems in academician N. Berdzenishvili's scientific work. He also gave us a scientific definition: 'Satavado is a separate organization in a defined area, members of the feudal family live separately within this area, they may have personal ("domestic" "family") property, real estate ("own", "individual"), but all members of a given feudal family have general ancestral property (Sakhaso (demesne)), castles and etc. The business of seniority or Satavado is administered by a Tavadi, he appears in the name of the Satavado in front of the king and other Tavadis. In addition, Satavado is a military unit, it assigns a certain number of troops, directly commanded by the Tavadi. From the XIII century the process of disintegration of Georgia into kingdoms begins, a struggle takes place between the central government and the kings-Tavadis, in which the feudal lord becomes socially and politically stronger. Each Satavado ("feudal house of Seniors") aspires to full political independence, sovereignty, statehood. They became more and more limited to the interests of their Satavado, they gradually lost their understanding of public interests. Nevertheless, they still fought in support of the king in the fight for

national freedom. N. Berdzenishvili considered the Satavado since 1954 as the result of a deadlock at a certain stage in the history of Georgia and not a progressive event.

In conclusion, we must state that the merit of N. Berdzenishvili in the study of the Georgian Satavado (County) is great.

§ 2. Study of individual Satavado in Georgian historiography (two points of view about this issue).

In 1938, after the publication of academician N. Berdzenishvili's work "Essay on the history of the development of feudal relations in Georgia (XIII-XVI centuries)", the study of individual Satavado of Georgia began in the 1940s of XX century. A number of scientists continued to research the issue: N. Asatiani (Asatiani 1959:27-56), D. Berdzenishvili (D. Berdzenishvili 1960:95-110), V. Gabashvili (Gabashvili 1958), M. Dumbadze (Dumbadze 1957), D. Gvritishvili (Gvritishvili 1942; 1955), O. Soselia (O. Soselia 1942; 1944; 1947), G. Jamburia (Jamburia 1955; 1970:3-33; 2007: 121-161), S. Janashia (Janashia 1952a: 450-463; Janashia 1952 b:464-484), M. Kikodze (Kikodze 1952); (Kikodze 1963:96-113), L. Muskhelishvili (Muskhelishvili 1940:23-46), N. Shoshiashvili (Shoshiashvili 1966:7-75) and others.

In 2007 in the collection - "Issues of Georgian Feudalism" was published by G. Jamburia scientific article "On the issue of Satavado." For G. Jamburia N. Asatiani's opinion is unacceptable that Satavados were not in Kakheti before the XVIII century (Jamburia 2007:121-161). According to N. Asatiani: "During the period of the emergence of Satavado in Kartli and western Georgia, which led to the emergence of Satavado, they didn't exist in Kakheti reality. The internal political situation of the XVI century and the changes in the sphere of state structure, which took place here at the end of the XV century, played a big role in this (it refers to the reforms carried out by the last king of united Georgia, George VIII, and later by the first king of Kakheti), as a result of which the king's central government was stronger in Kakheti

than in other parts of Georgia. According to N. Asatiani: "The basis on which the Satavado of Kartli is based is the common ancestral ownership of the land. Such a situation could have arisen in order to maintain the "union" (Asatiani 1959:27-56) of the feudal house or to restore the old unity after the "separation" ("union"). G. Jamburia appreciates the understanding of Satavado differently: 'Satavado, first of all, is the land of the Tavadi, it does not matter whether it is divided or undivided, big or small. Its defining characteristic is the form of land ownership, the nature of land ownership, which can be called the 'Tavaduri Form' of land ownership. It is the nature of land ownership that distinguishes Tavadi and Satavado from their estates. Due to the unity of the territory and the dispersal of the slave-land, N. Asatiani considers the existence of the Satavado suspicious in the Vachnadziant ancestral house. G. Jamburia does not consider "unity of the territory" to characterize the Satavado either. Neither military unit is considered to define "Satavado" by the scientist. The same should be said of castles and churches and monasteries (Jamburia 1970:3-33; 2007:121-161).

§ 3. Aragvi Saeristao (Duchy) at the turn of the XVI-XVII centuries

We rely on the classical concept of Satavado by Nikoloz Berdzenishvili. We mentioned this opinion in our earlier publication (Ts. Janashia 2002:157-165).

Aragvi Saeristao (Duchy) is characterized by all the socio-political features of its neighboring Satavado. Unlike them, Aragvi Saeristao aspires to obviously more independence. He has a claim on a number of lands in Kakheti or "Kakheti lands". Aragvi Saeristao, as a certain territorial unit, existed earlier and was part of the Kartli Saeristao. At the beginning of the XVII century, Russian ambassadors provided information about the Aragvi Saeristao. It is clear from their information that Nugzar Eristavi of Aragvi Saeristao is a vassal of the King of Kakheti at the moment, but he felt quite independent. The

ambassadors considered Aragvi Saeristao to be an integral part of Kakheti. Eristavi aimed to make his dominion known to the Russian king through ambassadors as an independent entity. During the ambassadorship of 1604-1605, Mikheil Tatishchev and Andria Ivanov presented Boris Godunov's diplomas and greetings to Nugzar Eristavi (Duke). This behavior of Aragvi Eristavi was a striving for more independence, which expressed the mentality of the feudal society of that time. A foreign source directly indicates that the "patrons" of the Aragvi Eristavi were the kings of Kakheti, but when did the Aragvi Saeristao become vassals of Kakheti king, Georgian written sources do not directly inform us about it. However, the analysis of the same sources showed that the transition of Aragvi Saeristao to the servitude of the King of Kakheti took place in 1569-1574, when Kartli was ruled by Daud-Khan. Aragvi Saeristao is seen in the enslavement of Kakheti before the death of Alexander II (till 1605). It was still part of Kartli during the invasions of Shah Abbas I. (Ts. Janashia 2002:160-164).

Chapter III. The issue of Tavaduri mentality in the XVII century Georgia according to Ioseb Tbileli's "Didmouraviani"

§. 1. For clarification of one detail of the biography of Ioseb Tbileli (Saakadze).

Ioseb Tbileli (Saakadze) is one of the great representatives of Georgian poetry of the Renaissance. According to Platon Ioseliani, the first biographer of Tbileli, Ioseb was the grandson of Didi (Great) Mouravi (feudal lord). Z. Chichinadze, E. Takaishvili, A. Khakhanaishvili shared this point of view. G. Leonidze considers Ioseb Tbileli as Giorgi Saakadze's nephew. S. Tsaishvili thought that Tbileli was not the son of G. Saakadze. However, at the same time, he does not consider the brotherhood to be finally approved either. In some manuscripts Ioseb Tbileli is mentioned as Babatashvili. According to R. Pirtskhalashvili: for two and a half centuries, there were no branches within the

Mouravishvili family. Mouravishvili, Tarkhnishvili, Tarkhan-Mouravi are one and the same branch. R. Pirtskhalayshvili considered Baba-Shioshi to be a contemporary of Giorgi Saakadze's son Ioram. Researchers consider Ioseb Tbileli to be Archil's teacher (Kekelidze, Pirtskhalashvili S. Gvaramadze, S. Lortkipanidze). We share this view, but what was the point of Ioseb Tbileli's "teaching"? In our point of view, understanding a teacher is not just a narrow understanding. We think that Ioseb Tbileli was also the spiritual teacher of Archil, not only for him, but the whole royal family. Our assumption that Ioseb Tbileli should be Archil's teacher is indicated by the following: "Ioseb taught me a book full of sacred wonders. We think that the "book full of sacred wonders ..." should be nothing but the Holy Scriptures (the same Holy Four Gospels or the 'Gospel', the Holy Book for Georgians and all Orthodox) and its teaching for Archil could have been done by his spiritual teacher, Ioseb Tbileli. In our opinion, the following excerpt, which we read in Ioane Batonishvili's *Kalmasoba* (Go for Search), should also indicate the profound scholarly of Ioseb Tbileli: 'Ioseb Tbileli, bishop, son of Saaka (Saakadze), was a philosopher and very experienced in Scriptures, beloved one of Kings and a Nation. He composed many Quatrains, easy to listen to. He had a good life.' We think that the 'experienced in Scriptures' mentioned here is nothing more than St. Letter, which once again proves that Ioseb Tbileli is the spiritual teacher of King Archil.

§. 2. The mental point of views of Ioseb Tbileli.

XVII century poet Ioseb Tbileli is one of the representatives of the old Georgian literature of the Renaissance. His poem "Didmou raviani" is an important historical source. It is conceivable that the defining factor of his activity and mentality is that he became a clergyman. In his poem he formulates universal high moral ideas. Against the background of examples, the whole poem shows what a Christian Georgian should be like with his mental worldview. We think that

Tbileli was not a direct descendant of the Didi (Great) Mouravi (feudal lord) and therefore the poet should have had a deeper view of the content from an impartial point of view. The basis of Georgian worldview is Christianity, the church in our country was a mainstay of unity. Ioseb Tbileli, as a clergyman, seems to have fought to the end with his deeds and words for this unity. It was acceptable to him:

„You have been brave, you will win.“

It is said that those who die for kings go to heaven,

Whatever a man creates for his lord, wherever he goes, he will meet his deeds!“

The "Regulations of the Royal Household" represents a feudal monarchy headed by a king. It is noteworthy that according to the monument the king is endowed with the signs of a supernatural being. He is righteous of God, and this is clearly evidenced by the custom of the palace, which was adopted by monarchs in Western Europe during the period of absolutism. According to the monument, the king is in charge of all ecclesiastical and secular activities. During the church holiday (Baptizing) „all Christian men are coming“. We think, most likely, Tavadi himself should have had the whole above-mentioned ceremony like a king. From arranging the palace to morning and evening services, celebrating church holidays and more. But on a smaller scale, because he is not the king of the country, although every "Semi-Sovereign" since the XV century is a king of his own territory with his own thinking (mentality). The management of the Tavadi's estates was arranged in imitation of the royal household. Of course, not all Tavadi had the same number of servants. The great Tavadis had a more complex office of servants. Ioseb Tbileli, a clergyman, was seeing the idea of Georgian unity in the faithful service of the king. This unity was to determine the Tavaduri mentality: victory over the lord (patron) was not acceptable. The king is the owner of the Tavadi, and the Tavadi

is the owner of the Nobleman and servant-peasant. Tbileli's ideal person is like this:

„It is an order that the servant shall not prevail against his master.
Even if the master lies, the the servant must still be defeated,
his sword will be worn out by wrestling with the master“.

But the lord (in this case the king too) had to see the loyalty of his servant, to protect him from the greedy and envious people. The king often could not do this even in the late Middle Ages, because the king often became the doer of the will of the feudal lords involuntarily:

„Some Bagratovans do not remember kindness;
More you do, less they listen,
They listen to the words of the telltale, who is full of jealous!“

Ioseb Tbileli means Giorgi Saakadze in this case and he is heart-broken for his underestimation. In our view, the strength of a country depended not only on economic foundations but also on the spiritual and emotional well-being of each individual, including the Tavadis themselves. N. Berdzenishvili discussion about the issue of "Related Persons" was quite interesting for, insofar as it is an accompanying process and one of the characteristic aspects of the Georgian feudal society and especially of the thinking system and mental state of the late medieval Georgian feudal society. Academician N. Berdzenishvili's point of view of, though 'Related Persons' are not vassals of Saakadze, but they are still equally dependent on Mouravi. It is true that 'Related Persons' to Saakadze are loyal to the king, but they are also "close" to Mouravi. And in case of a conflict between the king and Mouravi, they may also find themselves on Saakadze's side. The „Related Persons“ may also remain loyal to the king. Become relative by marriage or a family

member or being related person in other ways was based on highly socio-political foundations and frugality. Recalling the above-mentioned opinions of N. Berdzenishvili, we would like to say here: it is true that such things do not happen without the interaction of socio-political interests, but these aspects must also be based on and also derived from the spiritual and natural condition of the people who are members of this society. After all, each of them also creates a society, and to some extent, this is where the mentality is formed.

§.3. The issue of religion in the Tavaduri mentality.

In the way of struggle for Georgianness, society's attitude towards religion was of great importance.

The Georgian Apostolic Church has made a great contribution to the salvation of Georgia and the Georgian nation. From the XVI century, Samtskhe-Saatabago and Adjara were religiously separated from their motherland, but they still preserved their Georgianness and Georgian spirit. There were 13 episcopal flocks in Samtskhe-Saatabago. Samtskhe-Saatabago governors in Meskheta tried to maintain the Georgian socio-political system and Christian faith in the region for a long time, but Turkey did not make concessions. Georgians still called Akhaltsikhe Pasha Atabeg during the XVII-XVIII centuries, and the country was called Saatabago, Atabeg community, or Georgia beyond Georgia, it was just a tradition. "Akhaltsikhe Pasha Gate" could not be transformed suddenly and in the beginning, Sapar-Pasha and Yusuf-Pasha's family members were Christians and had their own confessor. At the same time, however, the upper classes begin to gradually convert to Islam.

In the 60s of the XVII century there was only one episcopate in the territory of the old Samtskhe-Saatabago. For the feudal lords, Islam was inevitable. Often parents and children, sisters and brothers in different families had different beliefs. If Giorgi Avalishvili, in the gorge at the beginning of the XVIII century was a Christian Georgian, his

brother in the village of Logatkhevi in Samtskhe was Muslim. In the last years of the XVIII century, at least one part of the members of the Muslim Atabeg-Pashas of Akhaltsikhe were Christians.

The Georgian language played a crucial role in preserving Georgianness in this region. The preservation of the language was undertaken by Georgian women, mainly mothers. It is conceivable that the Christian faith has created its own moral for people living in feudal society. Morality is a philosophical category considered in modern special literature as a component and determinant of mentality. Perseverance, devotion, keeping one's word, to tell the truth were the main virtues that people of this era should have, what was required of a man, a professional warrior, a military aristocracy in Georgia. Faithful service to kings meant service to the country and to the Christian faith. Sumbat Davitis-dze, a historian of the Bagrationi family, has a record of the divine origin of the Bagrationi.

We read the following in Ioseb Tbileli's writings:

„Do you know that serfdom is from heaven?

We see Solomon and David with our own eyes as Kings

As a slave service, the slave was kept with the patron“.

We can easily draw parallels between Holy Scripture: Slaves, obey your earthly masters with respect and fear, and with sincerity of heart, just as you would obey Christ'. The relationship between the king and the Tavadi should have been built on mutual love and respect, according to the Holy Book and it was taught to all Georgians, in general, to all Christians. We think that often, this teaching was ignored due to circumstances. One of the main defining features of the Satavado were the churches-monasteries located in the Satavado area. The Royal temple would be next to all the dwellings in the castle-tower. It is conceivable that after the night and the dawn prayers, their daily life began. (Ts. Janashia 2011:154-166).

XVII century is prominent by the multiplicity of martyrs of Christ. Apostolic Orthodox Church of Georgia was the only national stronghold of the Georgian people, the people fighting the Muslim empires, so it was unacceptable for Turkey and Iran. Rostom-Khan (1633-1658) showed a certain loyalty to the Georgian Church. At the time of Rostom, the Georgian Church lost its advantage over other Christian denominations and became equal to others. Rostom was also obliged to pay special attention and care to the Armenian Church, as the Armenian Church in Persia was given every privilege. Part of the society of that time also became a carrier of Armenianophilic tendencies. The chronicler attributes the era of Rostom's reign to the degradation of the Tavaduri mentality and the degeneration of „manners“ and „morals“. According to the chronicler Beri Egnatashvili: „At that time, all rules and laws were abolished in Kartli. Everything was Kizilbash, drinking and eating, coquettish and everything was treated according to the rule of Kizilbash. The country has been plagued by lies and uncleanness, sin by Sodom and Gomorrah, prostitution and confusion. No one cared for the soul. From here, the Tavadis began to buy slaves, and sin multiplied“.

We see a notice in Vakhushti Batonishvili's work that this part of the Georgians even considered it a shame to receive Holy Communion: „At that time his communion with the blood of God was a disgrace to us“. Contrary to this, the whole universal ideals were formed by both Ioseb Tbileli and Archil, who contributed to the awakening of morality, nationality and patriotism in the Georgian society of that time: „It is always better to do a divine work, which is already the rule of the Christian man“ – considers Archil. It is very challenging and difficult to write or talk about past centuries, personalities, their individual actions. For example, Zaal Aragvi Eristavi, towards whom there is a different point of view in Georgian historiography, a big conspiracy was organized against Rostom-Khan in 1642. The aim of the insurgents was to kill Rostom and make Teimuraz king

on the royal throne of Kartli. It is noteworthy that Zaal Aragvi Eristavi stands next to Catholicos Evdemon Diasamidze, a holy martyr who fought for Christianity and was martyred. His mentality in this case should be assumed to be Georgian. Rostom put down the uprising and demanded that the Georgian aristocracy go to Khan for reconciliation. Zaal Eristavi could not find another way. Rostom sent him to Khan, he was forced to change religion, and he became Eristavi of Aragvi. It is probable that by doing so, Zaal directly challenged the claimant to the next throne, as the future King of Kartli was not good for the Shah of Iran. We also think that Zaal Eristavi formally recognized Islam. Kakheti had unprecedented hard days before the Bakhtrioni uprising. Settled Turkmen gradually occupied the fertile valleys of Ivri and Alazani. Georgian feudal lords lost the right to own land. Kakheti was divided into two parts, the division was handed over to Beglar-Beg of Karabakh Murtaza-Kuli-Khan and the ruler of Nakhichevan Ali-Kuli-Khan Kengerlu. The establishment of "Kizilbash Rule" not only removed the socio-economic or political basis of the country, but also aimed at the elimination of the Orthodox Christian faith in the country, which would greatly contribute to the assimilation and change of mentality of the Georgian people. Zaal Eristavi was considered a loyal person of the Persians. He was also appointed an advisor to the ruling Khans of Kakheti. But Zaal could see the real intentions of the enemy and the disastrous consequences of domination for the country. According to Georgian historians (Vakhushhti Batonishvili, Beri Egnatashvili - the references of both historians are almost the same): "This brought the enemy and invaded inside and outside Kakheti and they conquered Bakhtrioni, Alaverdi and destroyed the holy church. . . And one day a priest was coming to Kakheti, he was captured by the Tatars, tortured and killed. They told Zaal: "Kakheti believes in you and we expect a worthy answer from you'. We think that the fact of insulting priest should have caused great anger in Zaal. This fact turned out to be completely unacceptable for the Georgian Tavadis, which became a

reason for the Bakhtrioni uprising of 1660. We also think that he should have spent all the money to prepare for the uprising, because as a result of the invasions of Kakheti Shah Abbas I (1614-1617) this part of Georgia was severely razed and destroyed. In the furious struggle for the protection of religion, the power of example was of paramount importance. Sacrifice for a friend, for the homeland was a sacrifice for Christ, and conversely, they also realized that death was inevitable for a mortal man, and they should not be afraid of it. Bidzina Cholokashvili says great words of encouragement to Shalva and Elizbar Ksani Eristavis, who we read in the life of Beri Egnatashvili in Akhali Kartli: 'Do not be afraid, but surrender yourselves to death for our Christ, for no one can resist death. Behold, this is the time to enter into the kingdom. Together they acknowledged the faith of Christ and rejected the law of Muhammad'.

§ 4. Some issues of upbringing according to Ioseb Tbileli's "Didmouraviani" in XVII century Georgia

A peculiar form of suzerain-vassal attitude was the courtesy or upbringing of the royal family in feudal Georgia. The historian of Vakhtang Gorgasali, Juansher (XI century), says in his narration: "Then Vakhtang, full of grief mourned the corpse of Saurmagi, like his brother's. Because he grew up with him. He was loyal, trustworthy and kind". The institution of "brought-up and reared" can be seen in both western and eastern Georgia. "Bringing up-courtesy" also took place with the clergy. In the letter to the Catholicos-Patriarch St. Melchisedek to the Mtskheta Cathedral, we read: "I reported it to my foster father, Bagrat Kurapalati and they made me invincible and gave me the strength to be invincible." Davit Agmashenebeli, as his historian tells us, is "a co-brought up" of Chkondideli-Mtsignobartukhutsesi. He was also her "educator". The "Institute of courtesy" should have been not only at the royal court, but also in the house of the great feudal lords. Its meaning changes over time. In the era of the power of the

central government, the faithful knights grow, and later, in the period of weakening of the king, the institution of 'brought-up and reared' contributes to the disintegration. Each prince is accompanied by more or less "brought-up and reared" persons. And like institution of the "Related Persons" is characteristic of the feudal relations of the Middle and Late Ages. At the royal household, together with the sons of the lords, the future slave/servant mastered the "short code of feudal etiquette, the culture of the "The Knight in the Panther's Skin". According to the Georgian law monument, Giorgi Saakadze calls Beruka Javakhishvili "raised like his own child". We think that in the XVII century Didi Mouravi should have been raised by his wife's brother Zurab Aragvi Eristavi, who received military training and taught "brave morality", which is told by Beri Egnatashvili. 'Somehow, Mouravi raised Zurab, a little boy, and they were very loyal to each other and they said that if they broke up with each other, then things would end badly, and that's why they stood by each other'. We read in Tbileli:

„I told Zurab, what you know is all I have taught,
the master does not want to compete with his apprentice.
When I am no more, the one who is needed will come“.

When Zurab Aragvi Eristavi found himself in King Teimuraz's camp after the Marabda War because of his views and personal interests, he was offended by Mouravi. Here, loyalty and obedience between the educator and the brought up person seem to be violated: "And Zurab Eristavi was glorified and no longer blamed Mouravi, and he was also the son-in-law of Teimuraz. Mouravi was offended by his indifference, he did not mention it anymore and they envy each other"- Beri Egnatashvili informs us. We see a similar thing in Ioseb Tbileli's poem:

„Zurab said: You are loving and a good friend,
there was no grudge between us.

But I went to the master and stood with him as a commander“

We think they acted as both were dictated by their own views, wills, minds, thoughts, and interests. Ioseb Tbileli especially mentions that Giorgi Saakadze's supporters were "brought up" by him, despite their social origin. The main characteristic of them should have been "knowledge of heroic morals":

„I used to know a good man
A person of low class does not want enmity,
To whom I told that he had the joy of manhood,
I decorated him with a new horse and weapon instead of the old one“.

The teaching of feudal morality is artistically represented in King Archil's "Morality of Georgia". From the same work it can be seen that "heroic morality" was also "using a sword", "jumping game", "throwing spear" and others. The organization of military affairs directly reflects the level of socio-economic development of the society, as well as the mental appearance. Hunting has been associated with military affairs since ancient times.

During the hunt, they learned various military maneuvers. In medieval Europe, as well as in Georgia, "high hunting" was one of the elements of "feudal morality" and "politeness". It was particularly characterized by a knightly community. Georgian sources mention many good hunters, including the Didi Mouravi Giorgi Saakadze. After the collapse of the United Kingdom of Georgia, the unified state hunting deal was broken. Due to the disruption of the unified army-hunt, the function of minister at court (in old Georgia) passed into the hands of chief falconer. We think that the hunting grounds of developed feudalism were arranged by the Tavadi like kings. How this issue was dealt with the Aznavours is not clearly shown. In the XVII century, the Georgian military leader Giorgi Saakadze also has a large hunting forest near the village of Ugudeti. It is true that G. Saakadze is

an eminent at the moment, but if we look at his land, he is not inferior to the realm of Satavado. The growth of his estates was at the expense of neighboring Satavados. We think he would have arranged the regalia of the hunting grounds in the same way as the Tavadi. For the mentality of the Tavadi, this was completely unacceptable:

„He had such a large army that he was not able formatting
it in the fields and the valleys,
He does not present himself as a serfdom, nor to thank someone“.

This is our point of view of some issues of the Tavaduri mentality.
(Ts. Janashia 2013:106-113)

Conclusion

The study of mentality or nation psychology, mental habits, traditions, thinking and spiritual attitudes of individuals or groups of people is extremely relevant in modern humanities.

The following conclusions were outlined during the research process: We have used a number of Georgian and foreign written sources in the paper. Among them, the "Book of Histories" by the XVII century Armenian historian Arakel Davrizhetsi. After observing and analyzing the research process, we revealed a number of inaccuracies, including with regard to Giorgi Saakadze. In our opinion, it is not excluded that Beri Egnatashvili and Vakhushti Batonishvili had the "Book of Histories" of the Armenian historian Arakel Davrizhetsi, especially since his book was published in 1669 in Amsterdam. We also consider it permissible that all three of them had one source.

In one of the chapters we have the issue of ancestral research in Georgian historiography. We studied the Aragvi Saeristao at the turn of the XVI-XVII centuries. By comparing Georgian and foreign written sources, the qualitative mental character of the Aragvi Saeristao (Duchy) was revealed, which was manifested in their striving for independence. In the XVII century, Aragvi Eristavi aimed to make his

realm known to the Russian state through Russian ambassadors as an independent entity. The transition of Aragvi Saeristao to the servitude of the King of Kakheti took place in 1569-1574, when Kartli was ruled by Daud-Khan. The enslavement of Aragvi Saeristao is seen in the enslavement of Kakheti before the death of Alexander II (before 1605). It was still part of Kartli during the invasions of Shah Abbas I.

In one of the sub-chapters, we specified some details of the biography of Metropolitan Ioseb Tbileli and his mental views. By analyzing Georgian written sources, we found out that he is not only Archili's teacher, but also his spiritual mentor. The poem is defining character and mentality of the poem Joseph Tbileli, that he became a clergyman. He was seeing in the faithful service of the king the idea of the unity of Georgia, this unity should have been the determinant of the mentality of the Tavadi.

We have also analyzed the issue of religion in Tavadi mentality. In the 17th century, during the reign of Rostom-Khan, the mentality of the Tavadi was degraded, the morals and manners were degraded, and everybody was inclined towards all sins. Some Georgians considered Holy Communion a shame. Here we see primarily the change of the thinking system, the mentality towards regression. Against this, Ioseb Tbileli has formed the whole universal ideals. Sacrifice for a friend, for the homeland was a sacrifice for Christ. They realized that death was inevitable for mortals, and they should not be afraid of it. They seek death for Christ, which is also a sign of an unshakable mentality.

In the topic of the dissertation we will also touch upon the institution of "brought-up and reared", which is found in all structures of feudal Georgia. Its contents vary from time to time. According to our observation with Ioseb Tbileli and Beri Egnatashvili we revealed the spiritual condition, mood and feelings of a person, which is an indicator of mentality. Also, an indicator of the level of mental development is the organization of military affairs.

Research has shown that, along with other facilitating conditions, it is necessary to prepare a joint group of specialists of humanitarian sciences, both historians and literary scholars in this field. At the same time, we also find it impossible to solve this task without the help of philosophical and psychological science schools. The study of the question of mentality is not the prerogative of the historian alone, but the above-mentioned scientific disciplines or schools should be closely connected with historical science.

The monography is the first attempt to study the Tavaduri mentality, therefore it will help future University students and specialists interested in this issue.